Biblioteca Polirom

Vasili GROSSMAN

Drumul

POLIROM

Table of Contents

Vasili Grossman

Drumul

Traducere din limba rusă
şi note de Radu Pârpăuţă

Prefaţă de Robert Chandler

POLIROM
2012

www.*polirom.ro*

Editura POLIROM

Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;

sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-3128-5

ISBN PDF: 978-973-46-3129-2

ISBN print: 978-973-46-2886-5

Coperta: Laurenţiu Midvichi

Foto copertă: © Slava Gerj/Shutterstock.com

VASILI GROSSMAN (1905-1964) este una dintre figurile marcante ale rezistenţei antitotalitare. S-a născut într-o familie de evrei asimilaţi din Berdicev (oraş din Ucraina de astăzi) şi a urmat cursurile Institutului de Studii Superioare din Kiev şi cele ale Facultăţii de Matematică-Fizică din cadrul Universităţii de Stat din Moscova, absolvind în 1929. A lucrat ca inginer chimist în bazinul Donului, dar la mijlocul anilor ’30 a renunţat la această meserie în favoarea literaturii. Nuvelele şi povestirile sale se bucură de succes şi atrag atenţia unor autori ca Maxim Gorki şi Mihail Bulgakov. În 1934, publică nuvela „În oraşul Berdicev“, care a stat la baza filmului *Comisar* (1967), regizat de Aleksandr Askolov. Filmul este însă interzis de KGB şi apare pe marile ecrane abia în 1990, în perioada perestroikăi. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Grossman a fost reporter de front, unul dintre primii comentatori ai Holocaustului. Articolul său „Infernul de la Treblinka“, din 1944, a făcut parte din probele acuzării în procesul de la Nürnberg. Însă criticile la adresa colectivizării şi a represiunii politice din URSS duc la interzicerea cărţilor sale, gloria lui Grossman fiind, în cele din urmă, ca şi a lui Bulgakov sau Pasternak, postumă.

Volumul de faţă aduce laolaltă povestiri, nuvele, eseuri, articole şi scrisori, oferindu-ne o perspectivă mai largă asupra vieţii şi operei lui Vasili Grossman. Cititorul va descoperi de această dată nu doar scriitorul disident, ci un autor viu, care conturează cu entuziasm şi idei socialiste, dar care surprinde cu subtilitate şi mişcări sufleteşti opuse orbirii ideologice. În sine, *Drumul* oferă prilejul de a întîlni fragmente ale unui scriitor confirmat al anilor ’30-’40, precum şi texte ale unui observator fin al fenomenului totalitar.

Din selecţia povestirilor fac parte „În oraşul Berdicev“ din 1934 (oraşul natal al lui Grossman, din Ucraina de astăzi), precum şi una dintre lucrările sale mai tîrzii, „Mama“, o povestire despre viaţa unei fetiţe adoptate de un membru aflat la conducerea NKVD-ului, care ajunge în orfelinat după destituirea tatălui ei, fără să-şi amintească multe despre părinţii adoptivi, parte esenţială dintr-un coşmar colectiv de care toată lumea îşi dorea să uite. Volumul include, de asemenea, textul complet al înfiorătoarelor relatări de la Treblinka – o primă analiză a mecanismelor care pun în mişcare un lagăr al morţii, studiul „Madona Sixtină“ – o meditaţie asupra artei şi atrocităţii, precum şi două scrisori ale autorului adresate mamei sale moarte, în vremuri dintre cele mai sumbre.

Prefaţă

Vasili Semionovici Grossman s-a născut la 12 decembrie 1905, în Berdicev, un oraş din Ucraina în care a existat una dintre cele mai mari comunităţi evreieşti din Europa. În 1897, cu puţin înainte de naşterea lui Grossman, populaţia se ridica la aproape 54.000 de locuitori, dintre care 41.000 erau evrei. La un moment dat existau 80 de sinagogi, iar în prima jumătate a secolului al XIX-lea, înainte ca Odessa să prospere, Berdicev a fost cel mai important centru bancar din Imperiul Rus.

Ambii părinţi ai lui Grossman erau evrei şi iniţial i-au dat fiului lor numele Iosif. Fiind însă puternic rusificaţi, îi spuneau de obicei Vasili sau Vasea, iar sub acest nume a şi rămas cunoscut. Grossman însuşi i-a spus cîndva fiicei sale, Ecaterina Korotkova, că „Noi nu am fost ca evreii săraci din *ştetl* descrişi de Şalom Alechem, care trăiau în colibe şi care dormeau unii lîngă alţii pe podea, înghesuiţi ca sardinele. Nu, familia noastră provine dintr-un mediu evreiesc total diferit. Aveau trăsuri şi cai. Femeile lor purtau diamante şi copiii erau trimişi la studii în străinătate“. E puţin probabil ca Grossman însuşi să fi ştiut idiş.

După mărturiile Ecaterinei Korotkova, părinţii lui Grossman s-au cunoscut în Elveţia, unde amîndoi erau studenţi. Asemenea multor tineri evrei care studiau în străinătate, Semion Osipovici a activat în mişcarea revoluţionară. În 1902 a intrat în Partidul Social Democrat Muncitoresc din Rusia (numele de atunci al Partidului Comunist). Cînd partidul s-a scindat în 1903, s-a alăturat facţiunii menşevicilor, care se opunea lui Lenin şi bolşevicilor. Este cunoscut faptul că Semion Osipovici a jucat un rol activ în cadrul Revoluţiei din 1905, participînd la organizarea unei revolte în Sevastopol.

Cînd Vasili era încă un copil, părinţii săi s-au despărţit, dar au rămas în relaţii bune tot restul vieţii. Vasili a fost crescut de mama sa, Ecaterina

Savelievna; au fost ajutaţi de David Sherentsis, soţul bogat al surorii mamei sale. Între 1910 şi 1912, Vasili şi mama sa au locuit în Geneva; apoi s-au întors în Berdicev, să locuiască împreună cu familia Sherentsis. Mama sa a lucrat ca profesoară de limba franceză, iar Vasili a păstrat o bună cunoaştere a acestei limbi tot restul vieţii; fiul său vitreg, Fiodor Guber, îşi aminteşte că exemplarul familiei din *Război şi pace* nu conţinea şi o traducere a pasajelor scrise în franceză. Între 1914 şi 1919, Vasili a urmat gimnaziul în Kiev. Între 1921 şi 1923, a urmat Institutul Superior din Kiev pentru Educaţie Sovietică, locuind împreună cu tatăl său într-un apartament din Kiev, iar din 1923 pînă în 1929 a studiat chimia la Universitatea de Stat din Moscova, lucrînd în acelaşi timp şi într-un orfelinat. A descoperit curînd că adevărata sa vocaţie este literatura, dar a trebuit să îşi continue studiile începute. Tatăl său, la rîndul lui inginer chimist, a muncit din greu pentru a-l întreţine, şi dorea ca fiul să aibă o profesie adevărată. Situaţia financiară a familiei a devenit şi mai dificilă în urma căsătoriei lui Vasili din ianuarie 1928 cu Anna Matsuk şi a naşterii fiicei lor, Ecaterina, unicul copil, în ianuarie 1930.

După absolvirea facultăţii, Grossman a petrecut doi ani în regiunea minieră din Ucraina cunoscută sub numele de Donbass sau Bazinul Doneţk, lucrînd mai întîi ca inginer într-o mină, iar apoi ca profesor de chimie într-un institut medical. În 1931, după ce a fost diagnosticat cu tuberculoză, a reuşit să obţină permisiunea de a se întoarce în Moscova; e posibil ca diagnosticul să fi fost greşit, însă fiica sa susţine că a avut o formă incipientă de tuberculoză, care a fost tratată. Timp de doi ani a lucrat ca inginer într-o fabrică – în mod straniu şi simbolic, o fabrică de creioane –, dar apoi a reuşit să îşi cîştige existenţa ca scriitor profesionist. Totuşi, niciodată nu şi-a pierdut interesul pentru ştiinţă.

Întorcîndu-se la Moscova, Grossman a locuit cu Nadia Almaz, o verişoară primară din partea mamei sale. Cu cinci ani mai mare decît Grossman, aceasta era o femeie inteligentă şi ambiţioasă, cu puternice convingeri morale şi politice. Spre sfîrşitul anilor ’20, a lucrat ca asistentă personală a lui Solomon Lozovski, conducătorul Profintern-ului sau al Internaţionalei Sindicatelor, organizaţie al cărei rol era de a se alia cu sindicate din alte ţări. Pentru

Grossman, Nadia Almaz a reprezentat o sursă de inspiraţie şi un ajutor practic esenţial. Ea l-a încurajat să scrie despre mine şi proiecte industriale, tot ea a aranjat dactilografierea manuscriselor sale. Prin intermediul multiplelor sale contacte din cercurile pariziene, l-a ajutat pe Grossman să se alăture unui grup de tineri activişti într-o excursie în Uzbekistan în mai şi iunie 1928 şi l-a ajutat şi să îşi publice primele două articole, unul dintre ele în *Pravda*, principalul ziar al Partidului Comunist.

În aprilie 1933 Nadia Almaz a fost însă arestată, fiind acuzată de „activităţi antisovietice". A fost exclusă din Partid şi exilată în Astrakhan. Asemenea multor membri ai organizaţiilor internaţionaliste precum Profintern-ul, Comintern-ul sau Internaţionala Comunistă, a fost acuzată că se află în contact cu troţkişti din străinătate. Mai tîrziu în anii '30, astfel de acuzaţii deveniseră foarte frecvente şi erau de obicei false; însă Nadia Almaz rămăsese într-adevăr în contact cu troţkiştii. A comunicat sigur cu Viktor Kibalcici (scriitor şi fost apropiat al lui Troţki, cunoscut mai bine sub pseudonimul Victor Serge); în dosarul ei aflat în arhivele OGPU (Poliţia Secretă Sovietică) apare notat faptul că „două scrisori cu un puternic caracter antirevoluţionar trimise de Viktor Kibalcici au fost găsite în posesia ei". În această perioadă, Grossman încă locuia cu Nadia şi a fost interogat în timpul perchiziţiei. Se pare că nu a spus nimic în apărarea ei – nici atunci, nici pe perioada detenţiei ei; i-a scris însă şi i-a trimis bani, iar în septembrie 1934 a vizitat-o în Astrakhan.

Anii care au urmat au fost prolifici pentru Grossman, cel puţin în ceea ce priveşte chestiunile practice şi profesionale. În aprilie 1933, după îndelungi demersuri, a obţinut permis permanent de rezidenţă în Moscova, iar în vara anului 1933 primul său roman, *Glyukauf*, despre viaţa minerilor din Donbass, a fost recomandat spre publicare. Acest lucru i-a înlesnit înscrierea în două organizaţii importante: Societatea pentru Prietenia Scriitorilor din Moscova şi Fondul Literar. În această perioadă, Grossman s-a împrietenit cu trei foşti membri ai grupului literar Pereval. Conducătorul grupului, Alexandr Voronski, fusese un susţinător al lui Troţki, iar Pereval a fost dizolvat oficial în 1932. Cu toate acestea, membrii grupului au continuat să joace un rol

important în viaţa literară a Moscovei, iar cei trei scriitori – Boris Guber, Ivan Kataev şi Nicolai Zarudin – i-au oferit lui Grossman sprijin concret şi l-au încurajat. Kataev şi Zarudin au fost cei care, în 1934, au dus povestirea „În oraşul Berdicev” a lui Grossman editorilor prestigioasei *Literaturnaia Gazeta*. Textul a fost publicat imediat şi a cîştigat admiraţia unor scriitori, precum Isaac Babel, Maxim Gorki şi Boris Pilniak. Tot în 1934 a apărut şi romanul *Glyukauf*. În următorii trei ani, Grossman a publicat trei colecţii mici de povestiri: *Fericire* (1935), *Patru zile* (1936) şi *Povestiri* (1937). În 1937 a fost primit în abia înfiinţata Uniune a Scriitorilor Sovietici şi a publicat primul volum din lungul său roman *Stepan Kolciughin*. Plasat la începutul secolului al XX-lea, acesta spune povestea unui tînăr miner care devine revoluţionar. Propria experienţă a lui Grossman în minele din Donbass, precum şi poveştile auzite de la tatăl său despre mişcarea revoluţionară i-au dat posibilitatea de a scrie din interior despre acea lume. Asemenea romanelor celebre de mai tîrziu ale lui Grossman, *Stepan Kolciughin* este o ficţiune cu o solidă bază reală şi traversată de o puternică preocupare pentru moralitatea publică şi privată.

În 1937, Boris Guber a fost arestat şi împuşcat, alături de Kataev, Zarudin şi alţi foşti membri ai grupului Pereval. Prima căsătorie a lui Grossman s-a încheiat în 1933, iar în 1935 a început o relaţie cu soţia lui Guber, Olga Mihailovna. Grossman şi Olga Mihailvona au locuit împreună din octombrie 1935 şi s-au căsătorit în mai 1936, la cîteva zile după ce Olga Mihailovna şi Boris Guber au divorţat. Grossman era el însuşi în mare pericol: anii 1936-1937 au fost anii de climax ai Marii Terori. În 1938, şi Olga Mihailovna a fost arestată, fiind acuzată că nu şi-a denunţat fostul soţ ca „duşman al poporului“. Grossman a făcut imediat actele pentru a deveni tutorele legal al celor doi fii ai Olgăi din căsătoria cu Boris Guber, salvîndu-i astfel de la a fi trimişi la orfelinat sau într-un lagăr. Apoi i-a scris lui Nikolai Ejov, şeful NKVD, precizînd că Olga Mihailovna este acum soţia sa şi nu a lui Guber şi că nu ar trebui să fie trasă la răspundere pentru un bărbat de care se despărţise cu mult înainte ca acesta să fie arestat. Semion Lipkin, prieten al lui Grossman, a spus despre gestul acestuia: „În 1937, numai un om foarte curajos ar fi putut scrie o astfel de scrisoare executantului-şef al Statului“.

Spre sfîrşitul anului, Olga Mihailovna a fost repusă în libertate.

Este dificil de identificat adevărata natură a convingerilor politice ale lui Grossman sau ale oricărui altcuiva în anii ’30. Nici un fel de dovadă – nici o scrisoare, jurnal şi nici măcar vreo notă a unui informator NKVD – nu poate fi creditată în totalitate. Este foarte probabil însă ca Grossman să se fi simţit atras de mai multe direcţii. Pe de-o parte, mulţi dintre apropiaţii săi au fost arestaţi sau executaţi în anii ’30, iar tatăl său, alături de care locuise doi ani spre sfîrşitul adolescenţei, fusese un membru dedicat al Partidului Menşevicilor, majoritatea membrilor acestuia sfîrşind în exil sau în închisoare. Iar Grossman a înţeles pe loc amplitudinea Terorii Foametei din Ucraina din anii 1932-1933. Pe de altă parte, Grossman era un tînăr scriitor ambiţios; voia să îşi cîştige un nume şi de aceea depindea de regimul sovietic. Sub regimul ţarist, chiar şi în absenţa pogromurilor, evreii au făcut obiectul discriminării; prin opoziţie, la începuturile Uniunii Sovietice, evreii au reprezentat un procent mare, disproporţionat, din elita politică, profesională şi intelectuală. Indiferent care i-ar fi fost gîndurile cele mai ascunse cînd a scris-o, această frază din scrisoarea lui Grossman către Ejov este obiectiv reală: „Tot ceea ce am – educaţia, succesul ca scriitor, înaltul privilegiu de a-mi împărtăşi gîndurile şi sentimentele cititorilor sovietici – datorez Guvernului Sovietic“. Grossman a păstrat ceva din revoluţionarismul romantic pînă la sfîrşit. E posibil să fi continuat să spere în anii ’30, asemenea multor altor membri ai intelighentiei, că sistemul sovietic îşi va îndeplini, în final, promisiunea revoluţionară.

Tot ceea ce poate fi afirmat cu certitudine este faptul că diferenţa dintre scriitorul „confirmat“ al anilor ’30 şi ’40 şi „disidentul“ care a scris *Viaţă şi destin* şi *Totul curge* este în mod esenţial una de grad. Nu există nici un moment, nici un an care să poată fi interpretat ca reprezentînd o „convertire“ politică. Chiar primul roman al lui Grossman, *Glyukauf*, puţin citit azi, a avut în mod evident puterea de a şoca; în 1932, Gorki a criticat un draft al acestuia pentru „naturalismul“ său, un mod sovietic codificat de a spune că scriitorul prezintă prea multă realitate de prost gust. La finalul referatului, Gorki a sugerat că scriitorul ar trebui să se întrebe: „De ce scriu? Ce adevăr vreau să

sprijin? Care adevăr îmi doresc să triumfe?“. Prin aceasta, Gorki voia să spună că Grossman era prea puţin preocupat de ideologie şi prea mult de realitate. E greu să nu fii impresionat de intuiţia lui Gorki; a părut să fi simţit încotro l-ar putea duce pe Grossman dragostea sa pentru adevăr.

Grossman a scris din ce în ce mai bine de la o decadă la alta, ultimele sale povestiri fiind şi cele mai bune. Dintre cele aproximativ douăzeci de povestiri pe care le-a scris în anii ’30, a fost inclusă aici doar una care a fost publicată atunci şi două care au fost publicate pentru prima dată în anii ’60.

În oraşul Berdicev este plasată în timpul Războiului PolonezoSovietic (februarie 1919 – martie 1921), un război dus împotriva Poloniei de către Rusia Sovietică şi Ucraina Sovietică. E uşor de ghicit de ce textul a fost receptat cu atîta entuziasm. Scriitura lui Grossman este vie şi face dovada unei măiestrii a echilibrului, fără a-i face elogiul şi fără a-şi condamna eroina, pe Vavilova, un comisar care trebuie să aleagă între a-şi părăsi copilul nou-născut şi a-şi părăsi tovarăşii din Armata Roşie.

Atît sub aspectul stilului, cît şi al subiectului tratat, povestirea îi datorează mult lui Isaac Babel, al cărui ciclu de povestiri *Cavaleria Roşie* se desfăşoară în timpul aceluiaşi război. Din anumite puncte de vedere, Grossman pare a dori să-l depăşească pe Babel, vrînd să arate că nu este mai puţin inventiv în a găsi modalităţi de a-şi uimi cititorul: „La început ea *îl* învinuise de toate [i.e. sarcina ei] pe omul acela trist, întotdeauna tăcut, care se dovedise mai tare ca ea şi răzbise prin scurta groasă de piele, prin ţesătura bluzei militare pînă la inima ei de femeie“. La un nivel mai profund însă, povestirea poate fi citită ca o critică dură la adresa lui Babel. Multe dintre cele mai bune povestiri din *Cavaleria Roşie* urmăresc iniţierea într-o lume a violenţei masculine. Fascinat de violenţă, Babel pare a vedea iniţierea ca pe ceva dezirabil. *În oraşul Berdicev* spune povestea iniţierii unei femei sau aproape a unei iniţieri într-o lume feminină – o lume pe care mai întîi o respinge, apoi o acceptă, pentru a o respinge din nou.

Babel era cu zece ani mai în vîrstă decît Grossman şi a ajuns celebru la puţină vreme după ce Grossman şi-a început studiile la Universitatea de Stat din Moscova. Asemenea lui Grossman, Babel era evreu din Ucraina, un

intelectual bun cunoscător al literaturii franceze şi cu o mare admiraţie pentru Maupassant. Nu e de mirare că Grossman, scriitor în curs de afirmare, s-a raportat la Babel. Mai importantă însă pare măsura în care a căutat să se definească prin opoziţie faţă de Babel. La fel ca Babel, Grossman a scris mult despre violenţă. Dar, spre deosebire de acesta, nu este fascinat de ea; a scris despre violenţă numai pentru că s-a găsit în mijlocul unora dintre cele mai teribile acte de violenţă ale istoriei secolului trecut. Tema care l-a fascinat pe Grossman şi la care se întoarce mereu, deseori în cele mai neaşteptate contexte, este dragostea maternă.

Viaţă măruntă, scrisă doar doi ani mai tîrziu, în 1936, se arată de la bun început ca aparţinînd maturului Grossman. Pe cît de ostentativă este *În oraşul Berdicev*, pe atît este de reţinută această povestire. Totuşi, chiar şi aici Grossman îşi asumă unele riscuri, deşi nu ştim dacă a încercat să o publice atunci. Eroul Lev Orlov este timid şi depresiv; deşi prenumele său înseamnă „leu“, iar numele – „vultur“, el reprezintă opusul eroului pozitiv în doctrina realist-socialistă. În noiembrie 1935, Stalin declarase că „Viaţa a devenit mai bună, viaţa a devenit mai veselă“, cuvinte repetate la nesfîrşit, prin reclame şi afişe, în programele radio şi în discursurile din cadrul paradelor de 1 Mai şi al altor evenimente publice. În acest context, faptul că Grossman foloseşte cuvinte precum „vesel“ şi „veselie“, în vreme ce Orlov nu e deloc interesat de festivităţile zilei de 1 Mai, reprezintă în sine o provocare. În anii ’30, radioul a fost mijlocul principal al Propagandei de stat. Faptul că Orlov nu are radio arată alienarea sa faţă de viaţa sovietică. Desigur, Grossman nu îl aprobă deschis pe Orlov, însă nici nu îl condamnă explicit.

Prin ironia fină şi prin aparenta trivialitate a subiectului, *Viaţă măruntă* îi datorează mult lui Cehov, care a avut o importanţă majoră pentru Grossman, cel puţin la începutul carierei sale. Povestirea *Tînăra şi bătrîna* nu este mai puţin cehoviană. Regăsim ironie amară în impresiile contradictorii pe care le lasă de la bun început personajul Gagareva, femeia în vîrstă. Mai întîi o auzim rostind platitudini într-un limbaj de lemn despre felul în care autorităţile au grijă de „păstrarea sănătăţii cetăţenilor patriei“. Puţin după aceasta, o auzim plîngînd convulsiv, cu voce stridentă şi răguşită, pentru că fiica ei se află în

Gulag. Trebuie spus că Grossman face o concesie ortodoxismului sovietic atunci cînd permite ca o serie de arestări la o fermă de Stat să se încheie pozitiv, cu triumful justiţiei, însă structura cehoviană muzicală a povestirii – cuvintele şi imaginile recurente, felul în care textul începe şi se încheie, cu descrierea unor maşini care gonesc – îl conduce pe cititor către o cu totul altă înţelegere. În timp ce Goreaceva este dusă cu maşina la casa ei din afara oraşului în scena de deschidere, este uimită de „avîntul uşor şi forfotitor cu care obiectele, oamenii şi animalele apăreau, creşteau şi dispăreau într-o secundă“. În ultimele rînduri ale textului, Gagareva priveşte de la fereastra biroului din Moscova lumea oraşului care se aşterne la picioare: „jos apăreau din ceaţă farurile aprinse ale automobilelor trecînd prin piaţă“. La final, impresia pe care o lasă povestirea este aceea de hazard al vieţii sovietice din anii ’30, de „grabă“ (acest cuvînt, precum şi derivatele sale, se repetă în original) cu care oamenii acced la poziţii extrem de influente sau sînt aruncaţi în întuneric.

Robert Chandler

În oraşul Berdicev

Era ciudat să vezi cum faţa întunecată, înăsprită de vînturi a Vavilovei se împurpura.

— De ce rîzi? zise ea în sfîrşit. Doar e un lucru tîmpit.

Kozîriov luă hîrtia de pe masă, se uită la ea şi hohoti iarăşi, clătinînd din cap.

— Nu, nu mă pot abţine, zise el printre hohote. „Raportul… comisarului batalionului întîi… pentru patruzeci de zile, din motive de graviditate.“

Apoi deveni serios.

— Ce să facem! Dar pe cine punem în locul tău? Oare pe Perelmutter de la secţia politică a diviziei?

— Perelmutter e un comunist dîrz, zise Vavilova.

— Toţi sînteţi dîrji, bolmoji Kozîriov şi, cu glas coborît, ca şi cum ar vorbi de ceva ruşinos, întrebă: Şi o să naşti curînd, Klavdia?

— Curînd, răspunse Vavilova şi, scoţîndu-şi papaha[1], îşi şterse transpiraţia de pe frunte. L-aş fi scos eu, zise ea cu glas de bas, dar n-am putut. Ştii şi tu, la Grubeşov trei luni n-am coborît de pe cal. Iar cînd am mers la spital, doctorul nu şi-a mai luat răspunderea.

Smîrcîi nasul de parcă voia să plîngă.

— L-am ameninţat şi cu mauserul pe afurisit. A refuzat: e tîrziu, zice.

Apoi plecă, iar Kozîriov rămase la masă şi examină raportul.

„Ei, poftim, şi Vavilova asta – se gîndi – ai spune că nu-i muiere, are mauserul la ea, pantaloni de piele, batalionul l-a condus la atac de-atîtea ori şi nici măcar nu are glas de muiere. Dar pînă la urmă reiese că natura ei tot de muiere este.“

Şi, fără să ştie de ce, se supără şi se întristă puţin.

Scrise pe raport „ordin“ şi, sucind nehotărît vîrful peniţei deasupra hîrtiei,

stătea cu fruntea încreţită: cum să scrie?

„I se acordă din data curentă un concediu de patruzeci de zile.“ Se mai gîndi şi adăugă „de boală“, pe urmă îngrămădi deasupra „pe probleme femeieşti“, trase o înjurătură şi sublinie „pe probleme femeieşti“.

— Poftim de te luptă cu ele, zise şi îl strigă pe curier.Vavilova a noastră, a? Cred că ai auzit, rosti tare şi cu supărare.

— Am auzit, răspunse curierul, scuipînd într-o parte.

O judecară amîndoi pe Vavilova şi pe toate femeile în general, spuseră cîteva măscări, rîseră, iar pe urmă Kozîriov zise, după ce ordonă să fie chemat şeful de stat-major:

— O să trebuiască să te duci cu ea, mîine. Vezi tu, în vreo locuinţă sau la spital. Şi tot ce trebuie.

Pe urmă, agitaţi şi zgîrciţi la vorbă, el şi şeful de stat-major au stat întinşi deasupra hărţilor de pe masă pînă a doua zi dimineaţă: atacau polonezii.

Vavilova s-a mutat într-o cameră rechiziţionată.

Căsuţa se afla la Iatki, aşa se numea bazarul din oraş, şi aparţinea lui Haim-Abram Leibovici Magazanik, pe care vecinii şi chiar nevastă-sa îl numeau Haim Tuter, ceea ce înseamnă tătar.

Vavilova se instală cu scandal. O aduse la locuinţă un băiat de la secţia politică: slab, cu scurtă de piele şi budionovcă[2]. Magazanik îl ocăra pe evreieşte, băiatul tăcea şi strîngea din umeri.

Pe urmă Magazanik trecu la limba rusă.

— Ce obrăznicie la mucoşii ăştia, strigă el înspre Vavilova, ca şi cum ea trebuia să se enerveze împreună cu el. Dar numai să se gîndească puţin! Nu mai sînt burghezi în oraş?! Numai o singură cameră a rămas pentru Puterea Sovietică, la tîrgoveţul Magazanik. Numai unui muncitor, cu şapte copii, Puterea Sovietică e musai să-i ia camera. Dar lui Litvak băcanul? Dar lui Hodorov postăvarul? Primului milionar Aşkenazi?

În jur stăteau copiii lui Magazanik, şapte îngeraşi zdrenţăroşi şi cîrlionţaţi, şi se uitau cu ochi negri ca noaptea la Vavilova. Mare, mai cît casa, ea era mai înaltă ca tatăl lor. În sfîrşit, Magazanik fu împins la o parte, iar Vavilova intră în cameră. Bufetul, saltelele plate, scaunele sparte din locuinţă îi dădură o

senzaţie de strîmtorare, care o făcu să ia mai adînc aer în piept, ca şi cum s-ar fi cufundat în apă.

Noaptea nu putu să doarmă. De dincolo de perete se auzea parcă o orchestră din mai multe instrumente – de la bîzîitul unui contrabas pînă la flaute subţiri şi viori. Sforăia familia lui Magazanik. Arşiţa nopţii de vară, mirosurile din casă – toate păreau că o înăbuşă.

A ce nu mirosea în cameră! A petrol lampant, a usturoi, pe urmă a untură de gîscă şi a rufărie nespălată. Aşa se prezenta locuinţa unui om.

Îşi pipăia burta plină, umflată; uneori fiinţa vie care era în ea dădea din picioare şi se răsucea.

S-a luptat cu încăpăţînare multe luni cu această fiinţă: sărea greoaie de pe cal, la subotnice urnea din loc, tăcută şi mînioasă, butuci de pin de multe puduri, prin sate bea ceaiuri de plante şi băuturi spirtoase, a scos atîta iod de la farmacia regimentului, că felcerul voia să facă o plîngere la unitatea sanitară a brigăzii, s-a opărit în baie cu apă fierbinte pînă ce a făcut băşici. Dar fiinţa vie din ea creştea, o împiedica să se mişte, să meargă călare; îi făcea greaţă, o făcea să vomite, o trăgea înspre pămînt.

La început ea îl învinuise de toate pe omul acela trist, întotdeauna tăcut, care se dovedise mai tare ca ea şi răzbise prin scurta groasă de piele, prin ţesătura bluzei militare pînă la inima ei de femeie. Apoi a văzut, cînd el alerga pe podeţul de lemn, pe podeţul acela înfricoşător prin simplitatea lui, cum un polonez ţăcănea cu o mitralieră – iar el parcă nici nu fusese: o manta ce părea goală a fluturat din mîini şi s-a prăbuşit într-un rîuşor.

Ea, pe un armăsar înfierbîntat, alergă ca săgeata la el, iar din urmă năvălea batalionul, parcă împingînd-o.

Apoi a rămas această fiinţă vie. Ea era vinovată de toate. Acum Vavilova stătea înfrîntă, iar ea dădea victorios din picioare, trăia în ea.

Dimineaţa, cînd Magazanik se pregătea să meargă la lucru şi soţia îi dădea să mănînce, alungînd muştele, copiii şi pisica, el, aruncînd o privire piezişă spre peretele camerei rechiziţionate, zise încet:

— Dă-i un ceai, o înăbuşă boala.

Magazanik se scălda în razele de soare ce luminau firele de praf, în

mulţimea de mirosuri, cu mieunatul pisicilor, chiotul copiilor, sîsîitul samovarului. Nu se dădea dus la atelier. Îşi iubea soţia, copiii, bătrîna mamă, îşi iubea casa.

Răsuflînd din greu, plecă, iar în casă rămaseră numai femeile şi copiii.

Întreaga zi piaţa Iatki fierbea ca un cazan: bărbaţii vindeau lemn de mesteacăn alb, parcă dat cu cretă, femeile foşneau coroane de ceapă, evreice bătrîne tronau deasupra dealurilor dolofane de gîşte legate de labe. Cumpărătoarele suflau puful moale dintre labe şi pipăiau osînza galbenă de sub pieliţa moale şi caldă a păsărilor.

Fete cu picioare negricioase, cu fuste colorate, duceau oale înalte, pline ochi cu fragi, şi se uitau speriate la cumpărători, de parcă erau gata s-o ia la fugă. Din căruţe se tîrguiau calupuri mari, galbene de unt, înfăşurate în frunze unsuroase de lipan verde.

Un nevoiaş orb, cu o barbă albă de vrăjitor, plîngea rugător şi tragic, în timp ce întindea mîinile. Dar grozava lui durere nu impresiona pe nimeni – lumea trecea cu indiferenţă. O femeie, rupînd din cunună cea mai mică ceapă, o aruncă în străchinuţa de tablă a bătrînului. Acesta pipăi ceapa şi, după ce se opri din rugat, zise supărat: „Aşa să-ţi dea şi ţie copiii la bătrîneţe“. Şi începu tărăgănat să îngîne o rugăciune veche, la fel ca poporul evreu.

Lumea vindea, cumpăra, pipăia, încerca, ridicînd apăsat privirile în sus, ca şi cum aştepta ca cineva din cerul albastru să dea sfaturi: să cumpere ştiucă sau mai bine să ia crap? Şi toţi strigau cu glas pătrunzător, se jurau pe Dumnezeu, se certau unii cu alţii, rîdeau.

Vavilova deretică şi mătură camera. Ascunse mantaua, papaha, cizmele. Capul îi plesnea de zgomotul de pe stradă, în casă ţipau micii Tuteri, iar ei i se părea că doarme şi are un vis urît.

Cînd se întoarse seara de la lucru, Magazanik rămase uimit în uşă: la masă stătea soţia lui Beila alături de femeia mare, legată la cap cu o basma pestriţă, într-o rochie largă, în tîrlici puşi pe piciorul gol. Rîdeau încet în timp ce discutau între ele şi măsurau, ridicînd mîinile groase, cămăşuţele mici, de jucărie.

În timpul zilei Beila a mers în odaia Vavilovei; aceasta stătea lîngă

fereastră şi ochiul ager, de femeie al Beilei a remarcat plinătatea burţii ascunsă de statura înaltă a Vavilovei.

— Îmi cer iertare, dar dumneavoastră, după cum se vede, sînteţi însărcinată, zise ferm Beila.

Şi Beila, plesnind din palme, rîzînd şi tînguind-o, începu să se îngrijească de ea.

— Copiii, copiii! Parcă nu ştiţi cîte necazuri vin cu ei? zise ea, strîngînd şi ascunzîndu-l la piept pe cel mai mic dintre Tuteri. Cît amar, cîtă nefericire, cîte griji! În fiecare zi le trebuie mîncare şi nu trece săptămînă ca să nu aibă ba spuzeală, ba febră, ba furuncule. Iar doctorul Baraban, să-i dea Dumnezeu sănătate, ia pentru fiecare vizită zece funţi de făină fină de secară. Mîngîie pe cap pe micuţa Sonia: Şi toţi trăiesc, nu-şi dă duhul nici unul.

Se dovedi că Vavilova nu ştia nimic, nu învăţase nimic, nu înţelesese nimic. Aşa că se supuse de îndată marii cunoaşteri a Beilei. Asculta, punea întrebări, iar Beila, chicotind de plăcere, căci comisara nu ştia nimic, îi povestea despre toate.

Cum să-l hrăneşti pe prunc, cum să-l scalzi, cum să-i dai cu pudră de talc, ce trebuie să faci ca noaptea să nu ţipe, cîte pelinci şi cămăşuţe trebuie să ai, cum nou-născuţii au convulsii de la ţipete, se învineţesc, se pare că mai-mai copilului i se rupe inima de spaimă, moare; cum să-l vindeci de diaree, de ce face urticarie, cum linguriţa începe să-i clănţăne în gură şi după asta poţi cunoaşte că îi apar dinţişorii.

Lumea complicată cu toate legile, obiceiurile, bucuriile şi tristeţile ei! Vavilova nu cunoştea nimic despre ea. Iar Beila o conducea prin această lume cu îngăduinţă, ca o soră mai mare.

— Nu umblaţi printre picioarele oamenilor mari, marş în curte! le striga copiilor.

Iar cînd în odaie rămîneau numai ele două, Beila, coborînd glasul pînă la şoapta de taină, îi vorbea despre naşteri. O, nu-i un lucru simplu! Ca un vechi soldat care îl învaţă pe un tînăr pifan, Beila îi povestea despre marile chinuri şi bucurii ale naşterii.

— Să naşti copii, zicea ea, dumneavoastră credeţi că-i aşa uşor, ca

războiul: pif-paf şi gata! Nu, iertaţi-mă, nu-i aşa uşor.

Vavilova o asculta. Pentru prima dată în tot timpul sarcinii ei, a întîlnit omul care să-i vorbească despre necazul greu ce se abătuse asupra sa ca despre un eveniment fericit, care se pare că era cel mai important şi cel mai necesar din viaţa Vavilovei.

Iar seara, împreună cu Tuter, continuau dezbaterile. Nu trebuia pierdut timpul. După cină Tuter se urcă în pod şi coborî cu zgomot leagănul de fier şi cădiţa pentru baia noului om.

— Puteţi fi liniştită, tovarăşă comisar, la noi se face treaba cu viteză maximă, zise el rîzînd cu ochi strălucitori.

— Taci, gură-bogată, taci! Nu degeaba îţi zice lumea tătar, bodogănea soţia.

În timpul nopţii Vavilova zăcu în pat. Mirosurile înăbuşitoare nu o mai apăsau ca în ajun. Nu voia să se gîndească la nimic.

I se părea că undeva nechează nişte cai, iar în ochi îi fulgera un lung şir de capete de cai roibi, fiecare cu pată albă în frunte. Dădeau necontenit din cap, fremătau, fornăiau, rînjeau dinţii. Vavilova se gîndi la batalion, îşi aminti de Kirpicev, politrucul de la compania a doua. Acalmia de pe front. Cine o să poarte discuţiile în zilele lui iulie? Îi trebuie o săpuneală locţiitorului de la gospodărire, pentru că stă pe loc cu livrarea de cizme. Şi pe urmă trebuie să taie singuri pînză la moletiere. În compania a doua sînt mulţi nemulţumiţi, în special creţul ăsta, care cîntă melodii de pe Don. Vavilova căscă şi închise ochii. Batalionul pleca undeva departe-departe, printre stogurile de fîn ude, în coridorul de lumină trandafirie al asfinţitului. Iar gîndurile la el erau cumva plăsmuite, nenaturale.

Fiinţa vie din ea împinse nerăbdătoare cu picioarele. Vavilova deschise ochii şi se ridică din pat.

— Fată sau băiat? întrebă cu glas tare. Şi deodată inima din piept îi bătu mai tare, mai viguros, mai cald. Fată sau băiat?

Durerile facerii începură ziua.

— Oh! gemea Vavilova moleşită, femeieşte, simţind cum o durere ascuţită, atotpătrunzătoare o cuprinde brusc.

Beila o conduse la pat. Sema alergă vesel după moaşă. Vavilova o ţinea pe Beila de mînă şi zicea încet şi repede:

— A început, Beila, iar eu socoteam că va fi cu zece zile mai tîrziu. A început, Beila.

Apoi durerile trecură, iar Vavilova sfîrşi prin a crede că au trimis degeaba după moaşă. Dar peste jumătate de ceas durerile începură din nou. Faţa Vavilovei se făcu palidă, iar culoarea ei de bronz părea de mort. Vavilova încleşta din dinţi, avea o expresie ca şi cum se gîndea la ceva chinuitor şi ruşinos; acum se va ridica şi va striga „Vai, ce-am făcut, ce-am făcut!“ şi îşi va acoperi disperată faţa cu mîinile.

Copiii trăgeau cu ochiul în odaie, bunica cea oarbă încălzea pe plită o oală mare de apă. Beila întorcea privirile spre uşă: expresia de durere de pe faţa Vavilovei o speria. În fine, veni moaşa. O chema Rozalia Samoilovna. Era tunsă scurt, robustă, roşie la faţă.

Deodată toată casa se umplu de glasul ei strident, arţăgos. Striga la Beila, la copii, la bătrîna bunică. Toţi alergau în jurul ei. În bucătărie forfotea un primus. Din odaie începură să tragă afară masa, scaunele. Beila, grăbită ca la un incendiu, spăla podeaua, însăşi Rozalia Samoilovna dădea muştele afară cu un şervet. Vavilova se uita la ea şi i se părea că la statul-major a venit comandantul de armată. Şi acesta era vînjos, cu faţa roşie, arţăgos, şi venea atunci cînd se rupea frontul; toţi îşi aruncau priviri unul altuia, cînd citeau comunicatele operative şopteau, de parcă la statul-major era un mort sau un bolnav grav. Iar comandantul de armată rupea grosolan reţeaua de secretomanie şi linişte: ţipa, înjura, ordona, rîdea, de parcă nici n-avea treabă cu regimentele încercuite şi convoaiele de maşini distruse.

Ea se supunea glasului poruncitor al Rozaliei Samoilovna, îi răspundea la întrebări, se răsucea în pat, făcea tot ce-i ordona aceasta. Uneori i se tulburau minţile, i se părea că pereţii, tavanul îşi pierd contururile şi liniile şi cad în valuri peste ea. Îşi revenea iarăşi la glasul sonor al moaşei şi îi vedea faţa roşie, asudată şi colţurile albe ale basmalei. Nu se gîndea la nimic în acele clipe. Voia să urle cu glas sălbatic, de lup, să muşte perna. Părea că oasele îi trosnesc şi se rup, iar o transpiraţie cleioasă, greţoasă îi apare pe frunte. Dar

nu ţipa, doar clănţănea din dinţi şi înghiţea aer, dînd spasmodic din cap.

Din cînd în cînd durerea îi trecea, ca şi cum nici n-ar fi fost, iar ea se uita uimită în jur, asculta zgomotul bazarului, se mira de paharul de pe taburet, de tabloul de pe perete. Iar cînd copilul, înverşunat de dorinţa de a trăi, începea din nou să o sfîşie, o încerca groaza durerilor facerii, dar şi o bucurie tulbure: fie cît mai repede, odată ce altfel nu se poate.

Rozalia Samoilovna îi spuse încet Beilei:

— Dacă dumneata crezi că aş fi vrut să nasc prima oară la treizeci şi şase de ani, te înşeli, Beila.

Vavilova nu auzi cuvintele ei şi i se făcu groază că moaşa vorbise încet.

— Ce-i, o să mor? întrebă ea.

Iar Beila stătea la uşă palidă, pierdută şi zise, strîngînd din umeri:

— Vai-vai! Şi cui îi trebuie chinul ăsta – nici ei, nici copilului, nici tatălui, fiindcă el a pierit, nici lui Dumnezeu din cer. Care deştept a scornit asta pe capul nostru?

Durerile facerii au durat multe ore.

Venind acasă, Magazanik s-a aşezat pe treptele cerdacului. Se frămînta de parcă năştea Beila lui. Se făcea întuneric, în ferestre se aprindeau luminile. Evreii se întorceau de la sinagogă, ţinînd sub braţ sulurile de veşminte pentru rugăciune. La lumina lunii, piaţa pustie de la Iatki, căsuţele şi uliţele păreau frumoase şi tainice. Cavalerişti în pantaloni bufanţi mergeau pe trotuarele de cărămidă, zornăind din pinteni. Fete ronţăiau seminţe de floarea-soarelui şi se hlizeau înspre militari.

— Oh, ca şi cînd n-avea destule pe cap, muierea şi-a mai luat şi purcei, zise Magazanik. N-aveam eu de lucru destul cu ai mei, acum toată brigada de partizani trebuie să fete-n casa mea.

Deodată îşi încordă auzul şi se ridică puţin. De dincolo de uşă răzbătea o voce răguşită, bărbătească. Glasul răcnea nişte înjurături atît de murdare, încît, cînd le auzi, Magazanik clătină din cap şi scuipă în pămînt. Era Vavilova, care, năucită de ultimele dureri ale facerii, se lupta cu Dumnezeu, cu soarta blestemată a femeii.

Magazinov zise:

— Uite, asta o înţeleg, da, o înţeleg: naşte un comisar! Dar Beila numai atîta ştie să zică: „Ah, mamă, ah, mămucă, ah, mamă!“.

Rozalia Samoilovna îl plesni pe noul-născut peste funduleţul umed, numai creţuri şi declară:

— Băiat!

— Ce-am spus eu! exclamă triumfător Beila şi, deschizînd uşa, strigă victorios: Haim, copii, e băiat!

Şi toată familia se strînse la uşă, discutînd emoţionată cu Beila. Chiar şi bunica oarbă se apropie pe pipăite şi zîmbea la auzul marii minuni. Zîmbea şi bolborosea abia auzit. Copiii o trăgeau de la uşă, dar ea se împingea înainte cu gîtul încordat: voia să audă glasul vieţii, care biruie întotdeauna.

Vavilova se uita la nou-născut. Se mira că măruntul boţ de carne roş-albăstrui a fost cauza acelor suferinţe cumplite. Îşi închipuia că pruncul ei trebuia să se nască mare, pistruiat, cîrn, cu părul roşcat ciufulit, că va începe imediat să facă ştrengării, să ţipe ascuţit, să se repeadă nu ştiu pe unde. Dar el era slăbuţ, asemenea unei tulpiniţe de ovăz crescute pe un bordei, căpuşorul nu i se ţinea drept, picioruşele strîmbe i se mişcau ca nişte rămurele uscate, ochii alb-albaştri erau orbi, iar piuitul abia i se auzea. Era ca şi cum, dacă se va deschide brusc uşa, el se va stinge precum lumînărica încovoiată, prinsă de Beila pe un colţ al dulapului.

Deşi în odaie era zăpuşeală, ca în baie, ea întinse braţele şi zise:

— I se face frig, daţi-mi-l aici.

Omuleţul scoase sunete ascuţite, clătinînd din cap. Cu privirile piezişe, temîndu-se să se mişte, Vavilova îl urmărea.

— Mănîncă, mănîncă, micuţule! zise şi începu să plîngă. Copilaşul meu, copilaşul meu, bîiguia, iar lacrimile în picături străvezii i se scurgeau din ochi pe obraji, împrăştiindu-se apoi pe pernă.

Îşi aduse aminte de acel om tăcut şi i se făcu milă de ei amîndoi, cu toată durerea ei de mamă. Plîngea pentru prima dată pentru omul acela, ucis în lupta de la Korosteni: el nu îşi va vedea niciodată fiul.

„Micuţul şi neajutoratul, s-a născut fără tată.“ Şi îl acoperi cu plapuma, ca să nu îngheţe.

Sau poate că ea plîngea din cu totul altă pricină. În orice caz, Rozalia Samoilovna spuse, în timp ce fuma şi dădea drumul fumului pe oberliht:

— Las-o, las-o să plîngă. Asta calmează nervii mai bine ca bromul. Toate plîng după ce nasc.

A treia zi după naştere, Vavilova se ridică din pat. Simţea cum puterile îi revin repede, umbla mult, o ajuta pe Beila în gospodărie. Cînd nu era nimeni acasă, ea îi cînta încet micuţului, pe care l-au numit Alioşa, Alioşenka.

— Să vezi, îi spuse Beila soţului, muscala asta şi-a ieşit din minţi. Deja a mers de trei ori cu el la doctor. În casă nu poţi să deschizi uşa: ba că răceşte, ba că-l trezeşti, ba că are temperatură. Pe scurt, exact ca o bună mamă evreică.

— Dar ce credeai, zise Magazanik, că dacă femeia îmbracă pantaloni de piele, devine prin asta bărbat?

Şi strînse din umeri şi miji ochii.

Peste o săptămînă Kozîriov şi şeful de stat-major veniră la Vavilova. Miroseau a piele, a tabac şi a sudoare de cal. Alioşa dormea în leagănul acoperit de muşte cu o bucată de tifon. Cu cizmele noi, scîrţîitoare, se apropiară de leagăn şi priviră chipul slăbuţ al copilului. Faţa i se zbătea în somn. Erau simple mişcări ale pielii, dar prin ele chipul căpăta diferite expresii – cînd de tristeţe, cînd de mînie, cînd de zîmbet.

Militarii schimbară priviri între ei.

— Da, zise Kozîriov.

— Da, într-adevăr, zise şeful de stat-major.

Se aşezară pe scaune şi începură să povestească. Polonezii au trecut la ofensivă. Unităţile noastre se retrag. Fireşte, temporar. Armata a paisprezecea se retrage spre Jmerinka. Vin diviziile din Ural. Ucraina va fi a noastră. E de presupus că peste o lună se va petrece întorsătura. Însă deocamdată poleacul ne ţine strînşi.

Kozîriov înjură.

— Mai încet, zise Vavilova, nu mai urla, trezeşti copilul.

— Ia uite cum ne schimbăm obiceiurile, bombăni şeful de stat-major şi rîse.

— Tot glumeţ ai rămas, zise Vavilova şi adăugă cu greutate: Şi nu mai

fuma, pufăi ca o locomotivă.

Ca din senin militarii începură să se plictisească. Kozîriov căscă. Şeful de stat-major se uită la ceas şi zise:

— Să nu întîrziem la Lîsaia Gora.

„Ceasul e de aur“, gîndi enervată Vavilova.

— Ei, să ne luăm rămas-bun, Klavdia! zise Kozîriov şi se sculă. Am ordonat să ţi se aducă un sac cu făină, zahăr şi slănină. Azi vor ajunge toate cu o şaretă.

Ieşiră pe uliţă. În jurul cailor stăteau micii Magazanici. Kozîriov se ridică în şa. Şeful statului-major plescăi din limbă şi sări în zbor pe cal. Cînd ajunseră la colţ, lăsară moale dîrlogii pe neaşteptate, ca şi cum ar fi fost înţeleşi, şi se opriră.

— Da, zise Kozîriov.

— Da, într-adevăr, răspunse şeful de stat-major.

Pufniră în rîs, loviră caii, îndreptîndu-se spre Lîsaia Gora.

Pe seară veni şareta. Trăgînd în casă sacii cu alimente, Magazanik intră în odaia Vavilovei şi spuse cu glas secretos:

— Ce spuneţi de noutăţi, tovarăşă Vavilova? A venit la atelier un cumnat de-al meu din mahalaua Ţessarski. Se uită în jur şi, parcă scuzîndu-se faţă de Vavilova, zise uimit: Polonezii sînt la Ciudnov, iar Ciudnov e la patruzeci de verste de aici.

Veni Beila. Auzise ultimele cuvinte ale lui Magazanik şi zise hotărît:

— Ce să mai vorbim?! Mîine polonezii o să ajungă aici. Dar ce voiam să vă spun: că sînt polonezi, austrieci ori galiţieni, dumneavoastră puteţi să rămîneţi la noi. Hrană aveţi, slavă Domnului, pe trei luni.

Vavilova tăcea. Pentru prima dată în viaţă nu ştia ce să facă.

— Beila, rosti ea, apoi tăcu.

— Eu nu mă tem, zise Beila. Credeţi că mă tem? Să fie şi de cinci ori mai mari nenorocirile, nu mă sperii. Şi unde aţi văzut o mamă care să-şi lase copilul de o săptămînă şi jumate?

Întreaga noapte răsunară în ferestre nechezatul cailor, duruitul roţilor, glasurile îmbufnate şi supărate ale oamenilor. Convoaiele treceau de la

Şepetovka spre Kazatin.

Vavilova şedea lîngă leagăn. Copilul dormea. Se uita la obrăjorul lui galben: la urma urmei, nu se va întîmpla nimic deosebit. Kozîriov spunea că se vor întoarce peste o lună. Exact atît cît este calculat concediul ei. Dar dacă le vor tăia calea pentru mai multă vreme? Ei, nici asta nu o sperie.

Cînd Alioşa se va întări puţin, vor trece linia frontului. Cine se va atinge de ei: o muiere de la ţară cu copil de ţîţă? Şi Vavilova îşi imagina cum merge pe cîmp vara, dis-de-dimineaţă – are capul legat cu o basma colorată, iar Alioşa se uită în jur şi întinde mînuţele. Ce frumos! Începu să cînte încetişor:

— Dormi, copilaşule, dormi.

Şi aţipi, legănînd.

Dimineaţa bazarul fierbea ca întotdeauna. Lumea era zbuciumată. Uitîndu-se după şirurile neîntrerupte de furgoane militare, unii rîdeau cu toată gura. Dar apoi convoaiele trecură. Uliţele era pline de oameni. La porţi stăteau localnicii, „populaţia“, cum sînt numiţi în ordinele comenduirii. Toţi vorbeau aprins între ei, şopteau, se uitau de jur-împrejur. Spuneau că polonezii au ocupat deja tîrguşorul Piatka, la cincisprezece verste de oraş. Magazanik nu se duse la lucru. Stătea în odaia Vavilovei şi filosofa despre toate.

Trecu duruind înspre gară un automobil blindat; era acoperit cu un strat gros de praf, de părea că oţelul se făcuse sur de oboseală şi de multe nopţi nedormite.

— Să vă spun drept, zise Magazanik, asta este cea mai bună perioadă pentru oameni: o putere a plecat, alta încă nu a venit. Nu tu rechiziţii, nu tu contribuţii, nu tu pogromuri.

— Numai ziua e aşa deştept, zise Beila. Cînd noaptea e zarvă în tot oraşul din cauza bandiţilor, el stă ca mort şi tremură de frică.

— Lasă-mă să-mi tihnească vorba, se supără Magazanik.

Nici una, nici două alerga în uliţă şi se întorcea cu noutăţi. Revkom-ul[3] a fost evacuat încă de noaptea, upartkom-ul[4] a plecat după el, iar statul-major a plecat de dimineaţă. La gară era pustiu. A plecat ultima garnitură.

Pe uliţă se auziră brusc strigăte. Trecea un aeroplan. Vavilova se apropie de fereastră. Aeroplanul zbura sus, dar se puteau distinge clar cercurile alb-

roşii de pe aripi. Era aviaţia de recunoaştere poloneză. Aeroplanul făcu un rotocol deasupra oraşului şi apoi zbură spre gară. Atunci începură să tragă tunurile dinspre Lîsaia Gora; proiectilele zburau deasupra oraşului şi se auzeau exploziile undeva departe, dincolo de trecerea de nivel a căii ferate.

Mai întîi vuiră obuzele, apoi tunurile se auziră din greu şi exploziile răsunară peste cîteva secunde: bolşevicii încercau să oprească deplasarea polonezilor către oraş. Curînd polonezii începură să răspundă: proiectilele cădeau în diferite locuri ale oraşului. „Vaam!“ se cutremura văzduhul, săreau cărămizile, fumul şi praful jucau deasupra zidurilor dărîmate ale caselor. Străzile deveniră liniştite, austere, pustii, ca într-un peisaj desenat. După fiecare explozie se făcea o linişte înfricoşătoare. Pe cerul fără nori, tologit ca un leş, soarele lumina însă vesel oraşul.

Toţi oamenii stăteau la subsol, în bordeie săpate în pămînt, în pivniţe. Gemeau de groază, închideau ochii, îşi ţineau suflarea pînă la leşin.

Toţi, pînă şi copiii, ştiau că acest bombardament se numeşte pregătire de artilerie şi că armatele vor mai trage multe obuze înainte de a ocupa oraşul. Pe urmă toţi ştiau că se va face incredibil de linişte şi deodată detaşamentul de recunoaştere călare va veni în grabă dinspre pasajul de cale ferată, ţăcănind sonor pe caldarîmul străzii largi. Şi toţi, murind de frică şi de curiozitate, se vor uita de după porţi, de după perdele, vor ieşi cu anevoie în curţi, acoperiţi de broboane reci.

Detaşamentul va intra în piaţă. Caii vor scurma pămîntul cu copita şi vor fornăi, călăreţii se vor striga agitat unii pe alţii în cea mai simplă şi uimitoare limbă omenească, iar comandantul, bucurîndu-se de oraşul învins, aflat la picioarele sale, va urla beat, va trage cu revolverul, spărgînd liniştea nefirească, va ridica armăsarul în două picioare.

Şi atunci vor începe să se scurgă din toate părţile unităţile de infanterie şi de cavalerie, prin case vor cotrobăi oameni plini de praf şi obosiţi, binevoitori, dar capabili să ucidă, bărbaţi în mantale sinilii, avizi după păsările, dantelele şi cizmele localnicilor.

Toţi ştiau acestea, fiindcă oraşul trecuse de paisprezece ori dintr-o mînă în alta şi fusese ocupat de petliurişti, de oamenii lui Denikin, de bolşevici, de

galiţieni, de polonezi, de bandele lui Tiutiunik şi Marusiei, de bezmeticul regiment nouă „al nimănui“. Şi de fiecare dată lucrurile se întîmplau ca şi înainte.

— Cîntă! Cîntă cineva! strigă Magazanik.

Uitînd de frică, ieşi în cerdac. Vavilova ieşi după el. După odaia înăbuşitoare şi întunecoasă, respiră cu mare bucurie în lumina şi căldura zilei de vară. Îi aştepta pe polonezi (cu acelaşi sentiment ca în timpul naşterii): de-ar veni mai repede. Exploziile o speriau, i se părea că îl vor trezi pe Alioşa, dădea din mînă la şuieratul proiectilelor, parcă alungînd muşte. „Căraţi-vă, căraţi-vă, o să-l treziţi pe Alioşa“, cîntase ea deasupra leagănului.

Încerca să nu se gîndească la nimic în acest timp. Dar era hotărît: peste o lună ori vor veni bolşevicii, ori va trece frontul ea cu copilul.

— Nu mai înţeleg nimic, priviţi! zise Magazanik.

Pe strada largă şi pustie, înspre pasajul de cale ferată, de unde trebuiau să vină polonezii, mergea un detaşament de elevi de şcoală militară. Erau îmbrăcaţi în pantaloni albi din pînză de in şi în bluze militare.

— Dra-a-pelul roşu să înse-em-ne ideea lumii muncitoa-a-re, cîntau tărăgănat şi cumva trist.

Mergeau în direcţia polonezilor.

De ce? Pentru ce?

Vavilova se uita la ei. Şi deodată îşi aminti Piaţa Roşie, cîteva mii de muncitori voluntari, care mergeau pe front, îngrămădiţi în jurul unui podium înjghebat din lemn. Un om chel, fluturînd şapca, le ţinea o cuvîntare. Vavilova stătea chiar aproape de el.

Era atît de emoţionată, că nu putea să desluşească decît jumătate din cuvintele pe care le spunea omul cu glas limpede, uşor graseiat. Oamenii de lîngă ea ascultau răsuflînd din greu. Un bătrîn în pufoaică plîngea, nu se ştie de ce.

Practic, nu ştia ce s-a petrecut cu ea în piaţa din Moscova. Cîndva, într-o noapte, a vrut să-i povestească despre acestea tăcutului tată al copilului. Îi făcea impresia că el va înţelege. Dar pînă la urmă nu a ieşit nimic. Iar cînd merseseră de la Piaţa Teatrului la gara Brianski, ei cîntau chiar acest cîntec.

Şi, uitîndu-se la feţele elevilor care cîntau, avu iarăşi trăirile din urmă cu doi ani. Cei din familia Magazanik văzură apoi cum pe stradă alerga în urma elevilor femeia cu papahă şi manta, montînd din mers încărcătorul la mauserul mare şi închis la culoare.

Uitîndu-se în urma ei, Magazanik zise:

— Uite, aşa oameni erau în Bund[5] înainte vreme. Aştia-s oamenii adevăraţi, Beila. Dar noi sîntem oameni? Noi sîntem gunoi.

Trezindu-se, Alioşa plîngea şi lovea cu picioruşele, încercînd să desfacă scutecele. Venindu-şi în fire, Beila îi zise soţului:

— Auzi, copilul s-a trezit. Mai bine adă primusul, trebuie să încălzim laptele.

Detaşamentul dispăru după colţ.

1934

1. Papahă – căciulă cu origini caucaziene, cilindrică, înaltă, de obicei din blană de miel karakul.

2. Budionovcă – bonetă militară ascuţită, purtată în timpul Războiului civil din Rusia, purtînd numele celebrului comandant Semion Budionnîi.

3. Revkom – Comitetul revoluţionar.

4. Upartkom – Comitetul de partid.

5. Bund – organizaţie prebolşevică, economică şi politică a muncitorilor evrei din Rusia, Polonia şi Ţările Baltice.

Viaţă măruntă

Încă de pe la douăzeci aprilie Moscova începe să se pregătească de sărbătoare. Se vopsesc din nou cornişele caselor şi gărduţurile de fier de pe bulevarde, iar mamele plesnesc din palme cînd se uită seara la pantalonaşii şi paltonul copiilor. În pieţe, tîmplarii taie rîzînd scînduri cu miros de răşină şi de umezeala pădurii. Cei de la aprovizionare duc în automobile de lux vrafuri de pînză roşie. În instituţii, li se spune celor veniţi în audienţă:

— Veniţi după sărbătoare.

Lev Sergheevici Orlov stă într-un colţ cu colegul de serviciu Timofeev. Acesta din urmă zice:

— Eşti cea mai muiere dintre muieri, Lev Sergheevici. Să fi mers la berărie, la un mic, la un restaurant… în sfîrşit, să fi hoinărit pur şi simplu pe străzi şi să privim lumea. Crezi că soţia îşi va face griji. Am dreptate, eşti o muiere, cea mai muiere dintre muieri.

Dar Orlov se scuză faţă de Timofeev. El este de la natură un om trist şi spune despre sine:

— Aşa sînt făcut, să văd tragicul ce se ascunde după petalele de trandafir.

Şi Orlov vede tragicul în toate. Uite şi acum, croindu-şi drum printre trecători, meditează la cît de greu este în aceste zile vesele să zaci într-un spital, la cît de greu trec acestea pentru farmacişti, pentru însoţitorii de vagoane şi mecanicii de locomotivă care nimeresc de serviciu chiar de 1 Mai. Cînd ajunse acasă, îi spuse soţiei gîndurile lui şi, deşi ea se apucă să rîdă de el, Orlov clătină din cap şi nu se putu linişti nicidecum. Pînă tîrziu în noapte oftă din greu, cugetînd la acest subiect, iar soţia îi spuse supărată:

— Leva, decît să-i compătimeşti pe farmacişti, mai bine m-ai compătimi pe mine şi m-ai lăsa să dorm. Mîine trebuie să fiu la muncă de la ora opt.

Într-adevăr, ea plecă la serviciu pe cînd Lev Sergheevici încă dormea.

Dimineaţa, la serviciu el era într-o stare de spirit bună, dar de obicei pe la ora două îl cuprindea dorul de soţie, începea să fie nervos şi să se uite la ceas. Colegele îi cunoşteau năravul lui Orlov şi rîdeau de el:

— Lev Sergheevici deja se uită la ceas, spunea cîte una, iar celelalte rîdeau.

Dar Agnessa Petrovna, bătrîna contabilă, zicea cu un oftat:

— Soţia lui Orlov e cea mai fericită femeie din Moscova.

Şi astăzi, la sfîrşitul zilei de lucru, el era cuprins de nelinişte, uitîndu-se la minutarul ceasului, strîngînd nedumerit din umeri.

— Lev Sergheevici – la telefon, îl chemară din încăperea vecină.

Telefona soţia. Îi spuse că va trebui să bată la maşină darea de seamă a directorului şi de aceea va întîrzia o oră, o oră şi jumătate.

— Vasăzică aşa, zise supărat Orlov şi puse receptorul în furcă.

Se întoarse acasă fără grabă. Oraşul fremăta, iar clădirile, străzile, podurile păreau diferite, nu mai semănau cu ele însele. Şi mai era comunitatea imperceptibilă ce lua naştere şi se simţea în multe, chiar şi în modul în care miliţianul îl îngăduia pe beţiv; era ca şi cum pe străzi umblau numai veri buni. Uite, astăzi era bine să fi hoinărit cu Timofeev. E foarte greu să vii acasă primul. Camera pare pustie, incomodă, prin cap îţi trec tot felul de gînduri neliniştitoare: s-o fi întîmplat ceva cu soţia, şi-a luxat piciorul, a sărit greşit din tramvai. Orlov începu să-şi imagineze cum troleibuzul cu botul bombat a lovit-o pe Vera Ignatievna, cum se îngrămădesc oamenii în jurul ei, cum „Salvarea“ vine în goană, urlînd… Îl cuprinse groaza, voia să telefoneze la cunoscuţi, la rude, să alerge la Sklifosovski[1], la miliţie. De fiecare dată cînd soţia întîrzia zece-cincisprezece minute, era cuprins de agitaţie. Cîţi oameni pe străzi! De ce stau pe bănci fără nici o treabă, umblă brambura pe bulevard, se opresc în faţa fiecărei vitrine împodobite cu becuri colorate? Însă se apropie de casă şi inima îi tresăltă de bucurie: gemuleţul era deschis, însemna că soţia s-a întors deja. O sărută de cîteva ori pe Vera Ignatievna, o privi pătrunzător în ochi, o mîngîie pe păr.

— Om ciudat ce eşti, oftă ea, în fiecare zi cînd ne întîlnim parcă nu vin de la Centrala de Desfacere a Cauciucului, ci parcă am sosit din Australia.

— Să nu te văd o zi este pentru mine e egal cu a fi fost în Australia, zise el.

— O, Doamne! Australia asta e foarte aproape, zise Vera Ignatievna. Mă roagă să-i ajut la tipărirea gazetei de perete, eu refuz. Renunţ la Osoviahim[2], ca să vin în fuga mare la tine. Kazakova are doi copii mici, dar ea rămîne la cursuri şi urmează şi cercul de automobilism.

— Eh, prostuţo, draga mea, unde ai văzut soţie care să-i reproşeze soţului că preferă să îşi petreacă timpul liber acasă?

Vera Ignatievna voi să riposteze, dar deodată exclamă:

— Am o veste pentru tine… La noi comitetul sindical a făcut azi înscrieri de primire a micuţilor de la casele de copii pe zilele de sărbătoare, iar eu am făcut cerere pentru o fetiţă. Te superi?

Orlov îşi îmbrăţişă soţia:

— Fata mea deşteaptă! De ce să mă supăr? Mi-e groază numai cînd mă gîndesc ce aş fi făcut şi cum aş fi trăit dacă întîmplarea nu ne aducea împreună la aniversarea Kotelkovilor.

Pe douăzeci şi nouă aprilie, Vera Ignatievna veni acasă cu un taxi şi, în timp ce urca scările, îmbujorată de bucurie, îi spunea micii sale musafire:

— Ce splendoare să mergi cu maşina mică, aş merge toată ziua.

Era a doua ei călătorie cu automobilul. În urmă cu doi ani, cînd i-a venit soacra în vizită, au luat un taxi de la gară. Ce-i drept, prima ei călătorie a fost oarecum întunecată de taximetrist: tot drumul a bombănit, spunea că îl lasă camerele şi că pentru asemenea bagaj ar fi trebuit un camion de trei tone.

Nici nu intrară bine în cameră, că se auzi soneria.

— Poftim, a ajuns şi unchiul Leva, zise Vera Ignatievna şi o luă pe fetiţă de mînă, ducînd-o la uşă. Faceţi cunoştinţă, zise ea, ea e Xenia Maiorova, iar el e tovarăşul Orlov, unchiul Leva, soţul meu.

— Bine ai venit, copila mea, zise Orlov şi o mîngîie pe fetiţă pe cap.

Înfăţişarea musafirei îl dezamăgi. Îşi imaginase o fetiţă micuţă de tot, drăgălaşă, cu ochi trişti, ca la o femeie matură. Dar Xenia Maiorova era robustă, urîtă, avea ochi cenuşii, înguşti, obraji roşii şi buzele puţin umflate.

— Am venit cu maşina mică, se lăudă ea cu voce de bas.

În timp ce Vera Ignatievna pregătea cina, Xenia umbla prin cameră şi examina lucrurile.

— Mătuşă, dar radio aveţi?

— Nu, puişor, vino aici, trebuie să-ţi spun ceva.

Vera Ignatievna o îndrumă asupra necesităţilor, iar în baie discutară despre grădina zoologică şi despre planetariu. După cină Xenia se uită la Orlov şi rîse răutăcios:

— Dar unchiul nu s-a spălat pe mîini.

Avea un glas profund, iar rîsul subţirel, chicotit. Vera Ignatievna o întrebă pe Xenia cum se spune pe nemţeşte „uşă“, cît face şapte şi cu opt, o întrebă dacă ştie să patineze. Fetiţa se luă la întrecere: cum se numeşte capitala Belgiei? Vera Ignatievna presupuse că Antwerpen.

— Nu, Geneva! scutură din cap Xenia şi îşi umflă obrajii.

Lev Sergheevici o luă pe soţie deoparte şi îi şopti:

— Culc-o, iar eu am să stau lîngă ea şi am să-i povestesc ceva. Se simte la noi prea oficial.

Vera Ignatievna zise:

— Lev, poate ieşi puţin să fumezi pe coridor, iar noi o să aerisim.

Orlov merse pe coridor şi încercă să-şi amintească o poveste. Scufiţa Roşie? Pesemne că pe-asta o ştie. Poate să-i povestească despre liniştitul oraş Kasimov, despre păduri, despre plimbările pe malurile Okăi, să-i povestească despre fratele lui, despre bunică, despre surori. Cînd soţia îl chemă, Xenia se afla deja în pat. Lev Sergheevici se aşeză alături şi o mîngîie pe cap.

— Ei, cum îţi place la noi? întrebă el.

Xenia căscă sughiţînd şi se şterse cu pumnul la ochi.

— Aşa şi aşa. Apoi întrebă serios: Vă este greu fără radio, nu-i aşa?

Lev Sergheevici începu să-i povestească despre copilăria lui, iar Xenia căscă de trei ori la rînd şi zise:

— N-ar trebui să staţi pe pat îmbrăcat, microbii coboară de pe dumneavoastră.

Ochii i se închideau şi, pe jumătate adormită, începu să bolborosească nedesluşit, să povestească un fel de istorioare stranii:

— Da, zise ea cu glas plîngăreţ, pe mine nu m-au luat în excursie. Lidka a văzut când eram în grădină, de ce nu a spus?… Da' eu l-am pus de două ori în portofel, umblu plină de înţepături… da' despre sticlă n-am spus… ea chiar e javră…

Apoi adormi, iar Lev Sergheevici şi Vera Ignatievna priveau în tăcere la faţa ei. Dormea fără să facă zgomot, buzele i se umflaseră şi mai mult, vîrfurile roşcate ale codiţelor i se mişcau încet pe pernă. De unde e oare – din Ucraina, din Caucazul de Nord, de pe Volga? Cine e tatăl ei? Poate că a murit glorios, la muncă într-un abataj, în fumul dintr-un furnal sau înecat în timp ce transporta buşteni pe apă. Cine este? E strungar? Camionagiu? Zugrav? Prăvăliaş? Era ceva măreţ şi emoţionant în această fetiţă care dormea liniştit.

Dimineaţă, Vera Ignatievna plecă după cumpărături, trebuia să facă rezerve pentru trei zile de sărbătoare. În afară de asta, ea voia să treacă pe la „Mostorg“ şi să cumpere mătase pentru o rochie de vară. Lev Sergheevici rămase cu Xenia.

— Ascultă, *mein liebes Kind*[3], nu o să mergem să ne plimbăm, ci o să stăm acasă.

O aşeză pe Xenia pe genunchii lui, cu o mînă o cuprinse de umăr şi începu să-i povestească.

— Încet, încet, şezi, fii fată deşteaptă! spunea el de fiecare dată cînd Xenia încerca să coboare de pe genunchi. Iar ea, liniştindu-se, fornăia şi se uita concentrată la unchiul Leva care vorbea. Vera Ignatievna se întoarse la ora patru, fusese foarte multă lume la magazine.

— Xenia, de ce stai aşa bosumflată? întrebă ea speriată.

— De ce n-aş fi bosumflată? zise Xenia. Poate vreau să mănînc.

Vera Ignatievna alergă la bucătărie să pregătească prînzul, iar Lev Sergheevici continuă să o distreze pe fetiţă. După masă Xenia ceru hîrtie şi creion, ca să scrie o scrisoare.

— N-am nevoie de timbre, o să i-o dau chiar eu Lidkăi, zise ea.

În timp ce Xenia scria, Vera Ignatievna îi propuse soţului să meargă cu toţii la cinema, dar Lev Sergheevici dădu din mîini a lehamite:

— Ce tot vorbeşti, Vera, astăzi e o îmbulzeală cumplită. În primul rînd, n-

o să facem rost de bilete, în al doilea rînd, în seara asta vreau să stau acasă.

— Stăm acasă, slavă Domnului, în toate serile, obiectă Vera Ignatievna.

— Te rog, nu te certa cu mine, se ofensă Orlov.

— Fata se plictiseşte, e deprinsă să stea cu oamenii, cu prietenele.

— Ah, Vera, Vera! zise el.

Seara toţi băură ceai cu dulceaţă de coarne, mîncară tort şi pateuri. Tortul îi plăcu foarte mult Xeniei, iar Vera Ignatievna se îngrijoră, pipăi burtica fetiţei şi clătină din cap. Într-adevăr, după ceai pe Xenia o duru burta, deveni posomorîtă şi stătu mult la fereastră, lipindu-şi nasul de sticla rece. Cînd sticla se încălzea, ea se mişca puţin şi încălzea o altă parte de geam cu nasul.

— La ce te gîndeşti? o întrebă Lev Sergheevici, apropiindu-se de ea.

— La de toate, zise fata supărată şi îşi turti iar nasul de sticlă.

Acum, cu siguranţă, vor cina. Cadouri n-a reuşit să-i cumpere, îi oferi ceva urît: o cărticică despre animale, dar ea are deja cărticica asta. Ce-i drept, va putea să o schimbe cu ceva… Tare de treabă e mătuşa Vera! Păcat că nu e învăţătoare. Iar fetele care au rămas se plimbă cît e ziulica de lungă cu camionul. Da, o să se facă aviatoare şi o să arunce bomba cu gaze în capul acestui unchi. Unele fete mai mari sînt în curte – de bună seamă, din clasa a şaptea…

Stînd în picioare, aţipi şi se lovi cu fruntea de sticlă.

— Mergi şi te culcă, Xanca, îi zise Vera Ivanovna.

— Am dat cu capul de sticlă ca berbecul, spuse Xenia.

În timpul nopţii Orlov se trezi, întinse mîna ca să atingă umărul soţiei, dar aceasta nu era cu el. „Ce-i asta, unde-i Veruşka?“ se gîndi înspăimîntat. Pe canapea auzi un plîns încet cu sughiţuri. Ciuli urechea.

— Hai, linişteşte-te, prostuţo, zicea Vera Ignatievna, unde să te duc noaptea, tramvaie nu sînt şi trebuie să străbatem tot oraşul.

— Da-a-a, spunea printre suspine glasul de bas, dar soţul dumneavoastră e atât de… acru…

— Ei, lasă, lasă, e bun, e cumsecade, o să vezi, uite că eu nu plîng de asta.

Lev Sergheevici îşi acoperi capul cu plapuma, ca să nu audă mai departe şi, prefăcîndu-se că doarme, începu să sforăie încetişor.

1. Spitalul de urgenţă din Moscova „N.V. Sklifosovski“.

2. Osoviahim – Societatea de sprijin al apărării şi al construcţiilor aero-chimice (1927-1948).

3. Copila mea dragă (în germ., în orig.).

Elanul

Cînd pleca la lucru, Alexandra Andreevna lăsa pe masă un pahar de lapte acoperit cu un şerveţel, o farfurioară cu un pesmet alb şi îl săruta pe Dmitri Petrovici pe tîmpla caldă şi scofîlcită.

Venind seara spre casă, ea îşi imagina cum se chinuie bolnavul singur. Cînd o vedea, el se ridica puţin, iar ochii goi prindeau viaţă.

Odată el i-a spus:

— Cîţi oameni întîlneşti în metrou, la serviciu, însă eu nu văd pe nimeni, în afară de capul ăsta mîncat de molii.

Şi i-a arătat cu degetul palid capul de elan brun-roşcat, fixat pe perete.

Colegele de serviciu o deplîngeau pe Alexandra Andreevna, ştiind că soţul ei este grav bolnav, iar ea stă nopţile la căpătîiul lui.

— Dumneata, Alexandra Andreevna, eşti o adevărată mucenică, îi spuneau acestea.

Ea răspundea:

— Ce tot vorbiţi, nu mi-e deloc greu, dimpotrivă…

Dar povara de douăzeci de ore de la serviciu şi de-acasă era peste puterile unei femei în vîrstă şi bolnave; din cauza lipsei somnului avea tensiunea ridicată şi a început să o doară capul.

Alexandra Andreevna îi ascundea soţului starea ei şubredă; însă uneori, cînd mergea prin cameră, se oprea brusc, ca şi cum încerca să-şi amintească ceva, ducînd palma în partea de jos a frunţii şi la ochi.

— Saşa, odihneşte-te, ai grijă de tine.

Dar aceste rugăminţi o jigneau şi chiar o supărau. Cînd venea la serviciu, la secţia de fond de carte a Bibliotecii Centrale, ea uita de noaptea grea, iar vesela Zoia, care absolvise de curînd institutul şi făcea stagiul la această secţie, îi spunea:

— Luaţi loc, vi se umflă picioarele.

— Nu mă plîng, răspundea zîmbind Alexandra Andreevna.

Acasă îi povestea soţului despre manuscrisele şi documentele pe care le cerceta la serviciu. Îi plăcea epoca anilor ’70-’80, i se păreau deosebit de preţioase orice amănunte care priveau nu numai pe Osinski, Kovalski, Halturin, Jelvakov, Jeliabov, Perovski, Kibalcici, dar şi pe zecile de revoluţionari uitaţi, aflaţi pe orbitele mai apropiate sau mai depărtate ale ceaikoveţilor, işutinţevilor, de la Ciornîi Peredel sau de la Narodnaia Volia[1].

Dmitri Petrovici nu împărtăşea pasiunea soţiei. Şi-o explica prin faptul că ea provenea dintr-o familie revoluţionară. Albumul de familie era plin de fotografii cu fete cu părul tuns scurt şi cu chipuri severe, în rochii cu talii subţiri, cu mîneci lungi şi gulere negre înalte, cu studenţi pletoşi, cu pleduri pe umeri. Alexandra Andreevna le ţinea minte numele, destinele triste, nobile, de toţi uitate: acela a murit în exil de tuberculoză, aceea s-a înecat în Enisei, aceea a pierit pe vremea epidemiei de holeră, cînd lucra în gubernia Samara, a treia a înnebunit şi a murit în spitalul închisorii.

Lui Dmitri Petrovici, care era inginer specialist în turbine, toate aceste lucruri i se păreau înălţătoare, dar nu foarte necesare. El nu putea ţine minte familiile cu două nume ale narodnicilor: Illici-Svitîci, Serno-Solovievici, Petraşevski-Butaşevici, Debagorii-Mokrievici… Se încurca în abundenţa de nume; Mihailovii, de pildă, erau trei: Adrian, Alexandr, Timofei. Îl încurca pe ceaikoveţul Sinegub cu Lizogub de la Narodnaia Volia…

Nu pricepea pentru ce soţia s-a supărat atît de mult cînd, în timpul unei vacanţe de vară pe Volga, a întîlnit lîngă Vasilsursk un vapor care mai înainte se numea „Sofia Perovskaia“[2], iar după reparaţii şi revopsire i-au schimbat numele în „Valeri Barsov“, doar Barsov are o voce minunată.

Cîndva, în timpul unei călătorii la Kiev, i-a spus Alexandrei Andreevna:

— Vezi, o farmacie foarte mare este numită Jeliabov!

Ea s-a supărat şi a strigat:

— Nu farmacia, ci Kreşciatik[3] trebuie să poarte numele lui Jeliabov!

— Ah, Şurocika, ajunge! a zis Dmitri Petrovici.

Lui îi erau străine ascetismul narodnicilor, obsesiile lor aproape religioase.

Aceştia au trecut, noile generaţii i-au uitat.

Lui Dmitri Petrovici îi plăceau lucrurile frumoase, vinul, opera, era pasionat de vînătoare. Şi la bătrîneţe îi plăcea să îmbrace un costum la modă, să-şi aleagă o cravată frumoasă şi să o înnoade cum trebuie.

Pare că pentru Alexandra Andreevna, indiferentă faţă de podoabe, lucruri scumpe, aceste înclinaţii ale soţului trebuiau să fie dezagreabile. Însă ei îi plăceau toate la el, toate slăbiciunile şi pasiunile lui. Ea îi destăinuia gîndurile despre epoca entuziastă pentru sine şi despre soarta tragică a narodnicilor.

Iar acum, cînd el zăcea în pat, ea îi povestea despre supărările proprii.

— Ştii, Mitia, la şedinţă, stagiara noastră Zoia, o persoană tînără atît de fermecătoare, m-a criticat că o încarc cu o muncă inutilă privitoare la anii ’70-’80…

Cînd îşi asculta soţia şi se uita la obrajii ei împurpuraţi de emoţie, Dmitri Petrovici se gîndea că ea este singura inseparabil legată de el: cu gîndul, cu sentimentul, cu grija permanentă. Ceilalţi, chiar şi fiica, îşi aduc aminte de el, fără să-l păstreze mai mult în gîndurile lor.

Un sentiment straniu îl cuprindea, anume că în clipele cînd Alexandra Andreevna, preocupîndu-se de muncă, înceta să se mai gîndească la el, nimeni nu-şi aminteşte de el şi nici un firişor, cît de mic, nu-l leagă de oamenii din toate satele şi oraşele, din trenuri…

Îi spunea despre asta Alexandrei Andreevna şi ea îi replica:

— Turbinele tale, procedeul de calcul al rezistenţei paletelor – toate acestea există. Jenia e foarte ataşată de tine, scrie rar, dar asta nu înseamnă nimic. Crezi că prietenii te-au uitat? Din cauza vieţii agitate sînt foarte obosiţi, dar aminteşte-ţi cîtă atenţie ţi-au dat cînd ai căzut la pat…

— Da, da, da, da, Saşa, răspundea el şi dădea vlăguit din cap.

Însă şi ea înţelegea că nu este vorba numai de anxietatea unui om bolnav. Fireşte, prietenii lui erau deja oameni în vîrstă, le era greu să meargă la serviciu în autobuze şi troleibuze aglomerate, aveau tot felul de griji, venea iureşul vilegiaturilor de vară, aveau neplăceri la serviciu. Şi totuşi, era dureros pentru el că vechii prieteni se interesau rar despre el, iar cînd îl vizitau n-o făceau de dragul lui, ci pentru ei înşişi, ca să nu aibă mustrări de conştiinţă.

La început, cînd s-a îmbolnăvit, colegii îi aduceau daruri: flori, bomboane. Însă curînd după aceea au încetat să-l mai viziteze… Nu-i interesa evoluţia bolii lui, cum şi pe el a încetat să-l intereseze viaţa institutului.

Fiica, după căsătorie mutată la Kuibîşev, îi trimitea mai înainte scrisori amănunţite, însă acum scrie doar mamei. În ultima scrisoare, Jenia adăugase la postscriptum: „Cum se simte tata? Evident, fără nici o schimbare“.

Fiica era supărată pe Alexandra Andreevna, o mîhnea faptul că mama ei îşi pierde tot timpul cu narodnici inutili, iar acum şi cu el, tot uitat şi inutil.

Cu adevărat, de ce Şura era atît de ataşată de el? Poate că nu era numai iubire, ci şi sentimentul datoriei? Fiindcă atunci cînd ea a fost expulzată în ’29, el, care adora Moscova, a părăsit totul – munca îndrăgită, camera confortabilă din centru, prietenii – a plecat pentru trei ani la Semipalatinsk, a locuit într-o căsuţă de lemn şi a lucrat la o uzină mică de cărămidă.

Şura spunea: „Turbinele tale, metodele tale de calcul sînt valabile“ – şi aşa mai departe. Turbinele proiectate de el nu mai există, iar metoda lui de calcul al rezistenţei nu se mai foloseşte acum, sînt adoptate altele. Aşa că Şura ar face mai bine să tacă.

Nu poţi fi mereu bolnav, trebuie ori să te vindeci, ori să treci în rîndul morţilor. Cînd îi dăruiau bomboane, colegii de serviciu parcă îi spuneau: „Vrem să te ajutăm să învingi boala!“. Iar cînd prietenul lui din copilărie, Afanasi Mihailovici – Afonka, îi povestea despre vînătoare, el subînţelegea: „Vom fi din nou împreună, Mitia, vom merge cu toţii prin păduri şi prin mlaştini…“. În primele săptămîni ale bolii lui, fiica sa credea că tatăl i se va însănătoşi, că va veni la ea vara pe Volga, va avea grijă de nepoţel, îl va ajuta pe soţul ei cu sfaturi inginereşti, căci prin legături, prin zeci de mijloace se atinge farmecul vieţii… Dar timpul trecea, iar viaţa lui Dmitri Petrovici nu se petrecea precum a oamenilor sănătoşi, care lucrau, făceau curte colegelor simpatice, discutau la consfătuiri, primeau salariu, recompense şi mustrări, dansau la onomasticile prietenilor, îi prindea ploaia, trăgeau o berică după serviciu…

Pe el îl preocupa dacă medicamentul de la farmacie va fi în capsule sau praf, dacă va veni să-i facă injecţia sora drăguţă, cu degete uşoare şi delicate,

sau cea posacă şi îngălată, cu mîini reci ca de piatră şi cu ac bont, ce va arăta obişnuita electrocardiogramă… Iar ceea ce îl preocupa pe Dmitri Petrovici nu-i interesa pe prietenii şi colegii lui.

Şi după un timp, fiica, colegii şi prietenii au încetat să mai creadă în însănătoşirea lui Dmitri Petrovici şi, drept urmare, şi-au pierdut interesul pentru el. Odată ce omul nu se poate vindeca, trebuie să moară. Cîtă cruzime! Pentru cei din jurul său sensul existenţei unui om bolnav fără speranţă era doar moartea; viaţa unui om bolnav sortit pieirii nu preocupa pe nimeni. Interesele unui om bolnav fără speranţă nu puteau coincide cu interesele unor oameni sănătoşi. Viaţa lui nu putea produce nici un fel de evenimente, de acţiuni, de fapte – nici la serviciu, nici printre vînători, nici printre prieteni, care se obişnuiseră să converseze cu el, să bea votcă, nici în viaţa fiicei. Însă moartea lui putea deveni cauza anumitor evenimente, schimbări şi chiar conflicte. De aceea informaţiile despre faptul că bolnavul fără speranţă se simte mai bine sînt întotdeauna mai puţin interesante decît informaţiile conform cărora bolnavul fără speranţă se simte mai rău. De viitoarea moarte a lui Dmitri Petrovici era interesat un cerc larg de vecini, şeful asociaţiei de locatari, era interesată fiica, întrucît asocia în mod inconştient moartea lui cu o posibilă mutare a ei la Moscova, erau interesaţi cei de la policlinica unde era înregistrat, vînătorii, curioşi cu totul dezinteresat de destinul unicei arme a lui de vînătoare, era interesată măturătoarea care venea o dată la două săptămîni să cureţe locurile de folosinţă comună.

Existenţa lui fără speranţă interesa un singur om, numai pe Alexandra Andreevna. El simţea asta negreşit, fără nici o umbră de îndoială, surprindea pe faţa ei undele de bucurie sau de îngrijorare dacă el îi spunea că gîfîie mai puţin şi ziua nu are dureri în piept sau dacă a avut un spasm şi a luat nitroglicerină. Ea avea nevoie de el chiar fiind bolnav fără speranţă, dar nu numai nevoie, îi era indispensabil! Simţea că o îngrozeşte gîndul la moartea lui, iar această groază a ei era pentru el firul viu, salvator.

Era o seară liniştită de sîmbătă, în care vecinii plecau de obicei la căsuţele de vacanţă.

Dmitri Petrovici se bucura de duminică, zi în care îşi vedea soţia de

dimineaţă pînă seara, îi asculta glasul, auzea foşnetul papucilor ei de casă.

Întredeschise ochii şi respiră adînc – era timpul ca Alexandra Andreevna să vină acasă. Dar îşi aminti că, întorcîndu-se de la serviciu, intenţiona să meargă pe la farmacie şi pe la alimentară.

Încercă să aţipească – în timpul somnolenţei nu simţea atît de chinuitoare trecerea timpului. Spre sfîrşitul zilei îl apăsa necesitatea, egală ca forţă cu foamea, de a auzi cunoscutul chinchet al cheii, apoi de a auzi glasul soţiei şi de a vedea în ochii ei ceea ce pentru el era mai important decît camforul: interesul viu pentru viaţa lui, fără de vreun folos cuiva.

— Ştii, îi spusese el cu cîteva zile în urmă, cînd te apropii de mine, mi se pare că mama îmi e alături, iar eu sînt micuţ în leagăn.

— Mi s-a făcut dor de tine, i-a răspuns Alexandra Andreevna.

Deschise ochii în obscuritatea nopţii, luminată de becurile de pe stradă. În patul din faţa lui dormea soţia, iar Dmitri Petrovici îşi aduse aminte că Şura a venit de la lucru, i-a dat să bea un ceai şi el a adormit.

Stătu culcat cîteva clipe pirotind, cu un sentiment de linişte nedesluşit şi tulbure. Şi deodată îşi dădu seama, înţelese – sentimentul de linişte venea dinspre patul pe care stătea culcată Alexandra Andreevna…

O spaimă îl ardea ca un fier înroşit. A greşit! I s-a părut că soţia, venind acasă, i-a dat un ceai, a numărat picăturile de medicament în păhărel. Asta a fost ieri, alaltăieri, mereu, dar astăzi nu a fost.

Îl podidi transpiraţia pe piept şi în palme… În zadar se considera Dmitri Petrovici cea mai nefericită fiinţă de pe lume. Acum i se părea o fericire să moară încălzit de iubirea soţiei. Dar Şura nu este alături de el.

Degetele lui întîrziau să răsucească comutatorul. Întunericul era nădejdea, întunericul îl apăra.

Dar aprinse lumina, văzu patul făcut de dimineaţă de Alexandra Andreevna. Nu era, murise!

Ce a fost în ultima lui tulburare? Durerea pentru cea care a pierit? Respiraţia ei, gîndurile ei şi fiecare privire a ei erau cele mai de preţ lucruri din lume. Sau vlaga disperării lui arzătoare stătea în faptul că a murit unicul om care îl iubea pe Dmitri Petrovici, cel atît de neputincios, de singur…

Încercă să coboare din pat, bătu cu pumnii mici în perete, stătu o clipă inconştient, iar bătu cu pumnul.

Dar locuinţa era pustie, vecinii vin de la casele de vacanţă doar duminică seara… Sora de la policlinica de cartier vine abia luni dimineaţă. Duminică seara… poimîine dimineaţa… Sînt perioade de timp absurd de mari.

Unde este Şura? Atac de inimă… lovită de un automobil, dar poate că Şura doar a încetat să respire, o pun pe targă, o duc la sala de disecţie.

Deja Dmitri Petrovici nu mai avea îndoieli în privinţa morţii soţiei. Cînd a aprins lumina şi a văzut patul ei gol, el continuînd să vieţuiască, a devenit, după cum i s-a părut, nepăsător faţă de toţi oamenii de pe pămînt.

Pasiunea Şurei faţă de narodnici… Ce putere o atrăgea spre acei băieţi şi acele fete, către drumul lor atît de scurt ce se încheia cu eşafodul?… Iar pe el, soţul ei bolnav, Alexandra Andreevna nu-l iubea pentru că avea inima milostivă sau din conştiinţă ori pentru curăţenia ei sufletească, ci uite aşa… Pe acest „aşa“ el nu-l putea înţelege.

Gîndurile ieşeau din întuneric şi năşteau un întuneric şi mai mare.

Şura, Şura…

Dacă l-ar ajunge puterile să ajungă pînă la fereastră, s-ar arunca jos, în stradă.

Însă moartea nu doar îl atrăgea, îl şi înfricoşa.

Totul din jur era mut: lumina electrică rece, faţa de masă, chipul frumos şi gînditor al lui Jeliabov.

Îl durea inima, arsă, străpunsă de un spin gros, încins. Cu mîini tremurînde, Dmitri Petrovici îşi căută pulsul la mînă, neputincios în faţa angoasei morţii, pe care el o chema.

Şi deodată ochii lui Dmitri Petrovici se întîlniră cu nişte ochi molcomi, atenţi.

Mulţi ani la rînd a văzut acest cap de pe perete şi a încetat demult să-l mai observe.

Cîndva a adus capul acestei femele de elan de la cel care îl împăiase la muzeul zoologic şi i s-a părut că ocupă tot spaţiul.

În graba de dimineaţă, cînd se afla deja la uşă în palton şi cu pălărie,

înainte de a pleca se mai uita o dată la capul femelei de elan, iar în tramvai îşi amintea pe neaşteptate de ea…

Cînd veneau diverşi cunoscuţi, el povestea cum a ucis animalul. Alexandra Andreevna nu suporta deloc această istorie crudă.

Au trecut anii, capul fiarei s-a prăfuit, ochii lui Dmitri Petrovici alunecau tot mai indiferent peste el. Şi, în fine, capul masiv, prelung, cu bot îngust, gata să respire, s-a separat definitiv de pădurea posomorîtă de toamnă, de mirosul de putreziciune şi de licheni, şi a trecut în domeniul lucrurilor casnice, iar cînd îşi amintea de el – în zilele de curăţenie – Dmitri Petrovici spunea: „Trebuie să presărăm DDT pe capul de elan, are nevoie, s-au plodit ploşniţe“.

Şi iată, în acest ceas înfricoşător privirea lui a întîlnit iarăşi ochii de sticlă ai femelei de elan.

Într-o dimineaţă rece de octombrie a intrat într-o margine de pădure şi a văzut-o… Era foarte aproape de satul în care înnoptase Dmitri Petrovici, asta l-a dezorientat: într-atît de neaşteptat s-a petrecut întîlnirea, într-un loc unde nu putea fi vreun animal sălbatic. Din marginea pădurii se vedeau fumurile de la case.

A văzut femela de elan foarte clar şi i-a privit atent nasul ei brun-închis cu nări lărgite, dinţii mari şi laţi, obişnuiţi să rupă ramuri şi să desprindă coaja de pe copaci, buza superioară alungită, puţin ridicată.

Şi femela de elan l-a văzut: în haină de piele, cu bocanci austrieci, cu moletiere verzi, slab, puternic, cu puşca în mînă. Femela se afla în picioare lîngă puiul cenuşiu, care stătea culcat între nişte tufe de merişor. Dmitri Petrovici şi-a îndreptat arma. A fost o secundă cînd totul a dispărut din jur – merişorul roşu, cerul de granit de deasupra capului – au rămas doar doi ochi îndreptaţi spre el. Priveau la el, căci Dmitri Petrovici era singura fiinţă, martorul nenorocirii care o păştea în acea dimineaţă pe femela de elan…

Şi cu simţămîntul puterii, al fericirii şi cu presentimentul unui foc reuşit, care nu-l înşală pe vînător, începu să apese pe trăgaci încet, uşor, ca să nu strice linia de ochire.

Apoi, cînd s-a apropiat de femela de elan ucisă, Dmitri Petrovici s-a lămurit ce se petrecuse: puiul îşi schilodise un picior din faţă. Ea a rămas la

tulpina unui arin crăpat, căci puiul, pare-se, tare se temea să rămînă singur; chiar şi atunci cînd mama împuşcată a căzut, puiul îi cerea să nu-l părăsească, iar ea nu l-a părăsit…

Liniştit, Dmitri Petrovici zăcea acum culcat alături de femela de elan, ca puiul schilod atunci, în dimineaţa aceea de toamnă. Ea se uita atent de sus la omul cu picioarele costelive, îndoite sub plapumă, cu gîtul firav şi capul pleşuv, cu fruntea bombată.

Ochii de sticlă ai femelei de elan se acopereau de un văl albastru, ceţos, lui i se părea că în aceşti ochi de mamă s-au ivit lacrimi şi în colţurile lor se observau cărărui întunecate de lacrimi încleiate în blană, pe care cel care a făcut împăierea le-a scos cu penseta…

Dmitri Petrovici se uită la patul soţiei, la degetele lui uscăţive, apoi la faţa mîhnită şi implacabilă a lui Jeliabov. Horcăi şi se stinse.

Iar de sus se uitau asupra lui nişte ochi buni şi miloşi de mamă.

1938-1940

1. Nume de revoluţionari narodnici şi organizaţii narodnice (Ciornîi Peredel, Narodnaia Volia) din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care vedeau în ţărănime şi în sacrificiul intelectualităţii pentru popor salvarea Rusiei.

2. Sofia Perovskaia (1853-1881), revoluţionară rusă, membră a organizaţiei Narodnaia Volia. A pregătit asasinarea ţarului Alexandru al II-lea.

3. Nume străzii principale şi al unui hotel celebru din Kiev.

Tînăra şi bătrîna

Şefa uneia dintre Direcţiile unui Comisariat unional al poporului, Stepanida Egorovna Goreaceva, pleca în Crimeea pe 29 iulie. Avea concediu începînd din 1 august, dar ea pleca intenţionat pe 29, în zi liberă, ca să cîştige timp. După ce termină lucrul, Stepanida Egorovna se grăbi la vila din Kunţevo. Maşina ei era în reparaţii. Temîndu-se să nu întîrzie, îi telefonă vechiului ei tovarăş Ceremuşkin – lucraseră împreună în ’32 într-o brigadă de recoltare a cerealelor, ambii erau ajutor de combiner. Ceremuşkin îi trimise un M-1. Maşina porni la Kunţevo pe noua şosea extinsă.

— Ce îţi bate la motor? îl întrebă Stepanida Egorovna pe şofer.

Acesta se uită pieziş la ea, trecîndu-şi limba peste buza de sus, şi întrebă, fără să răspundă:

— O să reţineţi mult timp maşina la Kunţevo?

— Am s-o reţin atît cît trebuie, răspunse ea.

— Azi e programată la reparaţie tehnică. I-am spus lui Ceremuşkin.

— Trebuie să fiu la gară la unsprezece seara, mai devreme nu vă eliberaţi.

Goreaceva se uită de cîteva ori la şofer, însă nu mai vorbi cu el, faţa lui i se păru foarte posacă. Automobilul aluneca pe asfalt, din faţă veneau ZIS-uri lungi, de culoarea cafelei, verzi şi negre, sclipea luciul noilor M-1. De-a lungul şoselei, marcată cu zebre în locurile de trecere pentru pietoni, erau construite podeţe elegante, multicolore, bănci confortabile cu acoperişuri pentru pasagerii care aşteptau autobuzul. Pe şosea, miliţieni cu mănuşi albe se plimbau cu calmul netulburat al oamenilor puternici. Maşinile se deplasau cu cel puţin şaptezeci de kilometri la oră – ochiul abia izbutea să observe pe şoseaua cenuşie, lucind stins, un punct negru, că acesta începea să crească impetuos, iar în cîteva secunde pe lîngă Stepanida Egorovna se perindau fulgerător chipuri omeneşti, parbrizul sclipea şi maşina din faţă dispărea într-o

clipită, de parcă nu ar fi fost, ca şi cum i s-ar fi năzărit un cap de femeie cu pălărie largă, o grămadă de flori de cîmp, un chipiu de militar. Şi la fel de uşor apăreau năvalnic şi se stingeau cît ai clipi căsuţe din lemn cu ferestre mici, ticsite cu vase cu flori, o femeie în rochie neagră, o capră păscînd, o cabină de circulaţie. Stepanida Egorovna mersese de multe ori la vilă şi întotdeauna o înviora avântul uşor şi forfotitor cu care obiectele, oamenii şi animalele apăreau, creşteau şi dispăreau într-o secundă.

În vilă locuiau Maria Ivanovna, mama Stepanidei Egorovna, şi două nepoate, Vera şi Nataşa, fiicele surorii răposate. În vila luxoasă, de opt camere, mai locuia în afară de familia Stepanidei Egorovna o altă familie, a unui cadru de răspundere. Pînă în 1937 vila fusese ocupată de un oarecare Ejegulski, care nu avea copii, cu soţia lui şi tatăl în vîrstă. Ejegulski a fost arestat ca duşman al poporului. Era al doilea an de cînd familia Goreacevei locuia aici, iar despre Ejegulski nu mai rămăsese nici amintirea, doar faptul că în faţa casei erau crini galbeni, răsădiţi de tatăl lui. Şi încă faptul că Seniatin, şef în Comisariatul poporului pentru economie, vecinul Stepanidei Egorovna, i-a arătat odată un dulap mare, găsit de el în magazie, plin cu fructe de conifere. Fiecare con era învelit într-o hîrtie albă specială şi înconjurat cu vată. Erau acolo conuri uriaşe, ca nişte păsări ciudate, cu o puzderie de penişoare de lemn, cu picături de chihlimbar prinse în răşină, erau conuri mici-mici, mai mici decît o ghindă, erau din sud, de la Marea Mediterană, erau din nordul îndepărtat siberian. Sutele de conuri fuseseră adunate de fostul locatar al vilei. Era ceva tare caraghios în aceste conuri mari şi mititele, simandicoase ca nişte păpuşi, înfăşurate meticulos în hîrtie şi vată. Stepanida Ivanovna s-a uitat la Seniatin şi au început să rîdă amîndoi.

— Ce să faci cu ele? Nici în plită nu-s bune grenadele astea, măcar să încălzim samovarul cu ele.

— Nu, de ce să le punem în foc, n-aveţi simţ de răspundere, tovarăşă Goreaceva. Au valoare botanică, am să dau dulapul tinerilor naturalişti sau la muzeu.

Maşina ajunse la vilă şi, în timp ce Stepanida Egorovna stabilea programul cu şoferul, veniră fuga în întîmpinare Vera şi Nataşa, iar în urma lor bătrîna

Maria Ivanovna. Maşina fu trasă pe pajiştea verde, umbroasă de lîngă poartă, de parcă pentru automobil era mai plăcut şi mai vesel să stea pe iarbă proaspătă şi la umbra frunzişului. Şoferul ocoli agale maşina, lovi anvelopa cu cizma nu ca să verifice, ci pentru că-i făcea plăcere, şterse parbrizul cu mîneca, clătină din cap şi, apropiindu-se de gard, se culcă pe iarbă. Dinspre maşină venea miros de benzină şi de ulei fierbinte, omul trase în piept cu plăcere mirosul şi cugetă: „I-a plăcut drumul, s-a încălzit…“.

Începuse a picoti, cînd trecu pe lîngă el bătrîna Maria Ivanovna cu o găleată.

— La noi apa e stătută, nu-i bună ca să faci o zamă, zise Maria Ivanovna şi se opri lîngă şofer.

Bărbatul nu o întrebă nimic, dar ea se apucă să povestească – la ei apa ar putea fi bună. Dar, din cauza cîinelui rău al vecinului, nimeni nu vine la fîntînă şi apa se cloceşte.

— Suferă fîntîna ca vaca nemulsă, zise ea.

— Cum, mamaie, chiar matale mergi după apă? spuse el dojenitor şi în zeflemea. Se uită la faţa ei slabă, cafenie, la ochii cenuşii şi la părul cărunt şi conchise: Poftim, cadre de răspundere, şi trimit o bătrînă după apă. De bună seamă că ai vreo şaizeci de ani…

Bătrîna nu ţinea minte cîţi ani are. Cînd voia ca vecinii să se mire cum cară apă atît de uşor, spală rufe şi podele, ea spunea că are şaptezeci şi unu de ani, iar la policlinică era înregistrată cu cincizeci şi nouă; şi fiicei îi spunea că are cincizeci şi nouă, ca să o jelească atunci cînd va muri; altfel, va spune: era bătrînă, şi-a trăit veleatul. Oftă şi zise şoferului:

— Optzeci pe muchie, drăguţule, optzeci pe muchie.

— Să fi venit fiica sau să se fi dus fetele, dar să trimiţi o femeie în vîrstă!

— Nu înţelegi, doar azi fiică-mea a venit mai devreme, pleacă la noapte. Aşa se chinuie Stepanida. Şi încă acum nu-i nimic, e mai liniştită, dar astă-iarnă, cînd venea din sat, se ducea la otomobil şi plîngea. „Ce s-a întîmplat cu tine, scumpo, te-a supărat cineva?“ „Nu, zice, mi-e tare greu să mă obişnuiesc.“ Ce apă să mai aducă ea!? Iar fetele, ai dreptate, sînt nişte căţele: şi sar cu gura, şi vorbesc urît. Cu cea mare încă nu-i nimica: stă tolănită şi

citeşte cărţi. Dar Nataşa e o pacoste. Zice dimineaţă: „Bunico, tu mi-ai hăpăit bomboanele pe care mi le-a lăsat mătuşa, acuşi am să-ţi dau una în bot“. Na, poftim!

— Ăsta-i caz de tribunalul poporului: ofensă adusă unui om în vîrstă, zise şoferul. Dar ce, nu-s fiicele ei?

— Sînt ale surorii ei, Şura, fiica mea cea mare. Îs nepoatele Stepanidei. Şura a murit în ’31, în timpul foametei, s-a umflat şi a murit. Iar moşneagul meu, om tare muncitor, a murit tot în anul ăla; i-a ajuns umflătura la inimă. Tare multe griji îşi făcea pentru gospodărie, nu mă lăsa să rup nuiele din gard, făceam turte cu ciumăfaie. Şi atunci Stepanida ne-a luat pe toţi în grijă, primea de la sovhoz opt sute de grame de pâine pe zi, aşa am trăit patru oameni. Era mititică pe atunci, dar uită-te acuma cine a ajuns!

— Acum e bine pentru toţi? întrebă şoferul, arătînd înspre ferestrele înalte ale vilei.

— Sigur că e bine, zise bătrîna, numai că am o durere, nu pot să uit. Şura, fata cea mare, se scrîntise. Spunea mereu: „Mămucă, e foc în jur, ard grînele, mămucă!“ – nu pot să uit asta. Moşneagul era tare blînd. Doamne sfinte, îşi dădu seama bătrîna, m-am luat cu vorba şi… cine o să-i pregătească ceaiul? Trebuie să meargă la tren astăzi. Ba să mai treacă şi pe la apartamentul din oraş.

— Avem timp, doar sîntem cu maşina, zise şoferul.

Stepanida Egorovna se bucura de călătoria ei. Mergea pentru prima dată la odihnă pe litoral. Nici pînă acum nu se putuse obişnui cu schimbarea furtunoasă şi neaşteptată a vieţii ei. Ea, o fetişcană zîmbăreaţă de şaptesprezece ani, după ce terminase şcoala generală de şapte clase, intrase ca femeie de serviciu la căminul muncitorilor de la un sovhoz. Fetele de la cămin au convins-o să se înscrie la cursurile de nouă luni pentru meseria de combiner. A terminat cursurile fără greutate, printre primii. Îşi însuşea cu o uşurinţă neobişnuită, uimitoare şi pentru ea, obiectele tehnice, desena minunat. De la o singură privire ţinea minte scheme complicate, monta imediat motorul după desen; peste un an a devenit combiner-şef. În 1935 munca ei a fost socotită pe primul loc în regiune. În 1937 a fost arestat

directorul sovhozului, agronomul şi şeful atelierului de reparaţii. A fost numit ca nou director Semidolenko. Goreaceva se cam temea de el şi nu-l plăcea. Orice se întîmpla neplăcut în sovhoz era explicat de Semidolenko prin sabotaj; la cea mai mică avarie a unui mecanism, care întîrzia lucrul în atelier, Semidolenko îi scria o informare la împuternicitul de la raion. În scurt timp în sovhoz au fost arestaţi doisprezece oameni, în urma informaţiilor lui. La adunări, Semidolenko îi numea pe arestaţi diversionişti şi instigatori. Cînd l-au arestat pe Nevraev, instructorul din atelierul de reparaţii, un bătrîn aspru şi scump la vorbă, pe care toţi îl respectau pentru faptul că lucra pînă noaptea tîrziu şi cinci ani nu-şi luase concediu, renunţînd la compensaţia bănească, Semidolenko a spus în adunare:

— Acest individ ne-a minţit pe toţi, sub masca fruntaşului în producţie se ascundea un înverşunat duşman al poporului, un spion viclean al unei puteri străine, care s-a infiltrat în însăşi inima sovhozului nostru.

A luat cuvînt secretarul directorului şi a spus că acum înţelege el de ce Nevraev rămînea singur nopţile la biroul atelierului şi de ce a comandat de la Moscova un aparat de fotografiat.

Pe urmă a luat cuvîntul Goreaceva şi a spus cu glas sonor:

— El nu are nimic cu vreo putere străină, a fost trimis cu mandat de la comitetul raional; este de fel din satul Puzîri, unde locuiesc sora lui şi fratele mai mic.

Semidolenko a început să o beştelească pe ea, a spus că pe Nevraev l-a trimis secretarul comitetului raional, care s-a dovedit a fi duşman al poporului, că ea, se vede treaba, a căzut sub influenţă duşmănoasă, că se mai ştiu unele lucruri; iar peste cîteva zile o fată dactilografă i-a povestit în mare secret că a bătut la maşină o declaraţie a directorului către împuternicitul raional despre faptul că comsomolista Goreaceva era concubina duşmanului Nevraev şi primea de la el sistematic cadouri în bani. Se părea că toate se încurcaseră atît de rău, că adevărul nu va mai ieşi vreodată la lumină. Însă curînd totul s-a schimbat: Semidolenko a fost arestat, au fost arestaţi şi împuternicitul raional, şi cîteva cadre de la regiune.

Şi aici a început: Goreaceva a fost chemată la secretarul comitetului

regional. Era un bărbat fălcos într-o cămaşă de cit şi cu pantofi albaştri din foaie de cort, cu talpă de cauciuc.

— Am hotărît să te punem directoarea sovhozului! zise el.

Goreaceva era speriată şi supărată:

— Ce se întîmplă, rîdeţi de mine? Merg pe douăzeci şi cinci de ani, sînt o fată de la ţară, am mers doar de trei ori cu trenul.

— Iar eu am douăzeci şi opt, zise secretarul comitetului regional, n-ai încotro.

Au trecut doi ani. A fost mutată la Moscova, lucra şi învăţa în acelaşi timp. Adesea i se părea că visează toate astea: telefoanele, secretarele, şedinţele de prezidiu, maşinile, apartamentul din Moscova, vila. Noaptea uneori visa cu adevărat că merge cu prietenele, după muncă, pe uliţa satului şi cîntă acompaniate de o armonică. Zîmbea în somn şi simţea ce plăcut este să calci desculţă pe iarba moale şi răcoroasă ce creştea în faţa sovietului sătesc. Şi numai atunci cînd mergea la vilă şi prin faţa ochilor ei apăreau vertiginos şi dispăreau case, i se părea că nu este nimic de mirare în existenţa ei: pur şi simplu viaţa i se subordona acestui spirit copleşitor al mişcării.

În aceeaşi zi mergea în staţiune şi Gagareva, adjuncta şefului Direcţiei de planificare, o bătrînă fără de partid, grasă, cu părul cărunt şi cu lornion pe nasul cărnos. Goreaceva a trecut cu maşina pe la ea pe la ora zece seara. Gagareva o aştepta. În maşină nu au discutat. Gagareva a curăţat cu o batistuţă sticla lornionului, Goreaceva s-a uitat pe fereastră. În tren au ocupat un compartiment de două locuri.

— Mă urc eu sus, sînt mai tînără, zise Goreaceva.

— Dar nici nu-i greu, cu scăriţa; dacă vreţi, pot şi eu să mă urc sus, spuse Gagareva.

— Ce spuneţi! Cum se poate? spuse Goreaceva, uitîndu-se la Gagareva şi zîmbind.

— Nu vă uitaţi că sînt corpolentă, zise Gagareva tot zîmbind, pînă nu demult am făcut gimnastică.

Însoţitorul de tren aduse ceai, iar ele deciseră să cineze în compartiment şi să nu mai meargă la vagonul-restaurant. Între ele se stabiliră de îndată relaţii

cordiale – îşi zîmbeau, se serveau una pe alta.

— Merg pentru prima dată la mare, zise Goreaceva şi adăugă: Cît de repede se dezvoltă reţeaua de staţiuni!

— Da, există o mare grijă pentru sănătatea cetăţenilor patriei noastre, spuse Gagareva. Numai prin sistemul nostru sînt planificate opt puncte sanitare pe litoralul Mării Negre.

— Pe cei de peste hotare îi trage aţa spre bogăţia noastră. Uite, japonezii nu se liniştesc deloc. Cred şi eu! E o asemenea frumuseţe în jur: şi marea, şi rîul, şi pădurea!

— Armata Roşie le va tăia pofta să întindă mîinile spre patria noastră, zise Gagareva.

— Da, mă uitam la parada de 1 Mai din Piaţa Roşie – ce tancuri, munţi de fier, şi ce mers au!

— Eu n-am avut parte să merg în Piaţa Roşie, dar ştiu şi fără asta că armata noastră este puternică nu numai prin tehnica ei, ci şi prin ideea socialistă.

— Aţi spus foarte bine, tovarăşă Gagareva, foarte bine, fu de acord Goreaceva. La noi toate merg şnur.

După discuţie se culcară. Goreaceva se trezi noaptea. Era comod să stai pe patul de sus, ca într-un leagăn. Trenul se deplasa cu viteză, dar vagonul internaţional abia se zgîlţîia. Goreaceva se uită în jos. Gagareva, cu părul cărunt revărsat pe umeri, într-o pijama de flanel, privea ridicată într-un cot pe fereastra întunecată a vagonului şi plîngea. Nu plîngea în felul bătrînilor, molcom, ci cu sughiţuri, răguşit, iar la fiecare hohot de plîns umerii puhavi îi tresăltau. Goreaceva voi s-o întrebe de ce plînge şi s-o liniştească, dar se reţinu şi, încet, fără să simtă bătrîna, închise ochii şi se culcă din nou. Înţelesese de ce plîngea Gagareva. Cu opt sau nouă luni în urmă a fost chemată la adjunctul comisarului poporului cu privire la Gagareva. Bătrîna deţinea un post de răspundere, lucra excelent, cunoştea bine problemele de serviciu. Însă la un moment dat a depus o declaraţie în care scria că este de datoria ei să informeze că în toamna lui ’37 a fost arestat ginerele ei, cadru cu funcţii de răspundere în Comisariatul poporului pentru industria grea, iar la

scurt timp după aceea a fost arestată fiica ei. Adjunctul a întrebat-o pe Goreaceva:

— Cum priveşti chestiunea? De pildă, Kojuro mi-a dat o declaraţie motivată, că trebuie scoasă afară din funcţie.

Amîndoi începură să rîdă, fiindcă Kojuro, şeful Direcţiei de planificare, era deja cunoscut ca cel mai vigilent şi mai fricos dintre toţi şefii de direcţii. Eliberase din funcţii multe persoane şi era dojenit la Comitetul de partid din Moscova pentru faptul că la cea mai mică sugestie dădea afară subordonaţii. Odată a eliberat din funcţie o tînără, soţia unui metrolog, numai pentru că sora metrologului era căsătorită cu un profesor universitar care fusese exclus din partid din cauza legăturilor cu duşmanii poporului. Faptul a ieşit la iveală cînd profesorul a fost reprimit în partid, iar Kojuro încă mai şovăia dacă să o primească înapoi sau nu pe soţia metrologului. De această dată Goreaceva a spus:

— Trebuie schimbat Kojuro, care-şi păzeşte pielea şi fuge de răspundere, iar dacă Gagareva este demisă, am să merg pînă la CC: nu trebuie să plece, e bătrînă – aşa văd lucrurile!

Adjunctul spuse:

— În privinţa lui Kojuro nu noi decidem, se va vedea. Şi nici nu trebuie să mergi mai departe, pentru că nu o scoatem din funcţie pe Gagareva.

Goreaceva gîndi despre adjunct: „Şi el e unul dintre băieţii vigilenţi“, dar îşi ţinu gura. Iar acum a înţeles: Gagareva plîngea pentru că, iată, ea mergea în staţiune şi se simţea bine, iar fiica ei nu doarme pe moale. Dimineaţa Gagareva întrebă:

— Cum aţi dormit, tovarăşă Goreaceva? Eu în ultimii ani dorm prost în tren: mă simt frîntă, ca după o boală grea.

Avea faţa umflată şi pleoapele roşii.

— Primiţi scrisori de la fată? întrebă brusc Goreaceva.

Gagareva se emoţionă:

— Cum să vă spun, nu ţinem oficial nici un fel de legături. Însă ştiu că ea lucrează în Kazahstan, a trimis memoriu pentru reexaminarea cauzei.

Era zăpuşeală, dar a trebuit să închidă fereastra din cauza prafului. De jur-

împrejur se vedeau ogoare cu grîne coapte. Seara, după Harkov, au trecut prin locuri unde începuse secerişul. Pe cîmp se zăreau combine şi camioane. „Am lucrat şi eu pe ele“, îşi zise Goreaceva şi inima îi bătu cu putere.

Casa de odihnă pentru cadrele cu munci de răspundere nu era mare, dar era foarte confortabilă. Fiecare avea camera lui. La prînz se dădea un vin plăcut, fiecare putea alege felul de mîncare preferat. Pînă şi deserturile erau mai multe – îngheţată, cremă de ciocolată, clătite cu dulceaţă. În casa de odihnă, Goreaceva discuta rar cu Gagareva, locuiau la etaje diferite şi, în plus, Gagareva nu se simţea prea bine şi i se ducea mîncarea în cameră. Serile, cînd se făcea răcoare, Gagareva îşi punea broboada pe umeri, lua o carte în mînă şi se plimba pe aleea cu chiparoşi de lîngă mare. Mergea cu paşi mici, se oprea des ca să-şi tragă suflarea sau se aşeza pe una din băncile joase din piatră. Nu se întreţinea decît cu bătrîna doctoriţă Kotova, care lucra la casa de odihnă şi care mergea în camera ei, unde discutau îndelung. Uneori, după cină, Gagareva trecea pe la ea.

— Mă simt aici ca la o grădiniţă, se plînse Gagareva, nu am cu cine vorbi.

— Da, într-adevăr, ca la o grădiniţă, aprobă Kotova, în august nu este nici un vilegiaturist mai mare de treizeci de ani. Cu excepţia mea.

Gagareva îşi aminti cît de vesel a fost în 1931 în această casă de odihnă: în salon se organizau seri de amintiri, se aduceau artişti amatori – cîntăreţi, instrumentişti, se făceau lecturi publice, se discutau probleme de literatură.

— Da, da, aprobă Kotova, era un public aparte, dar uneori nu mă simţeam în apele mele. Era la odihnă aici un bărbat frumos, cu barba castanie. Avea inima slăbită, ceva lipomatoză, dereglări de metabolism, dureri de la gută, la articulaţiile mîinii stîngi. I-am uitat numele şi unde lucra. Nu erau boli grave, dar cît sînge rău mi-a făcut, cît era de capricios, de răsfăţat! Din cauza lui am făcut şi raport la Direcţia sanitară, ca să mă elibereze din funcţie.

— Ah, ştiu despre cine vorbiţi, zise Gagareva, nu mai trăieşte, a fost şeful Direcţiei funciare regionale din perioada colectivizării totale. În activul nostru de partid am discutat de multe ori despre el.

— Ei, Dumnezeu cu el, zise Kotova, nu ştiu, dar aici era insuportabil. Într-o noapte am fost trezită, mă chema la el. Şedea pe pat: „Doctore, mi-e greaţă“.

Atunci n-am mai răbdat. „Aţi mîncat prea mult aseară, să vă fie ruşine că mă deranjaţi pe mine, o femeie bătrînă, în miezul nopţii.“

— Da, zise pe gînduri Gagareva, există tot soiul de oameni.

Kotova locuia singură, iar Gagarevei îi plăcea camera ei curată, albă, grădiniţa mică şi retrasă din faţa ferestrelor. Locul i se părea mai plăcut decît un parc mare şi somptuos, iar ea stătea cu plăcere pe scară, cu o carte în mînă, lîngă vasul larg cu oleandru roz. Vilegiaturiştii îşi petreceau cea mai mare parte a timpului pe plajă. Dar Goreaceva se distingea şi dintre acei pasionaţi doritori de baie şi amatori de stat la soare. Marea o uimea, pur şi simplu era îndrăgostită de ea. Dimineaţa se grăbea să ia masa şi, punînd în prosopul pufos o pară sau un strugure, pornea pe aleea spre plajă.

— Goreaceva, aşteaptă, tragem o ţigară şi mergem împreună. Ce-i cu tine, te temi să nu întîrzii?! îi strigau glumeţii. Nu te teme, nu se pun numere pe stînci.

Dezbrăcîndu-se cu înfrigurare, se arunca în apă şi „înota“ aşa cum fac fetele de la ţară: întinzînd gîtul şi cu ochi mijiţi, bătea apa cu picioarele, pînă ce i se tăia răsuflarea de la stropii pe care tot ea îi stîrnea cu mîinile nepricepute. Pe faţă i se vedea satisfacţie copilărească şi chiar o anume perplexitate – de parcă nu-i venea să creadă că poate fi atît de bine. Se scălda ore întregi, deseori nici nu mergea la masă. Îi plăceau în mod special orele de prînz la mal, cînd plaja e pustie şi valurile iau şi duc ciorchinii de struguri, mucurile de ţigară, resturile de pere şi mere. Goreaceva dădea ajutor apei să cureţe plaja, iar cînd tot gunoiul era strîns şi doar valurile mînau de ici-colo pietrişul şi fîşîiau nisipul, ea se culca pe ţărmul pietros şi pustiu: pe burtă, cu obrajii sprijiniţi în palme, privea insistent la apa mişcătoare ce licărea în apropiere, parcă aşteptînd ceva. Ar fi vrut ca ţărmul să rămînă pustiu mai mult timp şi se supăra cînd auzea clopotul de după repausul de amiază şi glasurile oamenilor venind la plajă.

Trăia un sentiment ciudat, căci mulţi vilegiaturişti erau oameni cunoscuţi, simpli şi veseli. Printre ei era Ivan Miheevici, deputat în Sovietul Suprem, care lucrase înainte ca brigadier la colhozul pe care Goreaceva îl străbătuse în lung şi-n lat în combina ei; a revăzut şi două colhoznice ucrainence, pe care le

întîlnise la Moscova, la o consfătuire. Prima dintre ele absolvise Academia de Industrie, a doua, Staniuk, lucra la Tribunalul Suprem al RSS Ucrainene. La casa de odihnă mai era şi directorul unui trust carbonifer din Doneţk, care cu cîţiva ani înainte lucrase ca miner în abataj. Goreaceva îl cunoştea – au primit în aceeaşi zi medalii la Kremlin. Toţi aceşti oameni îi erau plăcuţi, apropiaţi, se simţea bine cu ei. Totuşi, cînd rămînea singură pe plajă, încerca un sentiment de uşurare.

Asculta freamătul apei, îşi amintea cum alerga ca fetiţă să se scalde, plutind cu cămaşa umflată pe rîul din apropierea morii. Apoi se uita la apa mării şi iarăşi se scălda de mai multe ori… Începură să o „împungă“ cu tot felul de vorbe, să o ia peste picior. Ivan Miheevici a zis la un moment dat:

— Ehei, combinerule, ai venit nemăritată, dar trimite telegramă acasă că aduci înapoi un ginerică.

Staniuk zise şi ea zîmbind:

— E de mirare, Goreaceva, cum ai şi slăbit două-trei kilograme.

Chiar şi Gagareva ştia seara noutatea, deşi nu coborîse niciodată la malul mării. Întîlnind-o pe Goreaceva pe coridorul de sticlă, i-a spus:

— Doctoriţa Kotova e îngrijorată să nu faceţi nevroză cardiacă de la băile de soare, dar eu am auzit că trebuie să vă feriţi de razele de lună.

— Cum de lună? se miră Goreaceva, care era pentru prima dată în această casă de odihnă din sud.

Goreaceva făcuse cunoştinţă cu Karmaleev, un colonel din casa de odihnă a efectivului de comandă al Armatei Roşii. Au vorbit puţin, pe urmă au mers la plajă. El i-a povestit că de-abia acum doctorii i-au permis să înoate după rana primită în august 1938. Goreaceva îl urmărea cu teamă în apă, i se părea că în urma mişcărilor impetuoase, nestăvilite i s-ar putea redeschide rana rozalie, cicatrizată din piept. Iar uneori îi părea că faţa lui e palidă, nu brună, cum îl prinsese soarele.

Se plimbau uneori, iar ea îl întrebă:

— N-ai obosit?

— Cum de te-ai gîndit la asta? întrebă el jignit.

Era cu patru ani mai mare ca ea, dar traseul vieţilor lor avea multe în

comun. Pînă în 1926, şi el fusese comsomolist la sat, pe urmă a plecat în Extremul Orient, la trupele de grăniceri. După ce a terminat serviciul militar, a intrat la nişte cursuri pentru comandanţi şi a rămas în Extremul Orient.

Părea un om foarte liniştit, vorbea rar, pronunţa cuvintele răspicat; se deplasa uşor şi repede, dar fiindcă avea mişcările măsurate şi precise, părea un om prea domol. Pe Goreaceva o distra cum vorbea el cu ton profesoral şi i-a mărturisit asta. El s-a jenat puţin şi i-a răspuns că era o obişnuinţă: trebuia să explice şi să se facă înţeles de comandanţii mai tineri şi de către soldaţi.

— Atunci, înseamnă că eu sînt comandant mai tînăr? l-a întrebat oarecum ofensată Goreaceva. Dacă ne raportăm la domeniul militar, eu sînt mai mare decît un colonel.

— Da, cel puţin comandant de corp de armată, zise el zîmbind.

Avea dinţii atît de drepţi şi egali, încît păreau o bandă compactă albă, părul castaniu, probabil foarte moale, ochii deschişi la culoare, serioşi, deloc veseli.

Cele două case de odihnă urmăreau legătura lor, glumeau pe seama ei, dar relaţia lor a fost atît de simplă şi de clară, încît nici Goreaceva, nici Karmaleev nu se intimidau şi continuau să iasă serile în parc, ţinîndu-se de mînă, să meargă la plajă. El îi aducea la masă cîte un strugure deosebit, iar dimineţile mergea la poştă şi îi aducea Goreacevei ziarul înainte de a-l citi. Colegii rîdeau de el şi-i spuneau:

— Poftim, Alexandr Nikiforovici, o să fii soţul unui adjunct de comisar al poporului, ea va cere să fii transferat din Extremul Orient la Moscova, la Academia Statului-Major General. Atunci trai…

El zîmbea în linişte şi nu spunea nimic.

Pe Gagareva o emoţiona în mod deosebit evenimentul important numai pentru Goreaceva şi Karmaleev. Ea o urmărea pe Goreaceva cu bună-voinţă, cu indulgenţă şi cu un pic de melancolie. I se părea că există o lege care dirijează destinele generaţiilor. „Uite, acum – se gîndea – a venit rîndul ei să fie fericită! Să fie fericiţi!“ Şi îşi amintea vremurile studenţiei sale – disputele politice, călătoriile la Munţii Vorobiev, anii de emigraţie, cînd soţul ei a fugit peste graniţă de ocna ţaristă, iar ea, abandonînd studiile, a plecat la el în Franţa… Chiar se mîndrea cu faptul că a conştientizat din punct de vedere

filosofic timpul său, viaţa rusească şi că a înţeles sensul mişcării, sensul tuturor jertfelor. „Da, da, aşa e, nu am luptat şi suferit degeaba, generaţiile noastre nu şi-au adus degeaba prinosul de jertfă.“ Cugeta mult, iar aceste reflecţii o preocupau într-atît, că a încetat să mai treacă pe la Kotova şi îşi petrecea timpul în singurătate. Se simţea mîndră că le înţelege pe toate şi se uita cu îngăduinţă protectoare, cu un zîmbet bun la tinerii care o înconjurau.

În ultimele zile ale lui august s-au pornit pe neaşteptate ploile. Se spunea că fenomenul se întîmplă rar, o dată la zece-cincisprezece ani. Munţii erau acoperiţi de nori, dinspre mare bătea un vînt rece, bura de cîteva ori pe zi. Mulţi vilegiaturişti au plecat. Pe 26 august a plecat şi Goreaceva. Ar mai fi rămas, dar Karmaleev a plecat pe 26, a fost chemat printr-o telegramă în Extremul Orient. Goreaceva a decis să-l conducă pînă la Moscova.

Gagareva însă a rămas. Vremea urîtă nu o deranja. Îşi adusese de la Moscova galoşi, un impermeabil şi, fără să se teamă de orice ploicică, continua să se plimbe pe aleile presărate cu pietriş. Chiar îi plăcea vremea asta, mai aproape de starea ei de spirit. Poţi medita în linişte în zilele triste şi monotone…

… Odată, într-o zi de noiembrie, înainte de încheierea programului, Gagareva trecu pe la biroul Goreacevei. Aceasta discuta cu un instructor venit de la periferie.

— Problema necesită mai mult timp? o întrebă Goreaceva.

— Nu, nu, vă rog, aştept. E ceva mai special, zise zîmbind Gagareva, aşezîndu-se pe un fotoliu.

Se uită la chipul Goreacevei luminat de o veioză şi medită: „Nu mai e bronzată şi a slăbit, lucrează prea mult, zile şi nopţi, probabil îi este dor de soţ“.

Cînd instructorul plecă, Gagareva zise emoţionată şi zîmbind:

— Tovarăşă Goreaceva, iată ce voiam să vă spun. Cunosc ce poziţie aţi luat luat anul trecut în cauza mea. Şi acum vreau să vă împărtăşesc o bucurie – dosarul fiicei mele se reexaminează. Este posibil să se întoarcă în curînd la Moscova.

Discutară cîteva minute, pe urmă Goreaceva îşi aminti că are şedinţă de

colegiu şi plecă. Gagareva trecu pe la secretariat şi spuse secretarei Goreacevei:

— Lidia Ivanovna, ştii, este posibil ca fiica mea să vină!

Severa secretară, uitîndu-se în ochii Gagarevei, zîmbi şi îi strînse mîna.

— Spune-mi, ce-i cu Goreaceva, nu cumva e bolnavă? întrebă Gagareva. E puţin schimbată.

Secretara privi spre uşă şi spuse încet:

— I-a venit necaz după necaz. În octombrie i-a murit mama – stop cardiac, spăla rufe şi… într-o clipită. Iar în urmă cu cîteva zile a fost anunţată că soţul i-a fost ucis în luptă pe frontiera extrem-orientală; se căsătoriseră în ziua cînd au venit din Crimeea, iar el a plecat imediat, în aceeaşi seară.

Gagareva se apropie de fereastră şi privi cum jos apăreau din ceaţă farurile aprinse ale automobilelor trecînd prin piaţă. „Nimic nu-i aşa cum am gîndit eu, n-am înţeles nimic din legile vieţii“, medită ea.

Dar nu voia să se gîndească şi să înţeleagă legile vieţii, căci era fericită.

1938-1940

Bătrînul

Despre bătrînul Semion Miheici se vorbea ca despre cel mai liniştit om din sat. Nu bea, nu fuma, nu era supărat pe vecini. Nu s-a auzit niciodată ca să se certe cu bătrîna lui. Avea un glas domol, liniştit. Umbla tot domol şi liniştit.

Cînd au început să se apropie nemţii, cineva din vecini intenţiona să meargă la partizani.

— Bunicule, hai să mergem la partizani, i-au spus unii în glumă.

El însă i-a răspuns:

— Nu-i o treabă pentru sufletul meu să trag şi să omor oameni.

— Eşti de partea nemţilor sau ce? l-a întrebat vecinul Fedka.

— Care „de partea nemţilor“? i-a răspuns Semion Miheici. Nu au dreptate. Dar ce fel de ostaş sînt eu? Nu e firea mea. Mi-e greu şi să dau cu biciul în cai. Am inima domoală.

Luînd-o pe urmele soţului, bătrîna Filippovna zise:

— El e mereu cu albinele. Şi uite aşa a devenit domol. Albinelor nu le place omul supărat.

— Aşa-i, nu le place, confirmă bătrînul. Uite, preşedintele nostru Prokofi. Pe el nu-l suferă albinele, e gură mare şi iute.

Cît vorbeau acestea veni chiar preşedintele. Avea la brîu două grenade şi o puşcă la umăr.

— Despre ce vorbeaţi? întrebă el.

— Spuneam că dumneta eşti om aspru, zise Semion Miheici. Da’ în neamul nostru nimeni n-a vărsat sînge. Mama se temea să taie o găină, ruga vecinii.

— Fii atent, moşule, îi răspunse preşedintele. Nu mai fi aşa de bun cu nemţii, o să răspunzi în faţa lumii.

Şi preşedintele plecă cu paşi largi de-a lungul uliţei.

Bătrînul doar a clătinat din cap, dar bătrîna s-a supărat aşa de tare pe preşedinte, că a scuipat chiar.

… Nemţii au stat în sat trei luni fără două zile. La început au trecut unităţile de avangardă ale unei armate germane. Acestea au prădat pe faţă. Femeile mergeau pe la staulele goale şi plîngeau, amintindu-şi de vaci. Au dispărut din case scurteicile, şervetele cusute cu alesături, caţaveicile vătuite, plăpumile, pernele. Ziua, femeile şi bătrînii se adunau şi-i blestemau pe nemţi, îşi povesteau necazurile.

Semion Miheici tăcea, asculta discuţiile aprinse şi sufla din greu. Suferise şi el de pe urma nemţilor, ca şi ceilalţi. I se distruseseră stupii îndrăgiţi, îi fuseseră luate rezervele de miere, grîul. Pînă şi vechiul pat, pe care dormea de multe decenii, a fost luat cu un camion de un *unter* cu ochii roşii.

Seara, cei doi bătrîni s-au aşezat în faţa icoanelor şi s-au rugat lui Dumnezeu în casa întunecată şi pustie. Noaptea bătrîna începu să plîngă, iar bătrînul o mîngîia:

— Ei, de ce plîngi? Amarul ăsta îl rabdă toţi, toată lumea suferă. Noi amîndoi sîntem singuri, bătrîni, o s-o ducem cumva.

În decembrie a venit statul-major al unei divizii germane. Cei de la încartiruire au ales cea mai bună casă, cu acoperiş de tablă, pentru generali. Au trimis repede femei să văruiască pereţii şi să spele podelele, iar pe bărbaţi i-au obligat să facă în faţa casei un trotuar din cărămizi roşii. Lui moş Semion i-au ordonat să paveze cu cărămizi o cărăruie lungă, din ogradă şi pînă la closetul din grădină. *Unter*-ofiţerul s-a supărat că Semion Miheici nu potrivise cum trebuie cărămizile şi i-a ordonat de două ori să reaşeze cărămizile. Pentru prima dată în viaţa lui, moşul a suduit cu vorbe urîte.

În casa lui Semion Miheici s-a instalat un medic, om slab, cu un cap mic şi chel. Semion Miheici şi Filippovna s-au mutat în tinda rece. Din cauza frigului, noaptea nu puteau să doarmă şi auzeau cum doctorul ţipa croncănit în receptorul telefonului.

— Camîşevaha! Camîşevaha!

Medicul cerea vagoane pentru evacuarea răniţilor. Erau mulţi răniţi şi degeraţi, iar trenurile aproape că nu circulau – partizanii distruseseră linia. „Se

vede treaba că Prokofi îşi dă toată silinţa“, se gîndi bătrînul.

Der Arzt[1] striga cu glas răguşit la cei veniţi la el şi chema întruna ordonanţa pentru diferite ordine.

Soldatul-ordonanţă era pe jumătate mort de teama lui. De fiecare dată cînd intra în cameră la doctor, avea o figură suferindă şi palidă, încît lui Semion Miheici chiar îi părea rău de el.

Der Arzt i-a ordonat lui Semion Miheici să taie lemne pentru foc, îi plăcea să audă sunetele toporului. Cîteodată noaptea îşi chema ordonanţa şi îi cerea să-l mîne pe Semion Miheici la tăiat lemne.

— De ce rusul nu lucrează? Rusul doarme prea mult.

Şi Semion Miheici tăia lemne pe întuneric sub ferestrele neamţului. Bătrînul stătea posac, tăcut, uneori nu rostea nici un cuvînt cîteva zile. Încetase şi să mai sufle din greu. Stătea mut ca o stană de piatră. Bătrîna se uita cu spaimă la el: oare s-o fi scrîntit?

Într-o noapte el i-a spus:

— Ştii, Filippovna, animalul rade tot, sfîşie vaca, dărîmă stupii – fie şi aşa! Dar ăştia au scuipat în sufletul meu. Animalele nu se ating de suflet. M-am gîndit: ăştia nu-s oameni. Iar acuma văd: şi nici animale. Sînt mai răi ca fiarele sălbatice.

— Roagă-te lui Dumnezeu, o să-ţi fie mai uşor, îi zise Filippovna.

— Nu, zise bătrînul, n-o să fie mai uşor.

Dimineaţa, toată în lacrimi, a venit vecina Galia Iakimenko. În şoaptă, uitîndu-se la uşa după care stătea înfricoşătorul *Arzt*, a început să povestească despre încartiruiţii ei. La ea în casă erau cinci ofiţeri de stat-major.

— Înfulecă şi beau ca urşii, zi şi noapte. Se-mbată, răcnesc, înjură, merg goi în faţa mea, fără ruşine. Iar acum, cum a trecut gerul, nici n-o să crezi, tataie, la ce s-a ajuns! Au început să se scîrnăvească în pat! Mai înainte măcar îşi făceau nevoile pe podea, dar acum nu se mai scoală nici din pat. Pe urmă îşi scot rufăriile scîrnăvite – spală-le! Eu zic: nu le spăl, mai bine omorîţi-mă! Au început să mă bată. Omorîţi-mă, zic, nu iau asupra mea o asemenea ruşine. Şi am ieşit din ogradă. Ce-s ăştia: oameni sau animale?

Semion Miheici nu răspunse nimic. Un nor negru de suferinţă şi ruşine

atîrna deasupra satului. Părea că a venit sfîrşitul lumii, că soarele a încetat să mai lumineze, nu puteai respira. Dar mai grozavă decît foamea, mai groaznică decît nopţile reci în beciuri şi bordei, mai cumplită ca toate era umilinţa sufletească.

Ce se întîmpla în acele zile în sufletul bătrînului prisăcar? Se scula în tăcere, cînd *Arzt*-ul voia să audă noaptea bocăniturile toporului, îşi trăgea căciula pe cap şi mergea să spargă lemne. Toporul bufnea surd pe lemnul îngheţat. Uneori bătrînul se îndrepta de şale, ca să-şi tragă suflarea. Atunci medicul diviziei se apropia de fereastră şi se uita: de ce nu bocăne toporul? Peste o clipă sărea din tindă ordonanţa şi striga cu glas speriat:

— Rus, taie, taie, rus!

Odată, ordonanţa i-a şoptit însufleţit bătrînului:

— General *kaputt*. Frontul zburat. Rus ta-ta-ta. General *kaputt*.

Aşa că nemţii nu l-au mai aşteptat pe general.

Apoi a venit de la Harkov un speculant cu produse alimentare. A povestit despre preţurile la mahorcă, pîine, mazăre, despre tifosul exantematic la soldaţii nemţi şi, aplecîndu-se la urechea bătrînului, a spus cu jumătate de glas:

— Circulă nişte foi şi la radio am auzit: ai noştri vin înapoi. Au luat deja treizeci de oraşe de la nemţi. Acuşi ajung aici.

După ce auzi vestea, bătrînul coborî în pivniţă, scoase din pămînt un borcan de miere şi îl aduse speculantului:

— Ia-l pentru vestea bună.

Iar într-o seară veni ordonanţa *Arzt*-ului şi începu grăbit să strîngă lucrurile.

— *Zurück*, *zurück*[2], explica acesta şi arăta cu mîna spre Poltava.

Au venit transmisioniştii şi au scos repede telefonul. Nu se auzeau încă salve de artilerie, dar nemţii îşi făceau bagajele la foc continuu. Alergau pe drum cu braţele pline de lucruri, cădeau în zăpadă, strigau. Iar femeile au văzut cîteva ordonanţe plînse. De-abia suflau. Degetele îngheţate nu puteau ţine geamantanele grele ofiţereşti. Nici n-au ajuns la marginea satului, că nu-i mai ţineau puterile. Şi aveau de mers pe jos prin stepă. Maşinile erau blocate

în zăpadă, fără combustibil, ofiţerii plecau cu sănii.

Bătrînii rezervişti încă de pe vremea primului război cu nemţii le explicau femeilor:

— Tot aşa ai noştri l-au ajuns pe neamţ din spatele frontului…

În timpul nopţii, statul-major al diviziei a plecat, iar satul a fost ocupat de militari cu automate. Le crescuseră bărbi roşcate şi negre, aveau pielea nasului cojită, obrajii degeraţi. Discutau într-o limbă lătrătoare, iar cînd ieşeau pe drum, trăgeau în aer salve de automat. Noaptea au umblat după fete şi femei tinere.

În zori de zi a început lupta. Bătrînii şi femeile au coborît în beci. Se auzeau şi de acolo salvele de mitralieră. Răsunau explozii de obuze. Femeile ţipau, copiii plîngeau, iar bătrînii vorbeau aşezat:

— Ei, e sigur. Ai noştri trag cu tunuri de trei ţoli.

Semion Miheici stătea în beci pe o căldare întoarsă cu gura în jos şi se gîndea.

— Ce-i, Miheici? îl întrebă bătrînul Kondrat, care avea un Sfîntul Gheorghe[3] încă de pe vremea războiului japonez. Ţi-a fost dat şi ţie, cel liniştit, să asculţi lupta.

Miheici nu răspunse.

Lupta se aprinse. Începu să bubuie, iar femeile îşi acopereau copiii cu broboadele. Deodată, din apropiere se auzi glasul nedesluşit al cuiva.

— Ai noştri, ai noştri! strigă Galia Iakimenko. Cine merge cu mine?

— Merg eu, dădu glas Semion Miheici.

Ea ieşi din beci. Deja se însera. Un soare imens se culca pe zăpada trandafirie de la incendii. În ogradă era un soldat roşu cu o puşcă.

— Oameni buni, zise încet, ajutaţi-mă, sînt rănit.

— Porumbaşul meu! strigă Galia şi se repezi la rănit.

Îl apucă pe după umeri şi îl conduse spre casă. Semion Miheici mergea ceva mai încolo.

— Voi vă vărsaţi sîngele pentru noi, porumbaşii noştri! zise femeia. Acuşica o să te culcăm, o să te încălzim.

Dinspre fîntînă se auzi foc de armă. Spre casă venea în fugă un neamţ cu

automat. Îi văzu pe soldatul roşu rănit şi pe femeia care îl sprijinea şi trase din mers. Ostaşul roşu se făcu greu dintr-odată şi alunecă din mîinile femeii, care încerca să-l ţină. Neamţul trase din nou. Galia Iakimenko se prăbuşi la pămînt.

Semion Miheici nu ţinea minte cum s-a trezit în braţe cu o bîtă grea. Nu trăise niciodată un simţămînt ca acesta. Mînia, o mînie groaznică şi arzătoare, care curăţa ultimele luni de cumplite umilinţe, o mînie pentru sine, pentru ceilalţi, pentru miile şi miile de bătrîni, de copii, de fete, de femei, mînia pentru pămîntul batjocorit de duşman îl năpădi ca o flacără. Ridică deasupra capului bîta şi porni spre neamţ. Bătrînul stupar cu plete albe mergea înalt, magnific, o întruchipare vie a Marelui Război pentru Apărarea Patriei.

— *Halt!*[4] răcni neamţul şi ridică automatul.

Dar bătrînul abătu asupra lui o cumplită lovitură de bîtă.

Atunci în ogradă au apărut luptătorii. În fruntea tuturor alerga un om cu cojoc negru şi cu o grenadă în mînă. Era Prokofi, preşedintele colhozului, care văzu grozavul şi înfricoşătorul tablou: trupurile celor ucişi în uşa casei, neamţul zăcînd în prag şi pe stuparul cel liniştit, cu bîta în mînă, în lumina clară a flăcărilor.

Satul Lozovenka, regiunea Harkov

1942

1. Doctorul (în germ., în orig.).

2. Înapoi, înapoi (în germ., în orig.).

3. Ordinul Sfîntului Gheorghe era cea mai înaltă distincţie militară în timpul Imperiului Rus.

4. Stai! (în germ., în orig.)

Bătrînul profesor

I

În ultimii ani Boris Isaakovici Rosenthal ieşea din casă doar în zilele calde şi liniştite. Pe ploaie, pe ger sau pe timp de ceaţă ameţea. Doctorul Weintraub presupunea că vertijurile îi apar din cauza sclerozei. Îl sfătuia să bea înainte de masă un păhărel de lapte cu cincisprezece picături de iod.

În zilele călduroase Boris Isaakovici ieşea în curte. Nu-şi lua cărţile de filosofie: îl amuzau larma copiilor, rîsul şi cearta femeilor. Cu un volumaş al lui Cehov la îndemînă, se aşeza pe o bancă lîngă fîntînă. Ţinea cartea deschisă pe genunchi şi, uitîndu-se la una şi aceeaşi pagină, şedea cu ochii pe jumătate închişi, cu zîmbetul visător pe care îl au orbii care ascultă cum forfoteşte viaţa. Nu citea, dar dragostea de carte era atît de puternică, încît trebuia să mîngîie coperta aspră, să simtă cu degetele tremurînde grosimea paginilor. Femeile care se aflau în preajmă spuneau: „Uite, profesorul a adormit“ – şi discutau despre problemele lor ca şi cum ar fi fost singure. Dar el nu dormea. Se desfăta de căldura pietrei încălzite de soare, inspirînd mirosul de ceapă şi de ulei, asculta discuţiile bătrînelor despre nurorile şi ginerii lor, prindea cu urechea frenezia crîncenă, turbată a jocurilor de copii. Uneori cearşafurile grele, ude, puse la uscat pe sîrmă, plesneau ca nişte pînze în vînt, iar obrazul i se acoperea de stropi. Şi i se părea că este din nou student şi merge pe mare cu o barcă cu pînze.

Iubea cărţile. Ele stăteau ca un zid între el şi viaţă. Dumnezeu era viaţa. Iar el îl înţelegea pe Dumnezeu – Dumnezeu cel viu, pămîntesc, păcătos – citindu-i pe istorici şi pe filosofi, citindu-i pe marii şi micii artişti care, fiecare în puterea sa, slăveau, îndreptăţeau, acuzau şi-l blestemau pe omul din

minunata lume pămîntească.

Şedea în curte şi auzea glasul pătrunzător al copiilor.

— Atenţiune, zboară un fluture – foc!

— Am înţeles! Doborîţi-l cu pietre!

Boris Isaakovici nu se îngrozea de această cruzime – o cunoştea şi nu s-a temut pe durata întregii sale vieţi de optzeci şi doi de ani.

Katea, fetiţa de şase ani, fiica locotenentului ucis Weissman, se apropie de el în rochiţica-i ruptă, tîrşîind galoşii care-i cad din picioruşele murdare, pline de zgîrieturi, şi îi întinse o blinie[1] rece şi acră, zicînd: „Mănîncă!“.

Ia blinia şi o mănîncă, în timp ce se uită la faţa slăbită a fetiţei. O mînca, iar în curte se făcu deodată linişte; toţi – şi bătrînele, şi femeile tinere şi pieptoase, care uitară de soţii lor, şi locotenentul Voronenko cel fără un picior, care stătea culcat pe saltea sub copac – priveau la bătrîn şi la fetiţă. Boris Isaakovici scăpă cartea din mînă, dar nu o ridică: privea la ochii imenşi ce urmăreau atent şi avid cum el mănîncă. Voia din nou să înţeleagă minunea bunătăţii umane, care l-a uimit întotdeauna, voia să o citească în ochii aceştia de copil. Dar pesemne că erau prea întunecaţi sau poate că lacrimile îl împiedicau, aşa că din nou nu văzu nimic şi din nou nu înţelese nimic.

Pe vecini îi mira întotdeauna de ce la bătrînul care primeşte o sută douăsprezece ruble pensie, care nu are nici lampă de gătit şi nici ceainic, vin în vizită directorul şcolii pedagogice şi inginerul-şef al fabricii de zahăr, iar odată a venit într-un automobil un militar cu două ordine.

— Este fostul meu elev, a explicat el.

Iar poştaşului, care-i aducea uneori două-trei scrisori deodată, îi explica la fel:

— Sînt foştii mei elevi.

Foştii lui elevi îl ţineau minte.

Acum, în dimineaţa de 5 iunie 1942, stă în curte. Alături de el, pe o saltea scoasă din casă, şade locotenentul Viktor Voronenko cu piciorul tăiat de deasupra genunchiului. Soţia lui Voronenko, tînăra şi frumoasa Daria Semionovna, pregăteşte prînzul în bucătăria de vară şi plînge aplecată deasupra oalelor, iar Voronenko, încreţindu-şi ghiduş faţa albă, spune:

— De ce plîngi, Daşa, o să vezi cum o să-mi crească piciorul la loc.

— Da’ nu de asta plîng, bine că eşti în viaţă, spune Daria Semionovna şi plînge. Plîng de altceva.

La ora unu s-a anunţat alarmă aeriană: vine un avion german. Luîndu-şi copiii, femeile au alergat la adăpost, uitîndu-se în urmă să vadă dacă nu cumva pungaşii pun mîna pe mîncarea lăsată pe mese şi taburete. În curte au rămas numai Voronenko şi Boris Isaakovici. Un băieţel strigă din stradă:

— Lîngă noi s-a oprit o autocisternă, e obiectiv de lovit. Şoferul a şters-o în adăpost!

După ce văzuseră o mulţime de raiduri, cîinii, la primele sunete depărtate ale unui motor german, şi-au pus coada între picioare şi au coborît în adăpost după femei.

Apoi s-a făcut deodată linişte, iar copiii anunţau cu glas ascuţit:

— Vine… virează… coboară în picaj, viermele!

Orăşelul se cutremură de o cumplită explozie, fumul şi praful se învolburară în înălţimi, ţipete şi plînsete se auziră din adăposturi. Pe urmă se făcu linişte, iar femeile ieşiră de sub pămînt, scuturîndu-şi şi aranjîndu-şi rochiile, rîzînd unele la altele, curăţind copiii de praf, şi se grăbiră la plite.

— S-a stins focu’ în plită, ziceau bătrînele suflînd în foc şi, lăcrimînd de fum, bodogăneau: Să n-aibă parte de bine nici în lumea asta, nici pe cealaltă.

Voronenko lămuri că neamţul a aruncat una de două sute de kile şi că tunurile antiaeriene au dat greş cu cinci sute de metri. Bătrîna Mihailiuk bombănea:

— De-ar veni odată nemţii, să se termine nenorocirea. Ieri la alarmă un nemernic mi-a luat oala cu borş de pe plită.

În curte se ştia că Iaşka, băiatul ei, a fugit din armată şi se ascunde în odaia de la mansardă, ieşind pe stradă numai noaptea. Bătrîna Mihailiuk spunea că, dacă îl va pîrî cineva, are s-o păţească rău sub nemţi. Iar femeile se temeau să pîrască – nemţii erau atît de aproape.

Koreako agronomul, care nu se evacuase cu secţia agrară, ci se lăuda că se va duce cu trupele în ultimul moment, imediat ce s-a anunţat alarma a fugit în cameră – locuia la parter –, a băut un pahar de horilcă – el o numea

„autobombin“ – şi pe urmă a coborît în pivniţă. După încetarea alarmei, Koreako mergea prin curte şi spunea:

— Orişicît, oraşul nostru este o cetate de neînvins. Gîndiţi-vă, a respins o nămetenie *deutsche*!

Copiii veniră primii din stradă, cu informaţii exacte:

— Bomba a căzut drept în faţa casei lui Zaboloţki. A omorît capra Rabinovicicăi; i-a rupt piciorul bătrînei Miroşenko, au dus-o în căruţă spre spital, dar a murit pe drum. Fiică-sa se prăpădeşte de plîns, de se aude peste patru străzi.

Pe la Boris Isaakovici veni seara doctorul Weintraub. Acesta avea şaizeci şi opt de ani. Era îmbrăcat într-o haină uşoară de şantung, avea cazaca descheiată la pieptul gras, pe care crescuse păr des şi cărunt.

— Ei, cum o duci, tinere? îl întrebă Boris Isaakovici.

Dar „tînărul“ respira greu după ce urcase pe scări pînă la etajul unu. De-abia sufla, arătînd cu mîna la piept. Pe urmă zise:

— Trebuie să plecăm. Se zice că ultima garnitură cu muncitori de la fabrica de zahăr va pleca mîine. I-am amintit inginerului Şevcenko – a promis să trimită o căruţă după dumneavoastră.

— Şevcenko a învăţat la mine, se descurca foarte bine la geometrie, zise Boris Isaakovici. Trebuie să-l rugăm să-l ia pe rănitul Voronenko, pe care soţia l-a găsit acum cinci zile în spital. Pe urmă pe doamna Weissman cu copilul – soţul ei a fost ucis, a primit înştiinţare.

— Nu ştiu dacă o să fie loc, sînt cîteva sute de muncitori, zise Weintraub.

Şi deodată începu să vorbească repede, acoperind vocea celuilalt cu respiraţia-i grea, fierbinte:

— Gîndiţi-vă numai, pe şaisprezece iunie, nouă sute unu, am venit aici, spuse el zîmbind. Şi iată ce coincidenţă: în această casă, chiar în această casă, am fost acum patruzeci şi unu de ani la primul pacient – Mihailiuk s-a intoxicat cu peşte. Şi de atunci pe cîţi nu i-am tratat aici: şi pe el, şi pe soţie, şi pe Iaşka Mihailiuk cu diareea lui de totdeauna, şi pe Daşa Tkaciuk, încă înainte de a se mărita cu Voronenko, şi pe tatăl Daşei, şi pe Vitea Voronenko. Şi tot aşa, practic în fiecare casă. Ei-ei! Şi-acum s-ajung ziua să fug de aici.

Vă spun sincer, pe măsură ce se apropie plecarea, sînt tot mai puţin hotărît. Îmi tot spun – rămîi. Fie ce-o fi.

— Iar eu sînt tot mai hotărît să plec, zise profesorul. Ştiu ce înseamnă o asemenea călătorie pentru un om de optzeci şi doi de ani, într-un vagon de marfă încălzit şi arhiplin. Nu am rude în Ural. Nu am nici o copeică. Mai mult de atît – şi dădu a lehamite din mînă –, ştiu, chiar sînt convins, că nu voi rezista pînă în Ural, dar asta este singura soluţie – să mor pe podeaua murdară a unui vagon încălzit, cu sentimentul propriei demnităţi, să mor în ţara unde sînt socotit om.

— Nu ştiu, zise Weintraub, după mine, nu este atît de groaznic: totuşi, sîntem oameni cu profesii intelectuale, înţelegeţi, sigur vor avea nevoie de doctori şi de profesori.

— Eşti naiv, tinere, zise Boris Isaakovici.

— Nu ştiu, nu ştiu, zise doctorul. Şovăiesc mereu, mulţi pacienţi ai mei mă sfătuiesc să rămîn… dar sînt şi dintre aceia care mă sfătuiesc fără echivoc să plec.

Pe neaşteptate sări în sus şi strigă:

— Ce se întîmplă? Explicaţi-mi! Am venit la dumneavoastră ca să-mi explicaţi, Boris Isaakovici! Dumneavoastră sînteţi filosof, matematician, explicaţi-mi mie, unui medic, ce-i asta? Delir? Cum se poate ca poporul european care a ridicat atîtea clinici, care a promovat somităţi ale medicinei ştiinţifice, să devină promotorul unui obscurantism medieval de cernosoteneţ[2]? De unde vine infecţia asta spirituală? Ce-i asta? Psihoză în masă? Turbare în masă? Ruina lumii? Sau poate că, totuşi, nu e cine ştie ce, a? Poate se exagerează?

Pe scară se auzi un bocănit de cîrje, urca Voronenko.

— Tovarăşe comandant, permiteţi să mă adresez? întrebă nou-sositul ghiduş.

Weintraub se linişti brusc şi întrebă:

— A, Vitea, cum îţi merg treburile?

Vorbea cu aproape toată populaţia oraşului cu „tu“, pentru că cei de patruzeci şi de treizeci de ani fuseseră trataţi de el de cînd erau copii.

— Poftim, mi-au sustras piciorușul, zise zîmbind Voronenko.

Vorbea întotdeauna în glumă de nenorocirea lui, parcă jenîndu-se de ea.

— Ei, cum e, ai citit cărţulia? întrebă Boris Isaakovici.

— Cărţulia? reîntrebă Voronenko; zîmbea tot timpul, se schimonosea: Cui îi mai arde de cărţulie, o să avem parte de una de n-o s-o putem duce.

Şi Voronenko se aplecă pe neaşteptate spre el, faţa îi deveni liniştită, imobilă. Încet şi fără să se grăbească rosti:

— Tancurile germane au trecut reţeaua de cale ferată şi au ocupat satul Malîie Nizgurţî, la aproximativ douăzeci de kilometri est.

— Optsprezece şi jumătate, preciză doctorul şi întrebă: Înseamnă că garnitura nu mai pleacă?

— Se înţelege de la sine, zise bătrînul profesor.

— Ca într-o traistă, zise Voronenko şi adăugă, după ce cugetă: O traistă strînsă la gură.

— Atunci, bolborosi Weintraub, vom vedea. Înseamnă că asta-i soarta. Mă duc acasă.

Rosenthal se uită la el.

— Ştii, niciodată nu mi-au plăcut medicamentele, dar acum dă-mi singurul medicament care mă poate ajuta.

— Ce, ce poate ajuta? întrebă repede Weintraub.

— Otrava.

— Niciodată! strigă Weintraub. Nu am făcut niciodată aşa ceva.

— Eşti un naiv, tinere, zise Rosenthal. Epicur ne învăţa că înţeleptul se poate ucide pe sine din dragoste de viaţă, dacă suferinţele lui devin insuportabile. Iar eu iubesc viaţa la fel ca Epicur.

Se ridică în picioare. Părul, faţa lui, degetele tremurătoare şi gîtul subţire – totul era fanat, decolorat de vreme, părea transparent, uşor, imponderabil. Numai în ochi îi strălucea cugetarea, nesupusă timpului.

— Nu, nu! Weintraub se îndreptă spre uşă. Veţi vedea, vom trece noi cumva şi de aceste necazuri.

Şi plecă. Profesorul zise:

— Cel mai mult mă tem de un lucru: că poporul în care mi-am trăit

întreaga viaţă, pe care îl iubesc, în care cred, că acest popor va ceda provocărilor obscure şi infame.

— Nu, nu se va întîmpla aşa! zise Voronenko.

Noaptea era neagră, norii acoperiseră cerul şi nu pătrundea lumina stelelor. Era obscură de la întunericul pămîntesc. Hitleriştii erau marele neadevăr al vieţii. Pretutindeni unde călca piciorul lor ieşeau la suprafaţă din beznă laşitatea, trădarea, setea crimei întunecate, răzbunările împotriva celor slabi. Chemau la suprafaţă tot ce e întunecat, cum formula de magie neagră chema în vechea poveste duhurile răului. În noaptea aceea orăşelul se sufoca din cauza întunericului şi a răului, din cauza a ceva respingător şi scîrbos; se zvîrcolea şi se frămînta, zgîndărit de venirea hitleriştilor, se tîrîia în întîmpinarea lor. Din pivniţe şi văgăuni ieşeau trădătorii, cei slabi din fire; se rupeau şi se ardeau în sobe cărţile lui Lenin, carnetele de partid, scrisorile, se coborau de pe perete portretele fraţilor. În cei cu suflet mărunt se coceau vorbele slugarnice ale dezicerii, se zămisleau gînduri de răfuială pentru o ceartă de muieri în piaţă, pentru un cuvînt spus întîmplător; insensibilitatea, egoismul, indiferenţa molipseau inimile. Temîndu-se pentru sine, laşii ticluiau denunţuri împotriva vecinului, ca să-şi salveze propria viaţă. Şi aşa era în toate oraşele mari şi mici, în toate statele mari şi mici; pretutindeni unde călca piciorul hitleriştilor, o pîclă întunecată se ridica de pe fundul rîurilor şi lacurilor, broaştele rîioase ieşeau la suprafaţă, ciulinii se împînzeau acolo unde creştea grîul.

Rosenthal nu a putut dormi în noaptea aceea. I se părea că dimineaţa nu se va ridica soarele, că negura întunecată va atîrna în veci deasupra oraşului. Dar soarele s-a înălţat la ora hărăzită lui, cerul era albastru şi fără nori, iar păsărelele cîntau.

Un bombardier german trecu la joasă înălţime, lent, parcă toropit de insomnia din timpul nopţii. Tunurile antiaeriene n-au tras, oraşul şi cerul de deasupra oraşului deveniseră germane. Clădirea se trezea.

Iaşka Mihailiuk coborî din pod. Se plimba prin curte. Se aşeză pe banca pe care ieri stătuse bătrînul profesor. Îi zise Daşei Voronenko, care aprindea focul în plită:

— Ei, hai, unde-i apărătorul patriei, bărbatu-tău? Au fugit soldaţii roşii şi nu l-au luat cu ei?

Frumoasa Daşa, zîmbind cu un zîmbet trist, zise:

— Să nu-l denunţi, Iaşka, doar a plecat mobilizat, ca toţi.

După îndelunga şedere în întuneric, Iaşka Mihailiuk ieşi la căldură, trase în piept aerul dimineţii, se uită la ceapa verde din grădină. Se bărbierise şi îmbrăcase o cămaşă brodată.

— Bine, zise leneş, dar aş bea ceva, nu ştii de unde să fac rost?

— Îţi aduc eu nişte horilcă, zise Daşa, are un cunoscut de aici. Numai vezi, Iaşka, e vai de capul lui, mutilat. Să nu-l torni.

Apoi ieşi în curte agronomul, iar femeile şoptiră:

— Ia te uită, parcă e-n prima zi de Paşte.

Agronomul vorbi puţin cu Iaşka, îi şopti ceva la ureche şi începură să rîdă amîndoi.

Intrară la agronom şi se apucară de băut acolo. Bătrîna Mihailiuk le aduse slănină şi murături. Varvara Andreevna, cea mai rea de gură şi veninoasă dintre bătrîne, care avea cinci copii în Armata Roşie, îi spuse:

— Acum, Mihailiucika, o să fii femeie de vază a ţării sub nemţi: bărbatu-tău e-n lagăr de concentrare pentru agitaţie, băiatul e dezertor, casa asta e proprietatea ta. O să te-aleagă nemţii căpetenia oraşului.

Şoseaua trecea pe la cinci kilometri est de oraş, de aceea trupele germane trecură pe lîngă orăşel, ocolindu-l. Abia pe la miezul zilei apărură pe strada principală motociclişti negri de soare, cu bonete, în chiloţi şi tîrlici. Fiecare avea la mînă ceas-brăţară. Cînd îi văzură, bătrînele ziseră:

— Ah, Doamne sfinte, n-au nici un pic de ruşine, goi pe stradă. Pînă unde poate ajunge blestemăţia!

Motocicliştii scotociră prin curţi, luară un curcan care ieşise să se fălească pe bălegarul cailor. Era curcanul popii. Pe urmă mîncară în grabă două kilograme şi jumătate de miere de la starostele bisericesc, băură o vadră de lapte şi plecară mai departe, spunînd că peste două ore va veni comandantul. În timpul zilei veniră la Iaşka încă doi prieteni dezertori. Erau toţi beţi şi cîntau în cor *Trei tanchişti, trei prieteni veseli*. De bună seamă că ar fi cîntat

vreun cîntec nemţesc, dar nu ştiau. Agronomul umbla prin curte şi le întreba pe femei, rînjind viclean:

— Unde sînt evreii noştri? Toată ziua nu se văd nici copii, nici moşnegi, nimeni, parcă nici nu mai sînt pe lume. Şi ieri în bazar cărau coşuri de cinci puduri.

Însă femeile ridicau din umeri şi nu răspundeau nimic. Agronomul se mira. Avea impresia că femeile vor întîmpina cu totul altfel vorbele lui.

Pe urmă, Iaşka – beat – se hotărî să facă puţină „curăţenie“ în locuinţă, căci pînă în ’36 tot catul de jos fusese ocupat de familia Mihailiuk. După ce a fost deportat tatăl lui, două camere au fost ocupate de Voronenko împreună cu soţia, iar în timpul războiului sovietul orăşenesc a instalat într-o a treia cameră familia sublocotenentului Weissman, evacuată din Jitomir.

Prietenii îl ajutară pe Iaşka „să cureţe“ casa. Katea Weissman şi Vitali Korolenko şedeau în curte şi plîngeau. Bătrîna Weissman scotea afară vesela, oalele de bucătărie şi, trecînd pe lîngă copiii care scînceau, le spunea în şoaptă:

— Şşşşt, copii, mai încet, nu e voie să plîngeţi.

Însă şuviţele de păr cărunt, lipite pe tîmple şi pe obraji, îi făceau faţa transpirată atît de cumplită, încît copiii, cînd se uitau la ea, se speriau şi plîngeau mai amarnic.

Daşa voi să-i aducă aminte lui Iaşka de discuţia de dimineaţă, dar acesta o repezi:

— Nu mă cumperi pe mine cu o juma’ de kil! Crezi că oamenii au uitat că Vitka al tău a deschiaburit lumea?

Lida Weissman, văduva sublocotenentului, îşi ieşise puţin din minţi după ce primise într-o singură zi vestea morţii soţului şi a unui frate. Privea la fetiţa care plîngea şi îi spunea:

— Azi nu era nici o picătură de lapte la bazar, plîngi, nu plîngi, lapte nu este.

Iar Viktor Voronenko zîmbea, şezînd pe un sac gol şi bocănind cu cîrja în pămînt.

Bătrîna Mihailiuk stătea tăcută: înaltă, cu păr cărunt, cu ochi trufaşi. Se

uita la copiii care plîngeau, la fiul ei care umbla de ici-colo, la bătrîna Weissman, la şchiopul care zîmbea.

— Mamă, ce stai ca mireasa la peţit? o întrebă Iaşka. După ce o întrebă a treia oară, zise: Uite, am ajuns şi noi ziua aceea.

Cei daţi afară au stat tăcuţi pe boccele pînă seara; cînd a început să se întunece, profesorul a ieşit şi le-a spus:

— Vă rog foarte mult pe toţi să veniţi la mine.

Femeile, care stăteau împietrite, începură să plîngă imediat. Luînd două boccele de pe jos, profesorul intră în casă. Umplură toată camera cu pachete, oale, valize legate cu sîrmă şi sfoară. Copiii adormiră pe pat, femeile pe podea, iar Rosenthal şi Voronenko discutau cu jumătate de glas.

— Am visat la multe în viaţă, spunea Viktor Voronenko, ba voiam să am Ordinul Lenin, ba voiam o motocicletă cu ataş, ca să merg cu soţia în zilele libere la Doneţk; am fost pe front, visam să-mi revăd familia, să-i aduc băiatului o „Cruce de Fier“ şi lapte praf. Acum însă visez un singur lucru: să am grenade, aşa aş putea să-i fac să se agite puţin!

Dar profesorul zise:

— Cu cît cugeţi mai mult la viaţă, cu atît o înţelegi mai puţin. În curînd voi înceta să cuget, dar asta se va întîmpla cînd îmi vor sparge ţeasta. Deocamdată tancurile nemţeşti sînt neputincioase în a mă împiedica să cuget. Mă gîndesc la lume.

— La ce să mai cugetăm? spuse Voronenko. Nişte grenade de mînă şi, cît oi mai fi în viaţă, să fac cît mai mult tărăboi împotriva lui Hitler!

II

Agronomul Koreako aştepta să fie primit la comandantul oraşului.

Se spunea că acest comandant este un om în vîrstă, care cunoaşte limba rusă. Se aflase nu se ştie de unde că a învăţat în anii tinereţii la un gimnaziu din Riga. Comandantului i se raportase deja, iar agronomul umbla agitat prin anticameră, holbîndu-se la portretul imens al lui Hitler discutînd cu nişte

copii. Pe chipul lui Hitler se vedea un zîmbet, iar copiii, foarte dichisiţi, cu feţe serioase şi încordate, priveau la el de jos în sus, de la mica înălţime a vîrstei lor.

Koreako era agitat fiindcă în urmă cu cîţiva ani alcătuise planul de colectivizare pe raion, iar acum apăruse un denunţ în această chestiune. Era frămîntat şi pentru că trebuia să vorbească pentru prima dată în viaţă cu fasciştii. Mai era agitat fiindcă se afla în clădirea şcolii de agricultură, unde predase cu un an în urmă cultura plantelor. Îşi dădea seama că va face un pas decisiv şi că nu va putea reveni niciodată la situaţia dinainte. Îşi înăbuşea tot zbuciumul sufletului cu o singură frază, pe care o spunea necontenit:

— Trebuie jucată ultima carte, trebuie jucată ultima carte!

Din biroul comandantului se auzi un ţipăt plin de durere, răguşit, înăbuşit.

Koreako se îndreptă spre ieşire. „Doamne, ce caut eu aici; mai bine stau cuminte, ca nimeni să nu mă atingă“, se gîndi el cu o tristeţe neaşteptată. Uşa se dădu în lături şi în anticameră dădură buzna şeful poliţiei, care venise nu demult de la Viniţa, şi tînărul aghiotant al comandantului, care în ziua în care se ţinea bazar făcea razii pentru depistarea partizanilor. Aghiotantul spuse ceva în germană cu glas tare furierului, iar acesta sări de pe loc, se repezi la telefon, iar cînd îl văzu pe Koreako şeful poliţiei strigă la el:

— Repede, repede! Unde găsim un doctor? Comandantul are o criză.

— În casa de vizavi stă cel mai bun doctor din oraş, arătă Koreako prin fereastră. Numai că, scuzaţi, e Weintraub – evreu!

— *Was? Was?*[3] întrebă adjutantul.

Şeful poliţiei, care începuse deja să o rupă pe nemţeşte, zise:

— *Hier, ein gut doctor, aber er ist jud*.[4]

Aghiotantul dădu din mînă şi se năpusti pe uşă afară, iar Koreako alergă după el şi-i arătă:

— Aici, aici, uite, în căsuţa asta.

Maiorul Werner avea o criză cumplită de angină pectorală. Doctorul pricepu imediat, după ce puse cîteva întrebări adjutantului. Intră în grabă în camera vecină. Îşi îmbrăţişă de rămas-bun soţia şi fiica, înşfăcă în fugă o seringă, cîteva fiole de camfor şi ieşi în urma tînărului ofiţer.

— O clipă… Trebuie să-mi pun banderola, zise Weintraub.

— Nu-i nevoie, mergeţi aşa, rosti adjutantul.

Cînd intrară în clădirea comenduirii, tînărul ofiţer îi spuse lui Weintraub:

— Vă previn: imediat va veni medicul nostru, am trimis o maşină după el. Va verifica toate metodele şi medicamentele dumneavoastră.

Weintraub îi spuse cu un zîmbet în colţul gurii:

— Tinere, aveţi nevoie de un doctor; dar dacă nu aveţi încredere în mine, eu pot să plec.

— Haideţi, repede, repede! strigă aghiotantul.

Werner, un bărbat slab, cu păr cărunt, şedea întins pe o canapea. Avea faţa transpirată şi palidă. Ochii plini de groaza morţii priveau înfricoşat. Werner rosti rar:

— Doctore, de dragul sărmanei mele mame şi al soţiei bolnave, fără mine n-au să supravieţuiască.

Şi îi întinse lui Weintraub o mînă moale cu unghii albite. Furierul şi aghiotantul suspinară în acelaşi timp.

— În astfel de clipe oamenii îşi aduc aminte de mamă, rosti cu evlavie furierul.

— Doctore, nu pot să respir, mi se face negru înaintea ochilor, zise stins comandantul, implorînd din priviri ajutor.

Şi doctorul îl salvă.

Voluptatea dulce a vieţii îi reveni lui Werner. Vasele inimii, slobozite de spasm, pompau liber sîngele, respiraţia îi deveni uşoară. Cînd Weintraub vru să plece, Werner îl apucă de mînă.

— Nu, nu, nu plecaţi, mă tem că se poate repeta.

Începu să se plîngă cu glas scăzut:

— Groaznică boală! E deja a patra criză. În timpul ei simt hăul morţii apropiindu-se. Nu e nimic în lume mai înfricoşător, mai întunecat şi mai cumplit decît moartea. Cîtă nedreptate e în faptul că sîntem muritori! Nu-i aşa?

Erau singuri în cameră.

Weintraub se aplecă spre comandant şi zise, fără să ştie nici el de ce, de

parcă îl împingea cineva:

— Eu sînt evreu, domnule maior. Aveţi dreptate, moartea e înfricoşătoare.

Pentru o clipă ochii lor se întîlniră. Şi doctorul cu părul albit văzu buimăceala din ochii comandantului. Neamţul depindea de el, se temea de o nouă criză. Iar bătrînul doctor, cu mişcările-i domoale, dătătoare de încredere, se aşezase între el şi acel înfricoşător întuneric care era atît de aproape, aproape-aproape, trăind în inima sclerozată a maiorului.

Curînd după aceea se auzi un zgomot de automobil.

Intră aghiotantul şi zise:

— Domnule maior, a venit medicul-şef de la spitalul de interne. Acum putem să-i dăm drumul omului ăstuia.

Bătrînul plecă. Trecînd pe lîngă doctorul aşteptat, cu „Crucea de Fier“ la uniformă, zise zîmbind:

— Bună, colega, pacientul e-n ordine.

Medicul se uită tăcut, nemişcat la el.

Weintraub porni către casă, spunînd tare, tărăgănat:

— Un singur lucru vreau: să mă găsească o patrulă şi să mă împuşte în faţa ferestrelor comandantului, sub ochii lui. Alte dorinţe nu mai am. Să nu mergi fără banderolă, să nu mergi fără banderolă.

Rîdea, dădea din mîini, părea că e beat. Soţia îi ieşi în întîmpinare în fugă.

— Ei, cum e, ce-ai făcut? întrebă ea.

— Viaţa scumpului nostru comandant e în afara oricărui pericol, zise el zîmbitor şi, intrînd în cameră, se prăbuşi plîngînd cu sughiţuri, începu să se bată cu capul mare, pleşuv de podea.

— Avea dreptate profesorul, zise el, blestemată fie ziua în care m-am făcut medic.

Astfel treceau zilele. Agronomul deveni mandatar pe cartier, Iaşka intră în poliţie, Marusea Varaponova, cea mai frumoasă fată din oraş, cînta la pianină în cafeneaua ofiţerilor şi trăia cu aghiotantul comandantului.

Femeile mergeau la ţară să schimbe tot felul de catrafuse pe grîu, cartofi, mei, ocărîndu-i pe şoferii nemţi care cereau sume uriaşe pentru transport. Oficiul de plasare a forţei de muncă trimitea sute de ordine de chemare, iar în

staţii veneau fete şi flăcăi cu desagi şi boccele, să se îmbarce în marfare. În oraş s-a deschis un cinematograf german, case de toleranţă pentru soldaţi şi pentru ofiţeri, în piaţa centrală s-a construit un closet mare din cărămidă cu inscripţia în limbile rusă şi germană: „Numai pentru germani“.

La şcoală, profesoara Klara Franţevna a dat elevilor următoarea problemă: „Două avioane Messerschmitt au lovit opt avioane de vînătoare roşii şi douăsprezece bombardiere, iar un tun antiaerian a distrus unsprezece avioane de atac bolşevice. Cîte avioane bolşevice s-au distrus în total?“. Celelalte profesoare se temeau să vorbească în prezenţa Klarei Franţevna despre problemele lor, aşteptau pînă ce aceasta ieşea din cancelarie.

Prin oraş au trecut prizonierii. Mergeau împleticit de foame, cu hainele rupte, iar femeile alergau după ei, dîndu-le bucăţi de pîine şi cartofi fierţi. Părea că prizonierii îşi pierduseră chipul omenesc, atît erau de chinuiţi de foame, sete şi păduchi. Unii aveau feţele umflate, altora, dimpotrivă, pe obrajii supţi le crescuseră bărbi aspre, întunecate, pline de praf. Dar, în ciuda suferinţelor cumplite, îşi duceau crucea şi priveau cu ură la poliţiştii bine hrăniţi şi îmbrăcaţi, la trădătorii care purtau tunici nemţeşti. Şi ura lor era atît de mare, că, dacă ar fi avut cum, mîinile lor nu s-ar fi întins spre pîinea rotundă şi caldă, ci spre gîtul trădătorului.

Dimineaţa, cete de femei sub supravegherea soldaţilor şi a poliţiştilor mergeau să lucreze la aerodromuri şi poduri, să repare şoselele şi terasamentele de cale ferată. Pe lîngă ele treceau dinspre apus eşaloane cu tancuri şi proiectile, dinspre răsărit spre apus garnituri cu grîu, cu vite, vagoane de marfă cu pereţii bătuţi în cuie şi pline cu fete şi flăcăi.

Femeile, bătrînii, pînă şi copiii cei mici înţelegeau limpede ce se petrece în ţară, la ce soartă osîndesc poporul nemţii şi pentru ce poartă ei acest război îngrozitor. Iar cînd odată în curte s-a apropiat de Rosenthal bătrîna Varvara Andreevna şi l-a întrebat plîngînd: „Ce se petrece în lumea asta, moşule?“, profesorul s-a întors la el în cameră şi a spus:

— Ehei, pesemne că peste o zi-două nemţii vor pricinui evreilor o mare suferinţă. E prea îngrozitoare viaţa pe care-au sortit-o Ucrainei.

— Dar ce treabă au aici evreii? întrebă Voronenko.

— Cum ce treabă? E vorba de unul din principiile lor. Fasciştii au înfiinţat o ocnă comună paneuropeană şi, ca să-i ţină pe ocnaşi în supunere, au construit o uriaşă scară a oprimărilor. Olandezii trăiesc mai rău decît danezii, francezii mai rău decît olandezii, cehii mai rău decît francezii; şi mai rău trebuie să le fie grecilor, sîrbilor, apoi polonezilor, iar mai jos sînt ucrainenii, ruşii. Iată spiţele scării ocnei. Cu cît eşti mai jos, cu atît este mai mult sînge, robie şi oprimare. Ei, şi cel mai jos în această uriaşă închisoare multietajată se află o prăpastie pe care fasciştii au hărăzit-o evreilor. Soarta lor trebuie să înspăimînte întreaga ocnă europeană, pentru ca cel mai îngrozitor destin să pară o fericire în comparaţie cu destinul evreilor. Iar acum mi se pare că suferinţele ruşilor şi ucrainenilor sînt atît de mari, că a venit timpul ca fasciştii să arate că există o soartă şi mai îngrozitoare decît cea îngrozitoare. Ei vor spune: „Nu mai cîrtiţi, fiţi fericiţi, mîndri, bucuroşi că nu sînteţi evrei!“. E aici o aritmetică a bestialităţii, nu o ură elementară.

III

În curtea clădirii în care locuia profesorul s-au petrecut într-o lună multe schimbări. Agronomul a devenit peste măsură de important, se îngrăşase. Veneau la el femei cu tot felul de cereri, aduceau horilcă. În fiecare seară agronomul se îmbăta, punea patefonul şi cînta *Focul meu luminează în ceaţă*. În vorbire îi apăruseră cuvinte nemţeşti. Spunea: „Cînd merg la *nach Hause* sau la *spatzir*, vă rog să nu-mi adresaţi cereri“. Iaşka Mihailiuk venea rar pe acasă, în cea mai mare parte a timpului captura partizani. Venea acasă de obicei cu o căruţă ţărănească, în care aducea slănină, horilcă, ouă.

Maică-sa, care-l iubea nebuneşte, îi pregătea mese îmbelşugate. Odată, la o asemenea masă a venit un *unter*-ofiţer de la Gestapo, iar bătrîna Mihailiuk i-a zis cu dojană în glas Daşei Voronenko:

— Nici nu ghiceşti tu, proasto, ce fel de oameni au început să vină pe la noi. Tu doar trăieşti cu şchiopul tău în camera jidanului.

Bătrîna nu o putea ierta pe frumoasa Daşa pentru că în ’36 aceasta îl

refuzase pe băiatul ei şi se măritase cu Voronenko.

Iaşka i-a zis mamei rînjind misterios:

— Acum o să trăieşti mai în larg. Am fost prin alte oraşe, totul e curăţat delaolaltă… e smulsă şi ultima rădăcină.

Daşa povesti despre vorbele acestea în casă. Bătrîna Weissman începu să facă planuri pentru nepoţică.

— Daşa, zise ea, vă las inelul meu de logodnă; pe lîngă asta, puteţi scoate din grădina noastră cincisprezece puduri de cartofi, plus dovleac şi sfeclă roşie. Fetiţa va avea ce să mănînce cumva-cumva pînă la primăvară. Mai am o bucată de stofă pentru un palton de damă, se poate schimba pe pîine. Fetiţa abia ciuguleşte, nu prea are poftă de mîncare.

— O s-o hrănim cumva, răspunse Daşa, iar cînd o să crească, o s-o măritām cu Vitali al nostru.

În aceeaşi zi doctorul Weintraub a venit la profesor. I-a întins acestuia o sticluţă acoperită cu un dop de sticlă.

— Soluţie concentrată, zise el. Ideile mi s-au schimbat, am început să consider că această substanţă este un medicament necesar şi folositor.

Profesorul clătină încet din cap.

— Mulţumesc, rosti cu tristeţe, dar şi ideile mele s-au schimbat în ultimul timp, am decis să renunţ la acest medicament.

Weintraub se miră:

— Pentru ce? Eu m-am săturat. Dumneavoastră aţi avut dreptate, nu eu. Pe străzile centrale nu am voie să merg, soţia mea are interdicţie să se ducă la bazar, altfel poate fi împuşcată; noi toţi purtăm această banderolă. Cînd ies cu ea pe stradă, parcă am pe mînă un inel greu de fier înroşit. Aşa nu se poate trăi, aveţi perfectă dreptate. Nici măcar muncile în Germania nu le merităm. Aţi auzit cum lucrează acolo nefericitele fete şi nefericiţii flăcăi? Dar nu este luat tineretul evreu, înseamnă că-l aşteaptă – şi pe noi toţi, de altfel – o caznă cu mult mai rea şi mai îngrozitoare. Ce va fi, nu ştiu. De ce să mai aştept această caznă? Aveţi dreptate. Aş pleca la partizani, dar nu se poate, cu astmul meu.

— Însă eu în aceste săptămîni îngrozitoare, în care nu ne-am văzut, am

devenit optimist, zise profesorul.

— Ce? întrebă speriat Weintraub. Optimist? Iertaţi-mă, dar pare că v-aţi ieşit din minţi. Ştiţi ce fel de oameni sînt ăştia? Am mers azi dimineaţă la comenduire să cer numai ca fiica mea, după bătaie, să fie învoită într-o zi de lucru. M-au pus pe fugă şi încă mulţumesc că m-au pus pe fugă şi atît.

— Nu la asta mă refer, zise profesorul, cel mai mult m-am temut de un lucru, chiar mai mult decît m-am temut – m-am îngrozit, mă treceau sudori reci numai cînd mă gîndeam. Mă temeam că socoteala fascistă se va dovedi corectă. Am vorbit despre asta cu Voronenko. Mă temeam, mă îngrozeam, nu voiam să ajung pînă în acea zi, pînă în acel ceas. Credeţi oare că fasciştii au pus la cale teribila prigoană şi nimicirea a milioane de oameni aşa, pur şi simplu? Este aici un calcul rece, matematic. Ei deşteaptă în om numai ceea ce este întunecat, aprind ura, trezesc prejudecăţile. În asta stă puterea lor. Dezbină-i, aţîţă-i şi stăpîneşte! Fă să se înstăpînească întunericul! Instigă fiecare popor împotriva celuilalt, neamurile înrobite împotriva neamurilor care şi-au păstrat libertatea, popoarele care trăiesc dincolo de ocean împotriva celor care trăiesc dincoace de ocean şi popoarele lumii întregi împotriva poporului evreu. Aţîţă şi stăpîneşte! Şi cît întuneric, cîtă cruzime nu există în lume, cîte superstiţii şi prejudecăţi! Dar s-au înşelat. Au dezlegat ura şi s-a născut compătimirea. Au vrut să întărîte răutatea, bestialitatea, să întunece raţiunea marilor popoare. Însă m-am convins cu ochii mei, am trăit eu însumi sentimentul că destinul înfricoşător al evreilor le provoacă ruşilor şi ucrainenilor doar compătimire dureroasă, că, suportînd ei înşişi jugul terorii nemţeşti, sînt gata să ajute cu ce pot. Ni se interzice să cumpărăm pîine, să mergem la bazar după lapte, iar vecinii noştri fac ei cumpărături pentru noi. Zeci de oameni au trecut pe la mine şi m-au sfătuit cum să mă ascund mai bine şi unde este mai puţin periculos. Văd compasiunea multora. Văd, fireşte, şi indiferenţa. Însă bucuria răutăcioasă în faţa nimicirii noastre am văzut-o rareori, de vreo trei-patru ori. Nemţii au greşit. Socotelile lor nu au fost corecte. Optimismul meu triumfă. Niciodată nu mi-am făcut iluzii – am ştiut dintotdeauna că viaţa e crudă.

— E adevărat ce spuneţi, zise Weintraub şi se uită la ceas, dar este timpul

să plec: ziua evreiască se termină, este trei şi jumătate… După cîte se pare, nu ne vom mai vedea.

Se apropie de profesor şi îi spuse:

— Aş vrea să ne luăm rămas-bun, doar ne cunoaştem de aproape cincizeci de ani. Nu sînt eu omul care să vă înveţe pe dumneavoastră în aceste clipe.

Se îmbrăţişară şi se sărutară. Femeile, privind la despărţirea lor, plîngeau.

Multe evenimente se petrecură în acea zi. Cu o zi înainte, Voronenko a găsit la nişte puştani două grenade de mînă F-1. A dat pe ele un pahar de fasole şi două pahare de seminţe de floarea-soarelui.

— Ce rost am eu pe lume? îi spuse profesorului, şezînd sub copac şi uitîndu-se cum fiul lui Vitali o necăjea pe micuţa Katea Weissman. Ce rost am, am venit acasă rănit, dar nu am îndeplinit nimic. Şi cît am visat, Doamne, şi în tranşee, şi în spital! Ce-am găsit? Ocupaţia germană; cruzimea cu oficiul forţelor de muncă, cu munca de ocnaşi în Germania, foametea, ticăloşia, mutrele nemţeşti şi poliţieneşti, vînzarea de ţară a blestemaţilor de trădători.

Voronenko strigă supărat spre copil:

— Ce-i faci fetiţei, fascistule? Îi rupi toate oasele! De ce? Ce ştii tu: tatăl ei a murit în lupta pentru apărare şi a fost decorat postmortem cu Ordinul Lenin. Iar tu o baţi fără milă de dimineaţă pînă seara! Şi ce copilă! Doamne, stă ca o oiţă, clipeşte din ochi şi nici măcar nu plînge. Măcar să fi fugit de prostovan, dar ea stă şi rabdă…

Nimeni nu a văzut cînd Viktor a plecat pe nesimţite din casă, bocănind cu cîrjele. A stat puţin la răscruce, uitîndu-se la casa în care rămăseseră soţia şi fiul, apoi s-a îndreptat spre comenduire. Nu şi-a mai văzut niciodată soţia sau copilul. Nici agronomul nu s-a întors acasă. Grenada aruncată pe fereastră de locotenentul cu un singur picior a căzut în anticamera comandantului, unde erau adunaţi mandatarii de cartier în aşteptarea unor noi instrucţiuni. În acel moment comandantul nu se afla acolo – se plimba prin grădină; aşa îl sfătuise doctorul cu „Crucea de Fier“ la tunică. În fiecare zi o plimbare de patruzeci de minute pe cărarea din grădina cu pomi fructiferi şi puţină odihnă pe o bancă.

Dimineaţa, pe bolnava Lida Weissman o luă un poliţist să care cadavrul doctorului Weintraub, al soţiei sale şi al fiicei, care se otrăviseră noaptea.

Unii dintre oamenii aceia sumbri vrură să intre în locuinţa doctorului. Soţia doctorului avusese un mantou karakul şi multe alte lucruri de valoare: covoare, linguriţe de argint, cupe de cristal din care beau cînd venea fiul lor, profesor universitar la Leningrad. Dar nemţii au pus pază şi nu a primit nimeni nimic, nici măcar doctorul Agheev, care ceruse *Marea enciclopedie medicală* şi care explicase cu glas rugător că germanii nu au nevoie absolut deloc de asemenea cărţi, căci sînt în limba rusă.

Cadavrele celor trei au fost transportate pe toate străzile. Calul slab şi ogîrjit se oprea la fiecare colţ, de parcă pasagerii lui morţi i-ar fi cerut un moment de răgaz, să privească ei la casele dărăpănate, la terasă, la casa cu glasvand de sticlă albăstrie şi galbenă a lui Liubimenko, la foişor.

Foştii pacienţi priveau la ultima călătorie a doctorului de la ferestre, din uşi, de la porţi. Fireşte că nimeni nu plîngea, nu-şi scotea şapca, nu-şi lua adio de la el. În aceste vremuri cumplite, sîngele, suferinţele şi moartea nu mai mişcau pe nimeni, pe oameni îi cutremurau doar bunătatea şi iubirea. Oraşul nu avea nevoie de doctor. Cui îi mai stătea în gînd să se tămăduiască în această vreme, cînd sănătatea era o veritabilă pedeapsă? Hemoptizia, paralizia, hernia grea, infarcturile, tumorile maligne te salvau de muncile extenuante, de munca silnică în Germania. Astfel că bolile erau visate, chemate, implorate în faţa lui Dumnezeu. Pe doctorul decedat îl conduceau priviri ursuze şi tăcute. Doar bătrîna Weissman începu să plîngă cînd căruţa trecu pe lîngă casă, pentru că în ajun doctorul venit să-şi ia rămas-bun de la profesor adusese pentru micuţa Katea un kilogram de orez, o pungă de cacao şi douăsprezece bucăţi de zahăr. Doctorul Weintraub îi făcea bine pe oameni, dar nu îi plăcea să îi trateze gratis. Nimănui şi niciodată nu făcuse un cadou atît de costisitor.

Lida Weissman s-a întors abia pe seară. Spuse că doctorul şi soţia lui s-au dovedit a fi grei, că pămîntul era foarte pietros şi tare, dar, din fericire, neamţul le-a dat voie să sape o groapă mai puţin adîncă. Lida se plîngea că şi-a rupt un toc cu lopata şi că şi-a zdrenţuit fusta – cînd a sărit din căruţă, i s-a prins într-un cui. A avut destulă minte, poate amestecată cu şiretenie, să nu-i spună Daşei că la barieră, la ieşirea din oraş, atîrna spînzurat Viktor

Voronenko.

Dar cînd Daşa plecă, ea zise încet şi preocupată:

— Viktor atîrnă acolo. Pesemne că vrea grozav să bea apă: are gura deschisă şi buzele tare uscate.

În amurg, Daşa află de la bătrîna Mihailiuk despre soarta lui Viktor. Se duse tăcută în spatele curţii, unde erau răsădiţi castraveţii, şi se aşeză printre curpeni. La început copiii bănuiră că vrea să fure din grădină şi o urmăriră, dar după aceea înţeleseră că stătea pe gînduri. Daşa îşi muşca buzele şi se gîndea. Fără să se tînguie absolut deloc, avea remuşcări cumplite. Îşi aducea aminte prima zi a vieţii lor împreună şi ultima zi, cea de ieri, îşi amintea de medicul militar de rangul trei şi de cafeaua dulce pe care o făcuse pentru el şi o băuse împreună cu acesta, ascultînd discuri. Îşi amintea cum soţul a întrebat-o noaptea în şoaptă: „Nu ţi-e silă să dormi cu un şchiop?“. Iar ea i-a răspuns: „Va trebui să mă obişnuiesc“. Păcătuise faţă de el cu toate păcatele, voia să fugă de oameni. Dar lumea devenise crudă şi nu avea cine s-o compătimească – trebuia să se ridice de jos, să meargă din nou în mijlocul oamenilor. În plus, în seara aceea îi venise rîndul să aducă apă de la fîntînă.

Un soldat neamţ, care locuia în curtea vecină, fugi spre closet, desfăcîndu-şi cureaua din mers, iar la întoarcere o văzu pe Daşa şezînd şi se apropie de gard. Stătea în picioare şi îi admira în tăcere frumuseţea: gîtul ei alb, cosiţele, pieptul ei. Femeia simţi privirea lui şi se gîndi de ce Dumnezeu a pedepsit-o cu atîta frumuseţe, căci este imposibil să trăieşti curat, fără păcat şi frumos în timpuri atît de ticăloase şi cumplite.

Apoi veni la ea Rosenthal şi zise:

— Daşa, cred că ai vrea să rămîi singură. Am să duc eu apă în locul dumitale. Şezi cît ai nevoie să te linişteşti. I-am dat lui Vitalik caşă de mei rece.

Ea clătină din cap, se uită la el şi suspină. Era singurul om care nu se schimbase absolut deloc în tot acest timp, care a rămas la fel cum a fost – atent, respectuos. Citea din cărţile lui, întreba „Vă deranjez?“, îi ura sănătate celui care strănuta. Însă ceilalţi oameni se îndepărtaseră de ceea ce ei îi plăcea atît de mult – de respect, de delicateţe, de bunătate. Pare-se că numai acest

bătrîn, din tot oraşul, mai spunea: „Cum vă simţiţi?“, „În dimineaţa asta sînteţi tare palidă“, „Mîncaţi ceva, aseară aproape că n-aţi mîncat nimic“.

Toţi ceilalţi trăiau ca şi cînd nimic nu mai conta: oricum e război, oricum sînt nemţi, toate se mistuie, toate se prăpădesc. Iar ea trăia ca toată lumea – neîngrijit, fără să se gîndească la suflet.

Săpă cu repeziciune pămîntul dintre curpeni cu o aşchie, iar apoi lucră cu zel să acopere gropiţele cu pămînt. Iar cînd se întunecă, plînse puţin. Acum putea să respire mai bine, voia să mănînce, să bea ceai şi voia să meargă la smintita de Lida Weissman şi să-i spună: „Uite, acum sîntem amîndouă văduve – şi tu, şi eu“. Iar după aceea va pleca la călugăriţe.

În amurg, Rosenthal aşeză pe masă un sfeşnic şi scoase din dulap două lumînări. Le păstra de mult. Fiecare era înfăşurată în hîrtie albastră. Aprinse amîndouă lumînările. Deschise un sertar care pînă atunci nu fusese deschis niciodată, scoase nişte pachete cu scrisori vechi şi fotografii. Se aşeză la masă, îşi puse ochelarii şi reciti scrisorile aşternute pe hîrtie albastră şi roz, decolorate de trecerea timpului, privi cu atenţie fotografiile. Bătrîna Weissman se apropie încet de el.

— Ce vor face copiii mei? zise ea.

Bătrîna nu ştia să scrie. În întreaga ei viaţă nu citise nici o carte, era o femeie neştiutoare, însă în locul înţelepciunii din cărţi îşi dezvoltase spiritul de observaţie şi o inteligenţă a vieţii, care pătrundea multe lucruri.

— Pentru cît timp vă ajung lumînările? întrebă ea.

— Cred că pentru două nopţi, zise profesorul.

— Astăzi şi mîine?

— Da, răspunse el, şi mîine.

— Iar poimîine va fi întuneric.

— Cred că poimîine va fi întuneric.

Erau puţini oameni în care se încredea. Dar pe Rosenthal puteai să-l crezi, iar ea îl credea. O tristeţe fără de margini se ridică în inima ei. Privi îndelung la chipul nepoţelei şi zise cu asprime:

— Spuneţi-mi, cu ce este vinovat copilul?

Dar Rosenthal nu o auzea, citea vechile scrisori.

În noaptea aceea făcu ordine într-un teanc mare de amintiri. Îi apăruseră în faţa ochilor sute de oameni care trecuseră prin viaţa lui, elevii şi profesorii lui, îşi aduse aminte de duşmanii şi de prietenii lui, îşi aminti cărţile, disputele din vremea studenţiei, iubirea nereuşită şi neîndurătoare pe care o trăise cu şaizeci de ani în urmă şi care îl umbrise cu răceală toată viaţa, îşi aminti de anii de hoinăreală şi de muncă, îşi aminti nestatorniciile sufleteşti, de la religiozitatea pătimaşă, frenetică, pînă la ateismul rece, limpede, îşi aminti polemicile fierbinţi, fanatice, neîmpăcate.

Toate s-au stins, au rămas în urmă. Fireşte, trăise o viaţă cu multe eşecuri. Cugetase mult, dar făcuse puţin.Vreme de cincizeci de ani a fost profesor la o şcoală într-un orăşel neînsemnat şi plictisitor. Cîndva a învăţat pe copii într-o şcoală profesională evreiască, pe urmă, după revoluţie, a predat vreme de un deceniu algebra şi geometria. Ar fi trebuit să locuiască în capitală, să scrie cărţi, să publice în gazete, să intre în dispută cu toată lumea.

Dar în această noapte nu regreta că n-a avut o viaţă reuşită. Pentru prima dată, în noaptea aceasta îi erau indiferenţi oamenii care au ieşit demult din viaţa lui. Voia cu patimă doar un lucru – minunea iubirii, pe care nu a putut-o înţelege. Nu o cunoştea. În fragedă copilărie, după moartea mamei, a primit educaţie în familia unui unchi, iar în tinereţe a cunoscut amarul trădării femeii. A trăit întreaga viaţă în lumea cugetărilor nobile şi a faptelor raţionale.

Ar fi vrut să se apropie cineva de el şi să-i spună: „Acoperă-ţi picioarele cu o broboadă, vine frig de la podea şi ai reumatism“. Voia să i se spună: „De ce ai adus azi apă de la fîntînă, doar ai tensiune“. Aştepta ca una dintre femeile care stăteau culcate pe podea să vină la el şi să-i spună: „Culcaţi-vă, nu este bine să staţi noaptea atît de tîrziu la masă“. Însă nimeni, niciodată nu s-a apropiat de patul lui şi nu i-a îndreptat plapuma, spunîndu-i: „Aşa o să vă fie mai cald, luaţi şi plapuma mea“. Ştia că îi este dat să moară într-o vreme în care legile răului, ale forţei brutale în numele căreia s-au făcut crime nemaipomenite, dirijează viaţa, determinînd nu numai faptele învingătorilor, ci şi ale oamenilor care cad sub puterea acestora. Nepăsarea şi indiferenţa sînt mari duşmani ai vieţii. În astfel de zile năprasnice i-a fost hărăzit să moară.

Dimineaţa s-a anunţat că evreii care locuiesc în oraş trebuie să se prezinte

a doua zi la şase dimineaţa în poiana de lîngă moara de aburi. Toţi vor fi trimişi în zonele vestice ale Ucrainei ocupate. Acolo, autorităţile Reich-ului amenajează un ghetou special. S-a dat ordin ca lucrurile luate de o persoană să nu aibă toate mai mult de cincisprezece kilograme. Nu era nevoie de mîncare, întrucît pe întreg parcursul drumului comandamentul militar asigura hrană rece şi apă fierbinte.

IV

Toată ziua au venit vecinii la profesor să se sfătuiască, să-l întrebe ce crede despre acest ordin. A venit bătrînul cizmar Boruch, duhliu şi spurcat la gură, mare meşter de încălţăminte de lux, a venit sobarul Mendel, om tăcut şi filosof, a venit tinichigiul Leiba, tată a nouă copii, fierarul Haim Kuliş, om lat în spete, cu mustăţi albe. Toţi auziseră că nemţii au anunţat în multe oraşe astfel de trimiteri, dar nimeni, niciodată şi nicăieri nu a văzut aşa un grup al evreilor, nu a întîlnit coloane pe drumuri, nu a primit ştiri despre viaţa în acele ghetouri. Toţi auziseră că respetivele coloane de evrei nu merg spre staţiile de cale ferată ori spre şoselele importante, ci în afara oraşului, în locuri cu povîrnişuri şi rîpe, mlaştini şi vechi cariere de piatră. Toţi auziseră că, la cîteva zile după plecarea evreilor, soldaţii germani luau de la bazar miere, smîntînă şi ouă, dînd în schimb bluze femeieşti, pulovere pentru copii, pantofi. Venind acasă de la bazar, locuitorii îşi ziceau încet unul altuia: „Neamţul a schimbat puloverul de lînă pe care l-a îmbrăcat vecina Sonia în dimineaţa cînd au fost duşi din oraş“, „Neamţul a schimbat sandalele pe care le purta băiatul alungat din Riga“, „Neamţul a vrut trei kile de miere pentru costumul inginerului nostru Kugel“. Ei ştiau, bănuiau ce îi aşteaptă. Dar în sufletul lor nu credeau aşa ceva, prea înspăimîntătoare le părea uciderea poporului. Să omori poporul. Nimeni nu poate să creadă asta în adîncul lui.

Şi bătrînul Boruch zise:

— Parcă se poate omorî un om care face asemenea pantofi? Nu se ruşinează să-i ducă la Paris la expoziţie.

— Se poate, se poate, zise sobarul Mendel.

— Hai, bine, zise tinichigiul Leiba, să zicem că nu au nevoie de ceainicele mele, de oale şi de ţevile de samovar. Dar nu omori din cauza asta şi cei nouă copii ai mei.

Bătrînul profesor Rosenthal tăcea, îi asculta şi cugeta: bine a făcut că n-a acceptat otrava. A trăit toată viaţa cu aceşti oameni, cu ei trebuie să petreacă şi acest ultim şi amar ceas.

— Ar trebui să plecăm în pădure, dar n-avem cum să plecăm, zise fierarul Kuliş. Poliţiştii sînt pe urmele noastre, de dimineaţă tot umblă după noi procuratorul. Am trimis băiatul la socru-meu, iar proprietarul s-a luat în urma lui. El e om bun. Mi-a spus: „Am fost avertizat la poliţie – dacă un singur copil nu va veni la piaţă, tu răspunzi cu capul, proprietarule“.

— Ce să-i faci, zise Mendel sobarul, asta-i soarta. O vecină i-a spus băiatului meu: „Iaşka, nu semeni deloc cu un evreu, fugi în sat“. Iar Iaşka al meu i-a răspuns: „Vreau să semăn cu un evreu; unde o să-l ducă pe tata, acolo am să mă duc şi eu“.

— Un singur lucru vreau să spun, bolmoji fierarul, dacă va fi să fie, n-am să mor ca o oaie.

— Bravo, Kuliş, rosti bătrînul profesor, bravo, bine zici.

Seara, Werner îl primi pe Becker, reprezentantul Gestapoului.

— Dacă o să trecem fără probleme de operaţiunea de mîine, o să putem răsufla uşuraţi, zise Becker. M-am chinuit mult cu evreii ăştia. În fiecare zi excese; cinci au fugit – sînt unele informaţii că la partizani; o familie s-a sinucis; trei au fost reţinuţi pentru mers fără banderolă; la bazar a fost recunoscută o evreică,cumpăra ouă în ciuda interdicţiei clare de a merge la bazar; doi au fost arestaţi pe Berlinerstrasse, deşi ştiau prea bine că e interzis să se deplaseze pe străzile centrale; opt persoane s-au plimbat prin oraş după ora şaisprezece; două fete au încercat să se ascundă în pădure în timpul marşului la lucru şi au fost împuşcate. Toate astea sînt fleacuri. Înţeleg că pe front trupele noastre au greutăţi mult mai serioase, dar nervii sînt nervi. Tot ce-am spus s-a petrecut într-o singură zi, dar în fiecare zi se întîmplă la fel.

— Care este ordinea operaţiunii? întrebă Werner.

Becker îşi şterse lornionul cu o bucată de piele de antilopă.

— Ordinea nu e stabilită de noi. Fireşte, în Polonia ne-a fost mai uşor să aplicăm măsuri energice. Însă fără ele este imposibil, în fond, să ne descurcăm, căci e vorba de cifre statistice cu un număr mare de zerouri. Aici, desigur, trebuie să acţionăm în condiţii de campanie. Se face simţită apropierea frontului. Ultimele instrucţiuni permit renunţarea la unele paragrafe şi adaptarea la condiţiile locale.

— De cîţi soldaţi aveţi nevoie? întrebă Werner.

În timpul discuţiei, Becker era neobişnuit de grav, mai mult decît de obicei. Însuşi comandantul Werner simţea o anume şovăială ascunsă, în timp ce vorbeau.

Becker zise:

— Am organizat operaţiunea cu două formaţii – una de tragere şi una de pază. Cea de tragere are cincisprezece-douăzeci de oameni, obligatoriu voluntari. Cea de pază trebuie să fie relativ mică, după calcule, un soldat la cincisprezece evrei.

— De ce atît?

— Din ce s-a petrecut pînă acum, cînd coloana vede că traseul trece pe lîngă calea ferată şi şosea, încep panica, isteria, mulţi încearcă să fugă. În afară de asta, în ultimul timp este interzis să se folosească mitralierele – este foarte mic procentajul loviturilor mortale –, se prescrie să se tragă cu arma din dotare. Asta încetineşte mult operaţiunea. În plus, se recomandă ca formaţia de tragere să fie formată dintr-un număr minim de oameni – la o mie de evrei, o formaţie de maximum douăzeci de oameni. Cît timp se desfăşoară operaţiunea, formaţia de pază are destule probleme. Vă daţi seama, printre evrei sînt mulţi bărbaţi.

— Cît timp va dura totul? întrebă Werner.

— O mie de oameni, în condiţiile unui organizator cu experienţă – maximum două ore şi jumătate. Cel mai important e să asiguri împărţirea atribuţiunilor, repartizarea şi pregătirea grupei, să o faci la momentul oportun, iar operaţiunea în sine să fie de scurtă durată.

— Totuşi, de cîţi soldaţi aveţi nevoie?

— Nu mai puţin de o sută, zise decis Becker. Privi pe fereastră şi adăugă: Importantă este şi vremea. Ne-am interesat, mîine se aşteaptă în prima parte vreme însorită şi liniştită, spre seară este probabil să plouă, dar asta n-are importanţă pentru noi.

— Prin urmare? rosti nehotărît Werner.

— Ordinea este următoarea. Dumneavoastră alegeţi un ofiţer, fireşte, membru al partidului nazist. El alcătuieşte formaţia de tragere în felul următor: „Băieţi, am nevoie de cîţiva oameni cu nervii tari". Asta trebuie să se petreacă diseară în cazarmă. Trebuie înscrişi cel puţin treizeci de oameni, fiindcă vreo zece la sută din ei, se ştie din cazuri anterioare, dau chix întotdeauna. Apoi se poartă o discuţie cu fiecare, individual: te temi de sînge, eşti capabil să rezişti la o mare tensiune nervoasă? Nici un fel de alte explicaţii nu trebuie date de seara. Totodată, se face o listă cu formaţia de pază, *unter*-ofiţerii se instruiesc de seara. Se verifică armamentul. Formaţia, echipată cu căşti, se aliniază la ora cinci dimineaţa în faţa birourilor. Ofiţerul ia cunoştinţă în amănunt cu misiunea şi interoghează obligatoriu încă o dată pe voluntari. Apoi fiecare primeşte trei sute de cartuşe. La ora şase merg în piaţa unde s-a ordonat adunarea evreilor. Ordinea de mers: formaţia de tragere merge înaintea coloanei, la treizeci de metri. În spatele coloanei merg două căruţe, fiindcă întotdeauna există bătrîne ori femei gravide şi isterice care leşină pe drum.

Becker vorbea rar, astfel ca maiorului să nu-i scape anumite detalii.

— Propriu-zis, asta-i tot; instructajul ulterior, de la locul operaţiunii, îl vor face colaboratorii mei.

Maiorul Werner se uită la Becker şi întrebă brusc:

— Mda, dar cu copiii?

Becker tuşi nemulţumit. Întrebarea ieşea din cadrul instrucţiunilor de serviciu.

— Vedeţi, zise sever şi serios, uitîndu-se direct în ochii comandantului, deşi se recomandă să-i despărţim de mame şi să procedăm cu ei separat, eu prefer să nu fac asta. Căci, înţelegeţi şi dumneavoastră, cît de greu e să-l smulgi pe copil de la sînul mamei în asemenea clipe triste.

După ce Becker se scuză şi plecă, comandantul îl chemă pe aghiotant, îi transmise instrucţiunile în amănunt şi-i spuse cu jumătate de glas:

— Sînt totuşi mulţumit că doctorul acela bătrîn s-a sinucis mai devreme: aş fi avut remuşcări în ceea ce-l priveşte; cum-necum, m-a ajutat mult, nu ştiu dacă aş fi supravieţuit fără ajutorul lui… În ultimele zile mă simt perfect, dorm mult mai bine, nu mai am probleme cu burta. Deja două persoane mi-au spus că am culoare în obraz. Posibil că îşi spun cuvîntul plimbările zilnice prin grădină. Şi aerul din orăşelul ăsta e minunat. Se zice că aici erau înainte de război sanatorii pentru bolnavii de plămîni şi de inimă.

Şi cerul era albastru, şi soarele strălucea, şi păsărelele cîntau.

*

* *

Cînd coloana de evrei a trecut calea ferată şi, întorcîndu-se de la şosea, s-a îndreptat către rîpă, fierarul Haim Kuliş a luat aer în piept şi, întrerupînd vuietul a sute de glasuri, a strigat sonor în evreieşte:

— Ei, oameni buni, eu mi-am trăit traiul!

Lovi cu pumnul în tîmplă pe soldatul care mergea alături, îl trînti jos şi îi smulse automatul din mîini. Neavînd timp să cunoască cum se foloseşte arma străină, lovi larg cu toată puterea, aşa cum lovea cîndva cu ciocanul, şi îi stîlci faţa *unter*-ofiţerului care venea în fugă din lateral.

În învălmăşeala produsă după, micuţa Katea Weissman îşi pierdu mama şi bunica şi se apucă de haina bătrînului Rosenthal. El o luă cu greutate în braţe şi-i zise, apropiindu-şi buzele de urechea ei:

— Nu plînge, Katea, nu plînge.

Ţinîndu-se cu mîna de gîtul lui, fetiţa răspunse:

— Nu plîng, domnule profesor.

Îi era greu să o ţină, ameţea, urechile îi ţiuiau, picioarele îi tremurau de drumul neobişnuit de lung, de tensiunea chinuitoare a ultimelor ore.

Mulţimea se dădu înapoi în faţa rîpei, proptindu-se în pămînt; mulţi cădeau, se tîrîiau. Rosenthal ajunse repede în primele rînduri.

Cincisprezece evrei fură duşi la rîpă. Rosenthal îi cunoştea pe unii dintre ei: tăcutul sobar Mendel, tehnicianul dentar Meerovici, bătrînul electrician Apelfeld, mare pişicher de felul lui. Fiul lui preda la Conservatorul din Kiev, iar odinioară, pe cînd era băieţaş, luase lecţii de matematică de la Rosenthal. Respirînd cu greu, bătrînul o ţinea de mînă pe fetiţă. Îşi concentra gîndul la ea.

„Cum să o mîngîi, cu ce s-o amăgesc?“ se gîndea bătrînul şi îl cuprinse un sentiment nemărginit de dureros. Uite, şi în această ultimă clipă nimeni nu-l încurajează, nimeni nu-i spune un cuvînt pe care l-a dorit şi la care a rîvnit întreaga viaţă, mai mult decît la toată înţelepciunea cărţilor despre marile cugetări şi munci ale omului.

Fetiţa se întoarse spre el. Faţa ei era liniştită; era chipul palid al unui om matur, plin de compătimire îngăduitoare. Şi în liniştea ce veni pe neaşteptate, el îi auzi glasul:

— Profesore, zise ea, nu te uita în partea aceea, o să-ţi fie frică.

Şi ea, ca o mamă, îi acoperi ochii cu palmele.

*
* *

Şeful Gestapoului s-a înşelat. Nu a putut răsufla uşurat după împuşcarea evreilor. Seara i s-a raportat că în apropierea oraşului a apărut un detaşament mare înarmat. În fruntea detaşamentului se afla Şevcenko, inginerul-şef de la fabrica de zahăr. O sută patruzeci de muncitori ai fabricii, care nu au reuşit să plece cu garnitura, au plecat cu inginerul la partizani. Noaptea avusese loc o explozie la moara cu aburi care lucra pentru intendenţa germană. Dincolo de staţia de cale ferată, au dat foc uriaşelor rezerve de fîn adunate de responsabilii pentru furaj ai diviziei de cavalerie maghiare. Toată noaptea orăşenii nu au dormit – vîntul sufla înspre oraş, incendiul ameninţa asupra caselor şi magaziilor. Pălălăia o flacără cărămizie, apăsătoare, tîrîndu-se în toate părţile, un fum gros acoperi stelele şi luna, iar cerul de vară fără nori era plin de foc şi vijelie.

Stînd în curţi, oamenii urmăreau în tăcere cum incendiul se împrăştie.

Vîntul aduse sunetul clar al unei salve de mitralieră, al cîtorva bufnituri de grenade de mînă.

Iaşka Mihailiuk veni alergînd seara acasă. Nu avea nici caschetă, nu adusese nici slănină sau horilcă. Trecînd pe lîngă femeile care stăteau în tăcere în ogradă, Iaşka îi zise Daşei:

— Ce zici, am avut dreptate? Trăieşti mai în larg acum, că eşti singură stăpînă în cameră?

— În larg, în larg! zise Daşa. Într-un mormînt i-au băgat şi pe Viktor al meu, şi pe copila de şase ani, şi pe profesor. Pe toţi i-am plîns… Şi deodată ţipă: Pleacă, nu te uita la mine cu ochii tăi mîrşavi! Cu cuţitul bont te ciuntesc, cu satîrul te tai!

Iaşka fugi în cameră. Stătu acolo tăcut. Cînd maică-sa voi să închidă obloanele, fiul îi zise:

— Să nu deschizi uşa, sînt toţi acolo, ca turbaţi, vor să arunce cu apă fiartă.

— Iaşenka, spuse ea, mai bine să te duci din nou în pod, ai şi pat acolo, iar eu am să te închid cu cheia.

În lumina incendiului soldaţii jucau ca nişte umbre. S-a dat alarma şi au fost chemaţi la comenduire. Bătrîna Varvara Andreevna stătea în mijlocul curţii. Şuviţele răvăşite de păr cărunt păreau rozalii în lumina incendiului.

— Ce? strigă ea. S-a isprăvit cu ei, s-au speriat? Uite cum pălălăieşte! Nu mă tem eu de nemţi! Ei sînt împotriva bătrînilor şi copiilor! Daşka, va veni ziua cînd o să-i ardem în foc pe toţi blestemaţii ăştia.

Şi tot cerul se făcu purpuriu, iar oamenilor care stăteau în curte li se păru că în flacăra neagră, fumegăioasă arde tot ce-i rău, ticălos, necurat, cu care nemţii infectaseră sufletele.

1943

1. Mîncare tradiţională rusească, făcută din aluat de clătite, aşezat în straturi şi avînd diferite umpluturi.

2. Mişcare ultranaţionalistă din Rusia, la începutul secolului al XX-lea, ce s-a remarcat prin extremism rusocentric, xenofobie şi antisemitism.

3. Ce? Ce? (în germ., în orig.)

4. Este aici un doctor bun, dar este evreu (în germ., în orig.).

Iadul de la Treblinka

I

La est de Varşovia, de-a lungul Bugului de Vest, se întind nisipuri şi mlaştini, se înalţă păduri dese de pin şi de foioase. Locurile sînt pustii şi apăsătoare, satele sînt rare. Călătorul pe jos sau cu maşina evită drumurile de ţară prăfoase şi înguste, în care piciorul se împotmoleşte, iar roata intră pînă la osie în nisipul adînc.

Aici, pe ramificaţia feroviară Sedleţ, se află mica staţie retrasă Treblinka, la şaizeci şi ceva de kilometri de Varşovia, nu departe de staţia Malkinia, unde se întretaie liniile de cale ferată, care vin din Varşovia, Belostok, Sedleţ, Łomża.

Probabil că mulţi din cei aduşi în 1942 la Treblinka s-au nimerit să treacă pe aici pe timp de pace şi au urmărit cu privirea absentă peisajul dezolant – pini, nisip, nisip şi iar nisip, iarbă-neagră, tufăriş uscat, construcţii deprimante de cale ferată, încrucişări de linii ferate… Şi, probabil, privirea plictisită a pasagerului a observat pentru o clipă o ramificaţie cu o singură linie, ce pleca de la staţie în pădure, printre pinii deşi care o înconjurau. Acea linie secundară ducea la o carieră de unde se scotea nisip alb pentru industrie şi construcţii.

Cariera se află patru kilometri de staţie, într-un loc pustiu, înconjurat din toate părţile de pădure de pin. Pămîntul e aici sărac şi nefertil, iar ţăranii nu îl lucrează. Terenul golaş aşa a rămas – pleşuv. Pe alocuri pămîntul este acoperit cu muşchi, ici-colo se înalţă pini piperniciţi. Rareori zboară cîte-o stăncuţă sau cîte-o pupăză pestriţă cu moţ. Acest loc sărăcăcios a fost ales de gestapovişti şi aprobat de către Heinrich Himmler, *Reichsführer*-ul SS, pentru construirea unui loc de execuţie de nivel mondial, ceva ce n-a cunoscut neamul omenesc

din timpurile barbariei primitive pînă în zilele noastre cele mai crunte. Aici s-a construit un eşafod principal SS, asemănător cu Auschwitz, care depăşea alte asemenea locuri – Sabibur, Maidanek, Belzyce.

La Treblinka erau două lagăre: lagărul de muncă Nr. 1, unde lucrau deţinuţi de diferite naţionalităţi, în principal polonezi, şi lagărul evreiesc, lagărul Nr. 2.

Lagărul Nr. 1 – de muncă sau disciplinar – se afla chiar lîngă cariera de nisip, nu departe de marginea pădurii. Era un lagăr obişnuit, aşa cum gestapoviştii au construit sute în teritoriile răsăritene ocupate. A apărut în 1941. În el existau, ca într-o unitate de monolit, trăsăturile caracterului german, deformate în oglinda îngrozitoare a regimului hitlerist. Tot aşa, în delir, se răsfrîng deformat şi monstruos gîndurile şi sentimentele trăite de bolnav înainte de boală. Tot aşa, un nebun care acţionează în starea de întunecare a minţii denaturează în faptele sale logica faptelor şi gîndurilor unui om normal. Tot aşa, un criminal îşi îndeplineşte faptele, îmbinînd în lovitura cu ciocanul în fruntea victimei deprinderi învăţate – aprecierea din ochi şi dibăcia fierarului-ciocănar – cu sîngele rece al neomului.

Simţul gospodăresc, acurateţea, calculul, curăţenia pedantă – toate sînt trăsături pozitive, proprii multor nemţi. Aplicate în agricultură, în industrie, ele îşi dau roadele. Hitlerismul a aplicat aceste trăsături la crima împotriva umanităţii, iar Reich-ul SS a acţionat în lagărul polonez de muncă, de parcă era vorba de cultivarea conopidei sau cartofului.

Perimetrul lagărului era tăiat în dreptunghiuri egale, barăcile erau construite la linie, pe alei era presărat nisip, pe marginea lor erau plantaţi mesteceni. Fuseseră construite bazine betonate pentru păsările domestice de apă, bazine cu trepte comode pentru spălat rufe, servicii pentru personalul german, o brutărie model, o frizerie, un garaj, o staţie de alimentare cu benzină, depozite. Aproape pe acelaşi principiu, cu grădiniţe, cu staţii de alimentare, cu trotuare de beton, a fost construit şi lagărul de la Maidanek, pe acelaşi principiu s-au amenajat în Polonia de răsărit zeci de alte lagăre de muncă, unde Gestapoul şi SS-ul intenţionau să se stabilească serios şi pe mult timp. În construcţia acestor lagăre se oglindeau trăsăturile acurateţei germane,

ale calculului de chiţibuşar, ale atracţiei pedante pentru ordine, iubirea germană pentru program, pentru schema elaborată pînă la cele mai mici amănunte.

Oamenii veneau în lagărul de muncă uneori pe termen foarte scurt – 4-5-6 luni. Erau aduşi polonezi care încălcaseră legile guvernoratului general, însă infracţiunile erau neînsemnate, căci pentru cele însemnate nu se prevedea lagărul, ci execuţia neîntîrziată. Un denunţ, o învinuire nedreaptă, un cuvînt întîmplător scăpat pe stradă, neîndeplinirea livrărilor de produse, refuzul de a da unui neamţ căruţa sau calul, cutezanţa fetei de a respinge propunerile amoroase ale SS-istului, numai bănuiala de posibilitate a sabotajului, nu sabotajul la lucru în fabrică – toate acestea au adus în lagărele de muncă sute şi mii de polonezi: muncitori, ţărani, intelectuali, băieţi şi fete, bătrîni şi adolescenţi, mame de familie. Prin lagăr au trecut în total aproximativ cincizeci de mii de oameni. Evreii nimereau în lagăr numai în cazul în care erau meşteri renumiţi – brutari, cizmari, tîmplari de mobilă fină, pietrari, croitori. Aici existau tot felul de ateliere, printre care şi unul de mobilă, care aproviziona statele-majore ale armatei germane cu fotolii, mese şi scaune.

Lagărul Nr. 1 a existat din toamna lui 1941 şi pînă la 23 iulie 1944. A fost lichidat cînd deţinuţii au auzit bubuitul surd al artileriei sovietice.

La 23 iulie dis-de-dimineaţă, *vachman*-ii[1] şi SS-iştii, după ce au băut pentru înviorare cîte un şnaps, au trecut la lichidarea lagărului. Pînă seara au fost omorîţi şi îngropaţi toţi deţinuţii. A reuşit să se salveze Max Levit, un tîmplar din Varşovia. Acesta a zăcut rănit sub cadavrele tovarăşilor săi pînă ce s-a lăsat întunericul şi s-a tîrît apoi în pădure. A povestit că, în timp ce zăcea în groapă, a auzit cîntarea a treizeci de copii, care înainte de a fi împuşcaţi intonau *Întinsă e ţara mea dragă*, a auzit cum unul dintre copii a strigat „Stalin ne va răzbuna!“, a auzit cum, cînd a căzut în groapă după rafală, conducătorul copiilor, Leib, favoritul lagărului, a rugat abia ridicîndu-se: „Pane, *vachman*, n-ai tras cum trebuie, te rog, pane, încă o dată, încă o dată“.

Acum se poate povesti amănunţit despre ordinea germană din acel lagăr de muncă, există o mulţime de depoziţii ale zecilor de martori, polonezi şi poloneze, care au fugit şi care au fost eliberaţi la vremea lor din lagărul Nr. 1. Se ştie cum se lucra la cariera de piatră, cum cei care nu îşi făceau norma erau

aruncaţi în groapă de pe marginea rîpei, se ştie cantitatea de hrană, 170-200 de grame de pîine şi un litru de zoaie, numite supă, s-a aflat despre moartea prin înfometare, despre cei cu tumori, care erau duşi în roabe dincolo de sîrmă şi împuşcaţi, se ştie despre orgiile bestiale, organizate de nemţi, despre cum violau fetele şi cum le împuşcau imediat pe amantele lor forţate, despre cum erau aruncaţi oameni din foişorul de şase metri. Se ştie despre cum o companie beată a ales noaptea dintr-o baracă zece-cincisprezece deţinuţi şi a început pe îndelete să demonstreze pe ei metodele de ucidere, împuşcînd în inima, în ceafa, în ochii, în gura, în tîmpla condamnaţilor. Se cunosc numele SS-iştilor din lagăr, caracterul lor, trăsăturile, se ştie şeful lagărului, Van-Eipen, un ucigaş şi un desfrînat insaţiabil, amator de cai de calitate şi de cavalcade, îl ştim pe tînărul şi masivul Stumpfe, cuprins de accese involuntare de rîs de fiecare dată cînd ucidea vreun deţinut sau cînd, în prezenţa lui, avea loc vreo execuţie. Era poreclit „moartea care rîde“. Max Levit a auzit ultimul rîsul acestuia la 23 iulie, cînd, la comanda lui Stumpfe, *vachman*-ii i-au împuşcat pe copii. În acest timp, Levit zăcea neîmpuşcat la fundul gropii. Îl ştim pe Sviderski, un *folkdeutsche*[2] din Odessa, cu un singur ochi, numit „maestrul ciocanului“. Se considera un specialist neîntrecut al uciderii „reci“ – a ucis cu ciocanul, în decurs de cîteva minute, cincisprezece copii cu vîrsta de la opt la treisprezece ani, declaraţi inapţi pentru muncă. Îl ştim pe slăbănogul SS-ist Preify, semănînd cu un ţigan, taciturn şi ursuz, poreclit „bătrînul“. Acesta îşi risipea depresia prin aceea că, şezînd la groapa de gunoi din lagăr, pîndea deţinuţii care veneau pe ascuns să mănînce coji de cartofi. Îi forţa să deschidă gura şi apoi îi împuşca în gură.

Cunoaştem numele ucigaşilor profesionişti Schwarz şi Lüdecke, cei care făceau exerciţii de tragere de amuzament la întoarcerea de la lucru pe întuneric a deţinuţilor, ucigînd cîte douăzeci, treizeci, patruzeci de oameni zilnic.

Toate aceste fiinţe nu aveau în sine nimic omenesc. Creierii, inimile şi sufletele deformate, vorbele, faptele, deprinderile, asemenea unei caricaturi îngrozitoare, aminteau de trăsături, gînduri, obişnuinţe şi fapte umane. Ordinea din lagăr, documentarea uciderilor, plăcerea glumei monstruoase,

care aducea aminte oarecum de glumele unor bătăuşi beţi, de studenţii-derbedei nemţi, cîntarea în cor a unor cîntece sentimentale printre bălţile de sînge, cuvîntările ţinute necontenit în faţa condamnaţilor, învăţămintele, rostirile cucernice, tipărite grijuliu pe hîrtii speciale – toate au fost dragoni şi reptile care s-au dezvoltat din germenii şovinismului german tradiţional, ai aroganţei, egoismului, ai înfumurării egocentrice, ai grijii pedante şi greţoase pentru propriul cuibuşor călduţ şi ai indiferenţei reci, metalice faţă de soarta a tot ce este viu, din germenii credinţei furioase şi obtuze că ştiinţa germană, muzica, versurile, discursul, peluzele, capacele de closet, cerul, berea, casele sînt cele mai bune şi mai înălţătoare din întreg universul.

Aşa arăta acest lagăr, la fel ca mai micul Maidanek, şi s-ar putea spune că nu era nimic altceva mai cumplit în lume. Dar cei care trăiau în lagărul Nr. 1 ştiau prea bine că există ceva şi mai îngrozitor, de o sută de ori mai cumplit decît lagărul lor. La trei kilometri de lagărul de muncă, în mai 1942, nemţii au trecut la construirea lagărului evreiesc, lagărul-eşafod. Construirea lui s-a desfăşurat în ritm rapid, au lucrat peste o mie de muncitori. În acel lagăr nimic nu a fost prevăzut pentru viaţă, ci totul pentru moarte. Activitatea sa trebuia să se desfăşoare, după planul lui Himmler, în cel mai mare secret, nici un om nu trebuia să iasă viu din el. Şi nici un om nu avea permisiunea să se apropie de acel lagăr. Spre cei care treceau întîmplător pe acolo focul se deschidea fără avertisment de la un kilometru. Avioanele germane aveau interdicţie să zboare deasupra acestei zone. Victimele, aduse de garnituri de tren pe o ramificaţie specială a căii ferate, nu ştiau pînă în ultima clipă de soarta care le aşteaptă. Paza care însoţea garniturile nu era admisă nici măcar în perimetrul exterior al lagărului. La apropierea vagoanelor, paza era primită de SS-iştii din lagăr. Garnitura, formată de obicei din şaizeci de vagoane, se dezmembra în pădure, înaintea lagărului, în trei părţi, iar locomotiva împingea pe rînd cîte douăzeci de vagoane spre platforma lagărului. Locomotiva împingea vagoanele din spate şi se oprea la gardul de sîrmă. În acest fel, nici mecanicul, nici fochistul nu treceau dincolo de limita lagărului. După ce vagoanele erau descărcate, *unter*-ofiţerul de serviciu al trupelor SS chema cu ajutorul fluierului celelalte douăzeci de vagoane, ce aşteptau la două sute de metri. Cînd erau descărcate

toate cele şaizeci de vagoane, comenduirea lagărului chema prin telefonul staţiei o nouă garnitură, iar cea descărcată mergea mai departe pe linie, spre carieră, unde vagoanele erau încărcate cu nisip şi plecau la staţiile Treblinka şi Małkinia cu o nouă încărcătură.

Se făcea simţit avantajul poziţiei lagărului Treblinka: trenurile cu victime veneau din toate cele patru părţi ale lumii, din est şi vest, din sud şi nord. Erau garnituri de tren din oraşele poloneze Varşovia, Międzyrzec, Cestohowa, Sedleţ, Radom, din Łomża, Belostok, Grodno şi din multe oraşe ale Bielorusiei, din Germania, Cehoslovacia, Austria, Bulgaria, din Basarabia.

Garnituri au mers la Treblinka în decurs de treisprezece luni, în fiecare garnitură fiind şaizeci de vagoane, iar pe fiecare vagon fiind scrise cu creta cifre, 150-180-200. Numerele arătau cîţi oameni se aflau în vagon. Lucrători feroviari şi ţărani au ţinut în secret calculul acestor garnituri. Un ţăran din satul Vulka (cea mai apropiată aşezare de lagăr), Kazimir Skardzinski, de şaizeci şi doi de ani, mi-a spus că uneori erau zile cînd pe lîngă Vulka treceau numai pe linia ramificaţiei Sedleţ şase garnituri şi aproape că nu a fost zi în decursul acestor treisprezece luni, în care să nu treacă măcar o garnitură. Însă linia Sedleţ era doar una din cele patru căi ce aprovizionau Treblinka. Un muncitor de reparaţii feroviare, Lucian Tzukov, mobilizat de nemţi pentru a lucra la linia ce ducea de la Treblinka la lagărul Nr. 2, spune că pe perioada serviciului său, din 15 iunie 1942 şi pînă în august 1943, au trecut zilnic pe linia din staţia Treblinka de la una la trei garnituri. În fiecare garnitură erau cîte şaizeci de vagoane, iar în fiecare vagon minimum o sută cincizeci de oameni. Am adunat zeci de astfel de mărturii. Lagărul, cu împrejmuirea exterioară, cu depozitele pentru lucrurile celor ucişi, cu platforma feroviară şi cu alte dependinţe, ocupă o suprafaţă foarte mică – şase sute optzeci pe şase sute de metri. Dacă pentru o clipă ne îndoim de soarta oamenilor aduşi aici şi dacă pentru o clipă presupunem că nemţii nu i-au ucis imediat după sosire, atunci se pune întrebarea: unde sînt ei, aceşti oameni capabili să formeze populaţia unui mic stat sau a unei mari capitale europene? Treisprezece luni, trei sute nouăzeci şi şase de zile, garniturile au plecat încărcate cu nisip sau goale, nici un om din cei veniţi în lagărul Nr. 2 nu s-a întors. A venit timpul să

ne punem groaznica întrebare: „Cain, unde sînt cei pe care i-ai adus aici?“.

Fascismul nu a reuşit să păstreze secretul marii sale crime. Însă nu pentru că mii de oameni au fost martori involuntari ai acestei crime. Convins de nesancţionare, Hitler a luat decizia de lichidare a milioane de nevinovaţi în perioada succesului trupelor fasciste. Convinşi de nepedepsirea lor, fasciştii au arătat de ce sînt capabili. O, dacă Adolf Hitler ar fi învins, ar fi reuşit să ascundă toate urmele crimelor, i-ar fi făcut să tacă pe toţi martorii, fie şi dacă aceştia ar fi fost zeci de mii, nu mii. Nici unul din ei n-ar fi rostit vreun cuvînt. Şi îmi vine să mă închin din nou în faţa acelora care, în toamna lui 1942, în condiţiile în care lumea, azi atît de zgomotoasă şi victorioasă, tăcea, au dus lupta de la Stalingrad pe malul abrupt al Volgăi împotriva armatei germane, în spatele căreia fumegau şi fierbeau rîuri de sînge nevinovat. Armata Roşie, iată ce l-a împiedicat pe Himmler să păstreze taina de la Treblinka.

Astăzi martorii au început să vorbească, au ţipat pietrele şi pămîntul. Şi astăzi în faţa conştiinţei publice a lumii, în faţa ochilor umanităţii, putem să trecem succesiv, pas cu pas, prin cercurile iadului de la Treblinka, în comparaţie cu care iadul lui Dante este un joc în gol, inocent al Satanei.

Tot ce este scris în continuare s-a alcătuit pe baza relatărilor martorilor în viaţă, din depoziţiile oamenilor care au lucrat la Treblinka din prima zi a existenţei lagărului şi pînă în ziua de 2 august 1943, cînd condamnaţii la moarte răsculaţi au dat foc lagărului şi au fugit în pădure, din depoziţiile *vachman*-ilor arestaţi, care au confirmat cuvînt cu cuvînt şi în multe locuri au completat relatările martorilor. I-am văzut personal pe aceşti oameni, am discutat cu ei îndelung, amănunţit, mărturiile lor scrise stau pe masă în faţa mea. Şi aceste nenumărate mărturii, venite din diverse surse, coincid în toate detaliile, începînd cu descrierea năravurilor lui Bary, cîinele comandantului, şi sfîrşind cu relatarea tehnologiei uciderii victimelor şi a construirii eşafodului pe bandă rulantă.

Să trecem prin cercurile iadului de la Treblinka.

Cine erau oamenii duşi în garnituri la Treblinka? În principal erau evrei, apoi polonezi, ţigani. În primăvara lui 1942, aproape toată populaţia evreiască din Polonia, Germania, raioanele occidentale ale Bielorusiei a fost mutată în

ghetouri. În aceste ghetouri – din Varşovia, din Radom, Cestohowa, Lublin, Belostok, Grodno şi alte zeci de oraşe mai mărunte – au fost adunate milioane de muncitori, meseriaşi, medici, profesori, arhitecţi, ingineri, învăţători, artişti, oameni de profesii nelucrative, toţi cu familii, cu soţii, cu fiice, cu fii, cu mame şi taţi. Numai în ghetoul din Varşovia se găseau aproape cinci sute de mii de oameni. După cîte se pare, închiderea în ghetou a fost prima parte, prealabilă, a planului hitlerist de nimicire a evreilor. În vara lui 1942 – un timp de izbîndă militară a fascismului – s-a afirmat că a venit vremea pentru derularea celei de-a doua părţi a planului: lichidarea fizică. Se ştie că în acest timp Himmler a sosit la Varşovia, să dea dispoziţiile corespunzătoare. Zi şi noapte s-a lucrat la pregătirea locului de execuţie de la Treblinka. În iulie primele garnituri plecau deja de la Varşovia şi Cestohowa spre Treblinka. Oamenii erau anunţaţi că sînt duşi în Ucraina pentru a lucra în agricultură. Se dădea voie să fie luate douăzeci de kilograme de bagaj şi alimente. În multe cazuri nemţii obligau victimele să cumpere bilete de tren pînă la staţia Ober-Maidan. Prin această denumire convenţională nemţii numeau Treblinka. Problema era că zvonul despre acel loc îngrozitor a străbătut curînd întreaga Polonie, astfel că rostirea cuvîntului „Treblinka“ a fost evitată de SS-işti în timpul îmbarcării oamenilor în garnituri. Însă felul în care erau trataţi cei îmbarcaţi nu lăsa îndoieli în privinţa soartei care-i aştepta pe pasageri. În vagonul de marfă erau înghesuiţi minim o sută cincizeci de oameni, de obicei o sută optzeci-două sute. Tot drumul, care dura cîteodată două-trei zile, deţinuţilor nu li se dădea apă. Suferinţele din cauza setei erau atît de mari, încît oamenii îşi beau propria urină. Cei din pază cereau pentru o gură de apă o sută de zloţi şi, după ce primeau banii, de obicei nu dădeau apa. Oamenii mergeau lipiţi unii de alţii, uneori chiar în picioare, şi în fiecare vagon, îndeosebi în zilele de arşiţă ale verii, mureau la sfîrşitul călătoriei cîţiva bătrîni şi din cei bolnavi de inimă. Fiindcă uşile nu se deschideau niciodată pînă la sfîrşitul călătoriei, cadavrele începeau să intre în putrefacţie, stricînd aerul din vagoane. Dacă din vagoane cineva aprindea pe timpul nopţii un chibrit, paza deschidea imediat foc prin pereţii vagonului. Frizerul Abram Cohen a povestit cum în vagonul lui erau mulţi răniţi şi cinci morţi în urma

deschiderii focului de către pază prin pereţii vagonului.

Cu totul altfel soseau la Treblinka trenurile din ţările occidentale. Acolo oamenii nu auziseră de acel loc şi credeau pînă în ultima clipă că sînt duşi la muncă; în plus, nemţii zugrăveau în fel şi chip comodităţile şi minunăţiile noii vieţi care îi aşteaptă pe colonişti. Unele garnituri veneau cu oameni convinşi că vor fi duşi peste graniţă în ţări neutre: pe sume mari de bani căpătau de la autorităţile germane vize de intrare şi paşapoarte străine.

Odată a venit la Treblinka un tren cu evrei-cetăţeni ai Angliei, Canadei, Americii şi Australiei, care rămăseseră pe timpul războiului în Europa şi Polonia. După îndelungi demersuri însoţite de darea unei mite consistente, au obţinut vize de intrare în ţări neutre. Toate trenurile din ţările europene veneau fără pază, cu personalul de serviciu obişnuit, iar în componenţa acestor trenuri erau vagoane de dormit şi vagoane-restaurant. Pasagerii cărau cu ei cufere şi geamantane voluminoase, rezerve mari de alimente. Copiii pasagerilor fugeau în staţiile intermediare şi întrebau dacă mai e mult pînă la Ober-Maidan.

Soseau cîteodată grupuri de ţigani din Basarabia şi din alte zone. De cîteva ori au sosit tineri polonezi, ţărani şi muncitori, care se implicaseră în răscoale şi în detaşamentele de partizani.

E greu de spus ce era mai îngrozitor: să mergi la moarte în chinuri cumplite, ştiind despre apropierea ei, sau, în deplină necunoaştere a morţii, să priveşti de la fereastra vagonului comod, în timp ce din staţia Treblinka se telefonează deja în lagăr şi se comunică datele despre trenul ce va veni şi despre numărul de oameni din el.

Pentru o ultimă înşelare a celor ce veneau din Europa, chiar linia moartă din lagăr era amenajată asemenea unei staţii de pasageri. La halta în care debarcau cei din obişnuitele douăzeci de vagoane se afla clădirea gării cu case de bilete, o încăpere pentru păstrarea bagajului, o sală de restaurant. Pretutindeni erau săgeţi indicatoare: „Direcţia Belostok“, „Spre Baranovici“, „Direcţia Volkovîsk“ etc. La sosirea garniturii, în clădirea gării cînta orchestra, toţi instrumentiştii erau bine îmbrăcaţi. Un feroviar în uniformă lua biletele pasagerilor şi îi lăsa pe un platou. Trei-patru mii de oameni, încărcaţi cu saci şi valize, dînd sprijin bătrînilor şi bolnavilor, ieşeau pe platou. Mamele

ţineau copiii de mîini, copiii mai mari se plîngeau părinţilor, privind curioşi peronul. Ceva îngrijorător şi înfiorător plutea pe acest platou călcat de milioane de picioare. Privirea pătrunzătoare a oamenilor surprindea repede amănunte îngrijorătoare. Pe suprafaţa grabnic dereticată, pesemne cu cîteva minute înainte de plecarea lotului, rămăseseră obiecte aruncate din pachete cu îmbrăcăminte, valize deschise, pămătufuri de bărbierit, vase emailate. Cum au ajuns ele acolo? Şi de ce dincolo de perimetrul gării se termină calea ferată, creşte iarbă gălbejită şi se întinde un gard de sîrmă de trei metri? Unde sînt drumurile către Belostok, către Sedleţ, către Varşovia, Volkovîsk? Şi de ce rîd atît de straniu noii gardieni, privind la bărbaţii care îşi îndreaptă cravatele, la bătrînicile curăţele, la băieţii în costumaş de marinar, la fetiţele slăbuţe care izbutiseră să-şi păstreze în această călătorie hainele îngrijite, la tinerele mame care aşază cu dragoste plăpumioarele pe pruncii lor. Toţi aceşti *vachman*-i în mundire negre şi *unter*-ofiţeri SS-işti aduceau a văcari care mînă cireada pe poarta abatorului. Pentru ei un lot nou-venit nu era format din oameni vii. Zîmbeau involuntar, privind la manifestarea sfielii, a iubirii, a temerii, a grijii pentru cei apropiaţi, pentru lucruri; era caraghios pentru ei că mamele îşi certau copiii care se depărtau la cîţiva paşi şi le aranjau hăinuţele, că bărbaţii îşi ştergeau frunţile cu batiste şi fumau, că fetele îşi netezeau părul şi îşi îndreptau speriate fustele cînd sufla o pală de vînt. Era caraghios pentru ei că bătrînii încercau să stea pe un colţ de valiză, că unii ţineau sub braţ cărţi, ori că bolnavii îşi înfăşurau mai bine gîturile. Pînă la douăzeci de mii de oameni treceau zilnic prin Treblinka. Zilele în care din gară ieşeau şase-şapte mii erau socotite pierdute. Platoul se umplea zilnic de patru-cinci ori. Şi toate aceste mii, zeci de mii, sute de mii de oameni care întrebau cu glas speriat, toate aceste chipuri tinere şi bătrîne, frumoasele cu plete negre sau cu cosiţe blonde, bătrînii pleşuvi, gîrboviţi şi aduşi de spate, adolescenţii timizi – toţi se amestecau într-un singur şuvoi, care înghiţea raţiunea, minunata ştiinţă omenească, iubirea feciorelnică, inocenţa copiilor, tusea bătrînilor şi inima omului.

Cei nou-veniţi simţeau cu spaimă ciudăţenia privirii sătule, batjocoritoare, posedate, privirea superioară a animalului viu faţă de omul mort. Şi iarăşi în

acele clipe cei ieşiţi pe platou surprindeau fleacurile, lucrurile de neînţeles care nelinişteau.

Ce este acolo, după acest gard imens de şase metri, acoperit compact de plăpumi şi de crengi de pin ce începuseră să se îngălbenească? Iar plăpumile inspirau nelinişte: matlasate, multicolore, de mătase şi învelite cu stambă, ele aminteau de cele din lenjeria de pat a nou-veniţilor. Cum au ajuns aici? Cine le-a adus? Şi unde sînt posesorii lor? De ce nu mai au nevoie de plăpumi? Şi cine sînt oamenii cu banderole albastre? Revin în minte toate cele chibzuite îndelung în ultimul timp, neliniştile, zvonurile transmise în şoaptă. Nu, nu, nu poate fi! Şi omul alungă gîndul îngrozitor. Îngrijorarea durează pe platou cîteva clipe, poate că două-trei minute, pînă ce toţi cei veniţi reuşesc să coboare pe peron. Coborîrea este însoţită totdeauna de poticniri: în fiecare lot sînt invalizi, şchiopi, bătrîni şi bolnavi, care abia îşi pot mişca picioarele. Însă pînă la urmă toţi ajung pe platou. Un *unterschführer*[3] ordonă cu glas sonor şi răspicat celor veniţi să lase lucrurile pe platou şi să meargă la „baie“, avînd cu ei doar documentele personale, valorile şi pacheţele cît mai mici cu articole de baie. Oamenilor le vin în minte zeci de întrebări: să ia schimburi, pot să deschidă boccelele, lucrurile nu se amestecă, nu se vor pierde? Dar o putere stranie, necunoscută îi sileşte să păşească prin intrarea din gardul de sîrmă înalt de şase metri, mascat de crengi: grăbit, în tăcere, fără să pună întrebări, dar uitîndu-se în urmă. Trec pe lîngă nişte arici antitanc, pe lîngă sîrmă ghimpată înaltă de trei staturi de om, pe lîngă un şanţ antitanc de trei metri, din nou pe lîngă grămezi de sîrmă de oţel împrăştiată, în care picioarele celui care fuge se împotmolesc, aidoma labelor de muscă într-un păienjeniş, şi iarăşi pe lîngă un gard compact de sîrmă ghimpată, înalt de cîţiva metri. Şi sentimentul cumplit, sentimentul fatalităţii, sentimentul neputinţei îi cuprinde: nu pot fugi, nu se pot întoarce înapoi, nu pot lupta. Din nişte foişoare de lemn joase îi urmăresc ţevile unor mitraliere de mare calibru. Să cheme după ajutor? Însă de jur-împrejur sînt SS-iştii şi *vachman*-ii cu automate, cu grenade de mînă, cu pistoale. Ei sînt puterea. În mîinile lor sînt tancurile şi aviaţia, pămînturile, oraşele, cerul, căile ferate, legea, ziarele, radioul. Întreaga lume tace, strivită, aservită bandei brune care a pus mîna pe putere. Numai

undeva, la multe mii de kilometri, bubuie artileria sovietică pe malul îndepărtat al Volgăi, vestind dîrz voinţa poporului rus de a lupta pînă la moarte pentru libertate, agitînd, chemînd la luptă popoarele lumii.

Iar pe platoul din faţa gării două sute de lucrători cu banderole albastre-azurii („grupul celeştilor") dezleagă legăturile, deschid pachetele şi valizele, scot curelele ce ţineau strînse pledurile: în tăcere, repede, cu pricepere. Se face sortarea şi evaluarea lucrurilor lăsate de lotul abia sosit. Ajung pe pămînt lenjerie cîrpită, aşezată cu grijă, gheme, chiloţei de copil, cămăşi de noapte, prosoape de baie, pulovere, foarfece, aparate de ras, pacheţele de scrisori, fotografii, degetare, sticluţe de parfum, oglinzi, boneţici, pantofi, pîslari croiţi din plapumă vătuită în caz de ger, pantofiori de damă, ciorapi, dantelă, pijamale, pachete cu unt, cafea, borcane de cacao, veşminte de rugăciune, sfeşnice, cărţi, pesmeţi, viori, cuburi de joc. Trebuie să fii calificat ca să sortezi în cîteva minute mii de obiecte, să le estimezi – pe unele să le alegi pentru trimiterea în Germania, pe celelalte, de mîna a doua, vechi, cîrpite – pentru ardere. Era vai şi amar de lucrătorul care greşea punînd un geamantan vechi din carton presat în grămada genţilor de voiaj alese pentru trimiterea în Germania, sau de cel care se grăbea să pună în grămada ciorapilor vechi şi cîrpiţi o pereche de ciorapi franţuzeşti de firmă. Lucrătorul putea greşi doar o singură dată. De două ori nu avea voie să greşească. Patruzeci de SS-işti şi şaizeci de *vachman*-i lucrau „la transport", aşa se numea la Treblinka primul stadiu, pe care tocmai l-am descris: primirea garniturii, intrarea lotului în „gară" şi pe platou, supravegherea lucrătorilor care sortau şi evaluau lucrurile. În timpul trierii, fără să-i vadă cei de la pază, sortatorii băgau în gură bucăţi de pîine, de zahăr, bomboane găsite în pachetele cu alimente. Asta nu se permitea. Era însă voie ca după terminarea lucrului să-ţi speli mîinile şi faţa cu apă de colonie şi parfum. La Treblinka nu era apă suficientă, numai nemţii şi *vachman*-ii o foloseau pentru spălat. Şi în timp ce pasagerii, încă vii, se pregăteau de „baie", împărţirea lucrurilor lor se apropia de sfîrşit. Cele de valoare se duceau în depozit, iar scrisorile, fotografiile nou-născuţilor, ale fraţilor, ale mireselor, invitaţiile la nuntă îngălbenite de vreme, toate aceste mii de obiecte nepreţuite, infinit de scumpe pentru deţinătorii lor şi care

reprezintă doar nimicuri pentru stăpînii de la Treblinka, se adunau în grămezi şi erau duse la o groapă uriaşă, pe fundul căreia zăceau sute de mii de astfel de scrisori, cărţi poştale, cărţi de vizită, fotografii, hîrtii cu mîzgăliturile copiilor şi cu primele, stîngacele desene făcute cu creionul colorat. Platoul era măturat cum-necum, fiind gata pentru primirea unui nou lot de condamnaţi. Iar întotdeauna primirea lotului se petrecea aşa cum am descris-o. Cînd deţinuţii ştiau unde sînt duşi, izbucneau revolte. Ţăranul Skardzinski a văzut cum din două trenuri au năvălit afară cîţiva oameni, după ce au forţat uşile. Au trîntit la pămînt paza şi s-au repezit spre pădure. În ambele cazuri au fost ucişi toţi cu automatele. Bărbaţii fugiţi aveau cu ei patru copii cu vîrste de la patru la şase ani. Inclusiv copiii au fost omorîţi. Despre asemenea cazuri de luptă cu paza a povestit şi ţăranca Mariana Kobus. Odată, sub ochii ei, cînd lucra în cîmp, au fost ucişi şaizeci de oameni care fugiseră din tren spre pădure.

Apoi lotul trece pe un nou platou, de-acum în interiorul celei de-a doua curţi a lagărului. Pe platou este o baracă imensă, în dreapta sînt încă trei barăci, două din ele sînt destinate depozitării de îmbrăcăminte, a treia – de încălţăminte. Mai departe, spre vest, sînt barăcile SS-iştilor, barăcile *vachman*-ilor, depozitele de alimente, ocolul de animale, se află automobilele şi camioanele, o maşină blindată. Impresia este de lagăr obişnuit, la fel ca lagărul Nr. 1.

În colţul de sud-est al curţii există un spaţiu îngrădit cu crengi, în faţa căruia se află o cabină cu inscripţia „Infirmerie". Toţi cei neputincioşi şi grav bolnavi sînt scoşi afară din mulţimea care aşteaptă „baia" şi duşi pe tărgi la „infirmerie". În întîmpinarea bolnavilor iese din cabină un „doctor" cu şorţ alb şi cu o banderolă de Crucea Roşie pe mîneca stîngă. Vom prezenta mai încolo ce se petrecea în „infirmerie".

A doua fază a „prelucrării" lotului se caracterizează prin strivirea voinţei oamenilor prin intermediul unor ordine neîntrerupte, scurte şi rapide. Ele se rostesc cu acel celebru timbru al glasului cu care se mîndreşte armata germană, timbru care este unul din argumentele apartenenţei germanilor la rasa stăpînilor. Sunetul „r", în acelaşi timp graseiat şi aspru, loveşte ca un cnut. „*Achtung!*[4]" fulgeră deasupra mulţimii. În liniştea de plumb, glasul

scharführer-ului pronunţă cuvintele învăţate, repetate de cîteva ori pe zi, multe luni la rînd: „Bărbaţii rămîn pe loc, femeile şi copiii se dezbracă în barăcile din stînga“. Aici, după relatările martorilor oculari, încep de obicei scene crîncene. Măreţul sentiment al iubirii materne, conjugale, filiale le şopteşte oamenilor că se văd unii cu alţii pentru ultima oară. Strîngeri de mîini, binecuvîntări, lacrimi, cuvinte scurte rostite concis, în care oamenii cuprind toată dragostea, toată durerea, toată mîngîierea, toată disperarea lor… Psihiatrii SS-işti ai morţii spun că astfel de sentimente trebuie înăbuşite, curmate imediat. Psihiatrii morţii cunosc legile simple care acţionează în toate abatoarele lumii, legi pe care la Treblinka animalele le-au aplicat oamenilor. Acesta este unul din momentele cruciale: separarea fiicelor de taţi, a mamelor de fii, a bunicilor de nepoţi, a soţilor de soţii.

Şi iar se aude deasupra platoului: *„Achtung! Achtung!*“. Exact în acel moment trebuie să se tulbure din nou raţiunea oamenilor cu speranţa, cu regulile morţii date drept reguli ale vieţii. Acelaşi glas zice cadenţat:

— Femeile şi copiii îşi scot încălţămintea la intrarea în baracă. Ciorapii se pun în pantofi. Ciorăpeii copiilor se pun în sandale, ghetuţe şi pantofiori. Procedaţi cu atenţie.

Şi imediat:

— Se merge la baie, avînd lucrurile de valoare, documentele, banii, prosopul şi săpunul… Repet…

Înăuntrul barăcii femeilor se află o frizerie; femeile goale sînt tunse cu maşina, se scot perucile bătrînelor. Un moment psihologic bizar: din depoziţiile frizerilor, tunderea părului le convinge pe femei mai presus de orice că vor fi duse la baie. Pipăindu-şi capul, fetele veneau uneori cu rugămintea: „Uitaţi-vă, aici nu-i drept, mai tundeţi, vă rog!“. De obicei, după tunsoare femeile se linişteau, aproape fiecare ieşea din baracă avînd la ea o bucăţică de săpun şi un prosop împăturit. Unele tinere plîngeau, fiindcă le părea rău după pletele frumoase. Pentru ce le tundeau pe femei? Ca să le înşele? Nu, părul era folosit pentru nevoile Germaniei. Era materie primă… Am întrebat pe mulţi oameni ce făceau nemţii cu acest păr de pe capul unor moarte vii. Toţi martorii spun că grămezile uriaşe de şuviţe de păr, de bucle şi

cosiţe negre, blond-aurii sau roşcate se dezinfectau, se presau în saci şi se trimiteau în Germania. Toţi martorii au afirmat că părul se expedia în saci la adrese germane. La ce se folosea? La această întrebare nimeni nu poate răspunde. Doar în depoziţiile scrise ale lui Cohn se afirmă că părul ajungea la departamentul de marină militară, fiind folosit la umplerea saltelelor, la aparatura tehnică, la împletirea parîmelor pentru submarine.

Cred că această mărturie are nevoie de o confirmare suplimentară, pe care o va da omenirii Gross Admiral-ul Erich Raeder[5], aflat în 1942 în fruntea Flotei militare germane.

Bărbaţii se dezbrăcau afară. Din primul lot de dimineaţă se alegeau 150-300 de oameni, ce păreau mai puternici. Ei urma să fie folosiţi pentru îngroparea cadavrelor şi erau ucişi de obicei a doua zi. Bărbaţii trebuiau să se dezbrace foarte repede, dar cu grijă, aşezînd în ordine încălţările, ciorapii, rufăria, hainele şi pantalonii. De sortarea lucrurilor se ocupa o a doua echipă, „cea roşie“, diferenţiată de cea de la „transport“ printr-o banderolă roşie pe mînecă. Obiectele identificate ca meritînd să fie trimise în Germania luau imediat drumul către depozit. Se ştergeau cu meticulozitate de pe ele mărcile firmei de metal sau de pînză. Celelalte lucruri se ardeau ori se îngropau.

Sentimentul de teamă creştea. Dădea de gîndit mirosul îngrozitor, precum şi atenuarea lui cu clorură de var. Nu se putea explica sumedenia de muşte grase, sîcîitoare. De unde au apărut aici, unde sînt pini şi pămînt bătătorit? Oamenii respirau neliniştit şi sonor, tresărind la vederea oricărui lucru cît de mărunt ce putea să explice, să sugereze, să ridice perdeaua misterului în privinţa destinului care-i aşteaptă pe condamnaţi. Şi de ce acolo, înspre sud, duduie nişte excavatoare gigantice?

Începea o nouă procedură. Oamenii goi erau duşi la un ghişeu şi li se ordona să predea documentele şi valorile. Şi iarăşi striga glasul înfricoşător, care hipnotiza: „*Achtung! Achtung!* Pentru ascunderea lucrurilor de valoare se acordă pedeapsa cu moartea! *Achtung!*“.

În cabina mică, încropită din scînduri, stătea *scharführer*-ul. Lîngă el se aflau SS-işti şi *vachman*-i. Alături de cabină se aflau lăzi, în care se aruncau lucrurile de valoare: una pentru bancnote, alta pentru monede, a treia pentru

ceasuri de mînă, pentru inele, broşe cu pietre preţioase şi brăţări. Iar documentele erau aruncate – nimeni pe lume nu mai avea nevoie de documentele unor morţi vii, care peste o oră vor fi aruncaţi în groapă. Dar aurul şi bijuteriile se sortau minuţios, zeci de bijutieri determinau marca metalului, valoarea pietrei, puritatea apei briliantelor.

Ce lucru uimitor: animalele foloseau totul – pielea, hîrtia, ţesătura care îl serveau pe om, toate erau necesare şi folositoare animalelor, numai valoarea cea mai de preţ a lumii – viaţa omului – era strivită de acestea. Şi ce minţi măreţe şi tari, ce suflete curate, ce ochi sublimi de copil, ce chipuri blînde de bătrîni, ce semeţe creştete de fecioare, la care natura a lucrat întru crearea lor în marele întuneric al veacurilor, în şuvoiul tăcerii epocilor, coborau acum în bezna nefiinţei! A fost nevoie doar de cîteva secunde ca să nimicească ceea ce lumea şi natura au creat printr-un efort al vieţii urieşesc şi chinuitor.

Aici, la „ghişeu", se petrecea cotitura, aici se încheia tortura înşelăciunii ce îi ţinuse pe oameni în hipnoza neştiinţei, în febra care-i arunca în cîteva minute de la speranţă la disperare, de la nălucirea vieţii la nălucirea morţii. Această tortură prin înşelare era unul din atributele eşafodului pe bandă rulantă, ea îi ajuta pe SS-işti să lucreze. Iar cînd a venit ultimul act al tîlhăririi morţilor vii, nemţii au schimbat brusc felul relaţiei faţă de victimele lor. Au frînt degetele femeilor ca să scoată inelele, au smuls cerceii, au sfîşiat lobii urechilor.

În ultima etapă, eşafodul pe bandă rulantă cerea un nou principiu pentru buna şi rapida sa funcţionare. De aceea cuvîntul „*Achtung*" s-a schimbat cu altul şfichiuitor, şuierător: „*Schneller! Schneller! Schneller!*". Mai repede, mai repede, mai repede, fuga în nefiinţă!

Din practica ultimilor ani se ştie că omul dezbrăcat îşi pierde imediat puterea de împotrivire, încetează să lupte împotriva destinului, îşi pierde deodată cu îmbrăcămintea şi forţa instinctului vital, acceptă soarta ca fatalitate. Doritorul îndîrjit să trăiască devine pasiv şi indiferent. Dar, ca să se asigure, SS-iştii aplicau suplimentar în ultima etapă a lucrării la eşafodul pe bandă rulantă metoda buimăcirii extreme, aducîndu-i pe oameni în stare de şoc psihic.

Cum se proceda?

Prin folosirea bruscă, pe neaşteptate, a cruzimii absurde, fără noimă. Oamenii goi, cărora le fusese luat totul, dar care continuau cu îndîrjire să rămînă oameni de o mie de ori mai mult decît jivinele în mundire ale armatei germane din jur, respirau încă, priveau, gîndeau, inimile lor încă băteau. Le smulseră din mîini bucăţile de săpun şi prosoapele. Îi aranjară în rînduri de cîte cinci oameni.

— *Hande hoch! Marsch! Schneller! Schneller!*[6]

Intrară pe o alee dreaptă flancată de flori şi brazi, lungă de o sută douăzeci de metri şi lată de doi, ce ducea la locul de execuţie. Pe ambele laturi ale aleii era întinsă sîrmă; *vachman*-i în uniforme negre şi SS-işti în haine cenuşii stăteau umăr la umăr. Aleea era acoperită cu nisip alb, iar cei care mergeau în faţă cu mîinile ridicate vedeau pe nisipul afînat urme proaspete de picioare goale: mici – de femeie, mici de tot – de copil, tălpi grele de om bătrîn. Urmele nedesluşite erau tot ce a rămas din miile de oameni care au trecut nu demult pe acest drum, la fel cum trec acum pe el alte patru mii de oameni, cum vor trece după aceste patru mii, peste două ore, alte mii şi mii ce-şi aşteaptă rîndul pe linia ferată din pădure. Au trecut tot ca ieri ori cu zece zile în urmă, cum vor trece mîine şi peste cincizeci de zile, cum au trecut oameni în toate cele treisprezece luni de existenţă a iadului de la Treblinka.

Aleea a fost numită de nemţi „drumul fără întoarcere“.

O fiinţă schimonosită, pe nume Suhomil, striga strîmbîndu-se, stîlcind intenţionat cuvintele germane şi evreieşti:

— Copilaşi, copilaşi, *schneller*, *schneller*, apa în baie se răceşte! *Schneller*, copilaşi, *schneller*! şi hohotea, se lăsa pe vine de rîs, ţopăia.

Oamenii ţinînd mîinile ridicate mergeau tăcuţi între cele două rînduri compacte de pază, sub lovituri de pat de puşcă şi de bastoane de cauciuc. Copiii fugeau, abia putîndu-se ţine din urma celor maturi. În această ultimă şi îndurerată trecere, toţi martorii au remarcat o creatură cu faţă umană, SS-istul Zapf. Acesta se specializase în uciderea de copii. Avînd o forţă uriaşă, el înhăţa prin surprindere un copil din mulţime şi, învîrtindu-l prin aer ca pe o ghioagă, îl lovea cu capul de pămînt sau îl spinteca în două.

Cînd am auzit despre această creatură, născută pare-se dintr-o femeie, mi s-au părut lucruri lipsite de noimă şi incredibile cele povestite despre el. Dar cînd am auzit personal de la martori direcţi relatări repetate, am văzut că ei le povestesc ca pe-un detaliu ce nu se evidenţiază cu nimic de sistemul general al iadului de la Treblinka. Am crezut atunci în existenţa acestei creaturi.

De acţiunile lui Zapf era nevoie, ele contribuiau la şocul psihic al condamnaţilor, erau expresia cruzimii ilogice, strivitoare de voinţă şi conştiinţă. El era un mic şurub folositor, necesar în uriaşa maşină a statului fascist.

Nu trebuie să ne îngrozească faptul că natura naşte astfel de degeneraţi. Sînt destui monştri în lumea organică – şi ciclopii, şi fiinţele cu două capete, şi monstruozităţile, şi anomaliile spiritului corespunzătoare lor. Îngrozitor este altceva. Aceste fiinţe, care sînt izolate şi studiate ca fenomene ale ştiinţei psihiatrice, există într-un oarecare stat ca cetăţeni, activi şi „în funcţiune“. Ideologia lor delirantă, psihicul lor patologic, crimele lor stupefiante sînt elementul absolut necesar al statului fascist. Mii, zeci de mii, sute de mii de astfel de fiinţe sînt stîlpii fascismului german, reazemul, temelia Germaniei hitleriste. În uniforme, înarmate, cu ordine ale Reich-ului, aceste fiinţe au fost ani întregi stăpîne cu drepturi depline ale vieţii popoarelor Europei. Nu trebuie să ne îngrozim de aceste fiinţe, ci de statul care le scoate din crăpăturile pămîntului, din întuneric şi le face necesare, folositoare, indispensabile la Treblinka, lîngă Varşovia, la lagărul Maidanek de la Lublin, la Belzec, la Sabibur, la Auschwitz, la Babii Iar, la Domanovka şi Bogdanovka de la Odessa, la Trostianeţ de lîngă Minsk, la Ponari în Lituania, în zeci şi sute de închisori, de lagăre de muncă şi de pedeapsă, lagărele morţii. Un astfel de stat nu coboară din cer între oameni, relaţiile materiale şi spirituale ale popoarelor zămislesc regimul statal. Şi în legătură cu asta chiar trebuie să cugetăm şi să ne îngrozim cu adevărat…

Calea de la „ghişeu“ pînă la locul supliciului dura cîteva minute. Biciuiţi, asurziţi de strigăte, oamenii intrau pe al treilea platou şi se opreau brusc.

În faţa lor se afla o clădire frumoasă de piatră, placată cu lemn, construită ca un templu antic. Cinci trepte largi, din beton, coborau către o uşă joasă, nu

foarte largă, masivă, împodobită frumos. La intrare erau flori şi glastre. În jur stăpînea haosul: pretutindeni se vedeau munţi de pămînt proaspăt săpat, un excavator gigantic arunca afară, scrîşnind din cleştii de oţel, tone de pămînt galben, nisipos, iar praful ridicat se interpunea între sol şi soare. Duduitul maşinii colosale, care săpa de dimineaţa pînă seara uriaşe gropi-morminte, se amesteca cu lătratul înverşunat al zecilor de cîini ciobăneşti-germani.

Pe ambele părţi ale clădirii mergeau linii cu ecartament mic, pe care oameni în combinezoane largi împingeau vagonete autobasculante.

Uşa largă a clădirii morţii se deschidea lent, iar cele două ajutoare ale lui Schmidt, şeful combinatului, apăreau la intrare. Erau doi sadici şi maniaci. Unul era înalt, de treizeci de ani, lat în umeri, brunet, cu faţa negricioasă, schimonosită a veselie; celălalt era mai tînăr, mic de statură, şaten, cu obraji palizi-gălbui, exact ca după o doză forte de acrichină. Sînt cunoscute numele acestor trădători ai neamului omenesc, ai patriei şi ai jurămîntului militar.

Cel înalt ţinea în mîini o ţeavă de gaze masivă şi o cravaşă, al doilea era înarmat cu săbii.

În acel moment SS-iştii dădeau drumul la cîini antrenaţi, care năvăleau în mulţime şi rupeau cu dinţii trupurile goale ale condamnaţilor. SS-iştii loveau cu paturile armelor urlînd, mînînd femeile înţepenite de frig.

Înăuntrul clădirii acţionau ajutoarele lui Schmidt, gonind oamenii prin uşile deschise ale camerelor de gazare.

Atunci în clădire apărea Kurt Franz, unul dintre comandanţii de la Treblinka, ducîndu-l de zgardă pe cîinele său Bary. Stăpînul îl antrenase special ca, repezindu-se la condamnaţi, să le smulgă organele sexuale. Kurt Franz a făcut în lagăr o carieră strălucită, începînd de la gradul de *unter*-ofiţer inferior al trupelor SS şi ajungînd la gradul relativ înalt de *unter-sturmführer*. Acest SS-ist de treizeci şi cinci de ani, înalt şi slab, avea nu doar dar organizatoric, ci pur şi simplu îşi adora serviciul şi nu se putea închipui în afara Treblinkăi, unde totul se petrecea sub supravegherea sa neobosită. Era într-o anume măsură un teoretician căruia îi plăcea să explice sensul şi însemnătatea muncii sale. Ar fi trebuit ca în acele clipe înspăimîntătoare în clădirea „de gaze“ să fi venit ocrotitorii cît se poate de umanişti ai

hitlerismului, să fi venit, fireşte, în calitate de privitori. Şi-ar fi putut completa predicile umanitariste, cărţile şi articolele cu noi argumente.

Mare este puterea omeniei! Omenia nu moare atîta timp cît nu moare omul. Iar cînd vine timpul scurt, dar înfricoşător al istoriei, timpul biruinţei animalului asupra omului, omul ucis de jivină îşi păstrează pînă la ultima suflare puterea sufletului său, limpezimea minţii şi ardoarea iubirii. Iar dobitocul biruitor, ucigaş de om, rămîne dobitoc în continuare. În nemurirea puterii sufleteşti a oamenilor este un martiriu sumbru, un triumf al omului care piere asupra animalului care vieţuieşte. În cele mai grele zile ale lui 1942 au răsărit zorii victoriei raţiunii asupra nebuniei de fiară, a binelui asupra răului, a luminii asupra obscurităţii. Zorile înfricoşate peste valea de sînge şi lacrimi, asupra noianului de suferinţe, zorile care se înalţă în ţipetele mamelor şi pruncilor ce pier, în horcăitul din urmă al bătrînilor.

Vitele şi filosofia lor au prezis apusul lumii, al Europei, dar sîngele roşu nu a fost culoarea asfinţitului, ci a fost sîngele umanităţii care piere şi biruie prin moartea sa. Oamenii au rămas oameni, n-au acceptat morala şi legile fascismului, luptîndu-se cu ele prin toate mijloacele, luptîndu-se cu moartea lor omenească.

Te cutremură pînă în adîncul sufletului, îţi răpesc somnul şi liniştea relatări despre morţii vii de la Treblinka, care şi-au păstrat pînă în ultima clipă nu chipul şi asemănarea de om, ci sufletul omenesc! Relatări despre femei care au încercat să-şi salveze fiii şi care au purces de dragul lor la fapte eroice deznădăjduite, despre tinere mame care-şi ascundeau copiii mici în grămezi de pelinci şi îi acopereau cu trupul lor. Nimeni nu ştie şi nu va afla vreodată numele acestor femei. Se povesteşte despre fetiţe de zece ani care-şi mîngîiau cu înţelepciune divină părinţii ce plîngeau în hohote, despre băieţelul care a strigat la intrarea în camera de gazare: „Ruşii ne vor răzbuna, mamă, nu plînge!“. Nimeni nu ştie şi nu va afla niciodată cum îi chema pe aceşti copii. Se povesteşte despre zeci de oameni sortiţi pieirii, care porneau la luptă împotriva unei haite uriaşe de SS-işti înarmaţi cu puşti automate şi grenade – şi care mureau stînd în picioare, cu pieptul sfredelit de zeci de gloanţe. Se vorbeşte despre un tînăr bărbat care a împlîntat un cuţit într-un ofiţer SS-ist,

despre un tînăr adus din ghetoul răsculat de la Varşovia, care a izbutit printr-o minune să ascundă de nemţi o grenadă. Pe cînd era deja în pielea goală, a aruncat grenada în gloata de călăi. Se vorbeşte despre lupta ce a durat întreaga noapte între lotul de condamnaţi răsculat şi detaşamentele de *vachman*-i şi SS-işti. Pînă dimineaţa s-au auzit împuşcături şi explozii de grenade. Cînd a răsărit soarele, întreg platoul era acoperit de cadavrele luptătorilor morţi, iar lîngă fiecare zăcea arma lui – pari rupţi din gard, cuţite, brice. Nimeni nu va afla niciodată, cît va fi pămîntul, numele celor ucişi. Se relatează despre o fată înaltă care, pe „drumul fără întoarcere“, a smuls o carabină din mîinile unui *vachman* şi a luptat cu zeci de SS-işti, care trăgeau în ea. Două bestii au fost ucise în această luptă, unei a treia i s-a fărîmat mîna. Au fost îngrozitoare batjocoririle şi execuţia la care au supus-o pe fată. Numele ei nu se ştie şi nimeni nu i-l venerează.

Dar oare aşa este? Hitlerismul le-a luat acestor oameni casa, viaţa, a vrut să le şteargă numele din memoria lumii. Însă toţi – mamele care-şi acopereau copiii cu trupul, copiii care ştergeau lacrimile din ochii părinţilor, cei care s-au bătut cu cuţite şi au aruncat grenade, cei care au căzut în măcelul de noapte, fata goală care, ca o zeiţă din miturile greceşti, s-a luptat singură împotriva a zeci de bestii –, toţi aceştia plecaţi în nefiinţă şi-au păstrat pe veci cel mai frumos nume, pe care nu l-au putut face una cu pămîntul haita de hitlerişti-himmlerişti: numele de om. Pe epitafele lor, istoria va scrie: „Aici doarme un om!“.

Oamenii din satul Vulka, cel mai apropiat de Treblinka, povestesc că uneori ţipătul femeilor ucise era atît de înfricoşător, încît tot satul îşi pierdea capul şi fugea departe în pădure, ca să nu mai audă strigătul pătrunzător ce străpungea buşteanul, cerul şi pămîntul. Pe urmă ţipătul se stingea pe neaşteptate şi iarăşi, la fel de surprinzător, se ridica: înfricoşător, sfredelind oasele, craniul, sufletul…

L-am chestionat pe Ş., unul dintre călăii prinşi, despre aceste ţipete. Mi-a explicat că femeile ţipau cînd se dădea drumul la cîini şi întregul lot al condamnaţilor era gonit în clădirea morţii. „Ei vedeau moartea. În afară de asta, acolo era foarte strîmt, *vachman*-ii îi loveau cumplit şi cîinii îi rupeau“.

O linişte surprinzătoare se aştemea cînd se închideau uşile camerelor de gazare. Cînd ţipătul femeilor izbucnea iarăşi, era semn că în camera de gazare fusese adus un nou lot, fapt ce se repeta de două, trei, patru, uneori de cinci ori pe zi. Căci eşafodul de la Treblinka nu era unul simplu. Era un eşafod pe bandă rulantă, organizat pe ideea fluxului de producţie din industria modernă.

La fel ca un combinat industrial autentic, Treblinka nu a apărut deodată aşa cum o descriem aici. A crescut treptat, s-a dezvoltat, s-au construit noi secţii. La început au fost construite trei camere de gazare, mici. Pe cînd încă se construiau, au venit cîteva garnituri de tren şi, fiindcă încăperile nu erau gata, toţi cei veniţi au fost ucişi cu arme albe – topoare, ciocane, bîte. SS-iştii nu voiau ca împuşcăturile să dea în vileag locuitorilor din împrejurimi activitatea de la Treblinka. Primele trei camere betonate au fost mici, 5 metri pe 5, douăzeci şi cinci de metri pătraţi fiecare. Înălţimea camerei era de o sută nouăzeci de centimetri. Fiecare cameră avea două uşi – prin una intrau oamenii vii, a doua servea pentru scoaterea afară a cadavrelor gazate. A doua uşă era foarte largă, de circa doi metri şi jumătate.

Dar aceste trei camere nu corespundeau ordinului unui eşafod pe bandă rulantă dat de Berlin.

Imediat s-a trecut la construirea clădirii descrise mai sus. Conducerea de la Treblinka se mîndrea cu faptul că a lăsat în urmă cu mult capacitatea de deservire şi cvadratura camerelor din multe fabrici ale morţii: şi Maidanek, şi Sabibur, şi Belzec.

Şapte sute de deţinuţi au lucrat timp de cinci săptămîni la ridicarea noului combinat al morţii. Pe la mijlocul perioadei, din Germania a venit un maistru cu brigada lui şi a început montajul. Noile camere, zece în total, erau dispuse simetric pe ambele laturi ale coridorului larg din beton. Fiecare încăpere, ca şi cele trei precedente, avea două uşi: pe prima – dinspre coridor – intrau oamenii vii; a doua era făcută în zidul opus, servind pentru scoaterea afară a cadavrelor gazificate. Aceste uşi dădeau înspre o platformă specială – erau, de fapt, două platforme, situate simetric pe ambele laturi ale clădirii. La fiecare platformă ajungeau linii cu ecartament îngust. Astfel, cadavrele rostogolite pe platforme se încărcau imediat în vagonete şi se cărau la şanţurile uriaşe,

săpate zi şi noapte de excavatoarele-colos. Podeaua din camere era construită cu o înclinaţie mare de la coridor spre platforme, fapt ce grăbea munca de descărcare a camerelor. În vechile camere cadavrele se descărcau primitiv: se cărau cu tărgile ori se tîrau cu nişte curele. Suprafaţa fiecărei noi camere era de 7 metri pe 8, adică cincizeci şi şase de metri pătraţi. Suprafaţa totală a celor zece camere era, deci, de cinci sute şaizeci de metri pătraţi, dar, considerînd şi suprafaţa celor trei camere vechi, ce continuau să funcţioneze la primirea de loturi mici, Treblinka dispunea cu totul de o suprafaţă a morţii la scară industrială de şase sute treizeci de metri. Într-o cameră se încărcau odată şase sute de oameni. Aşadar, la o încărcare completă a celor zece camere, la o singură primire, se lichidau în medie patru-cinci mii de oameni. La un transport mediu, camerele iadului de la Treblinka se încărcau de cel puţin două-trei ori pe zi (erau zile cînd se încărcau de cîte şase ori).

Durata morţii în cameră era de zece pînă la douăzeci şi cinci de minute. Prima dată cînd au fost puse în funcţiune noile camere, iar călăii nu au putut să regleze corect emisia de gaze şi s-au făcut experienţe pentru dozarea diferitelor substanţe toxice, victimele au fost chinuite îngrozitor, rămînînd în viaţă cîte două-trei ore. În primele zile au funcţionat prost echipamentele de pompare şi de evacuare a gazelor, iar atunci chinurile nefericiţilor au durat opt-zece ore. Se aplicau diferite procedee: unul a fost pomparea gazelor folosite de la motorul unui tanc greu, ce servea ca motor al centralei de la Treblinka. Acest gaz folosit conţine două-trei procente de oxid de carbon, care are proprietatea de a lega hemoglobina din sînge într-un compus rezistent, aşa-numita carboxihemoglobină. Această carboxihemoglobină este de multe ori mai stabilă decît compusul (oxihemoglobină) format prin contactarea în alveolele plămînilor a sîngelui cu oxigenul din aer. În decurs de cincisprezece minute hemoglobina sîngelui uman stabileşte legături strînse cu oxidul de carbon, iar omul respiră „în gol“– oxigenul încetează să pătrundă în organism, apar semnele insuficienţei de oxigen: inima funcţionează cu o putere nebunească, transportă sîngele în plămîni, dar sîngele, intoxicat de oxidul de carbon, nu are putere să absoarbă oxigenul din aer. Respiraţia devine horcăită, apare sufocarea chinuitoare, omul îşi pierde cunoştinţa şi moare, aşa cum

moare un asfixiat.

Al doilea procedeu aplicat la Treblinka, folosit mai mult timp, a fost evacuarea aerului din camere cu ajutorul unor pompe speciale. În acest caz, moartea venea aproximativ din aceleaşi cauze ca la intoxicarea cu oxid de carbon: omului i se ia oxigenul. Şi, în fine, al treilea procedeu, mai puţin acceptabil, totuşi aplicat, a fost uciderea cu abur, procedeu bazat tot pe privarea organismului de oxigen, fiindcă aburul elimină aerul din camere. S-au folosit diverse substanţe toxice, dar numai sub formă de experiment. Primele două despre care am vorbit mai sus au fost însă mijloace industriale de ucidere în masă.

Aşadar, întregul proces al funcţionării conveierului de la Treblinka s-a redus la faptul că fiara i-a luat omului succesiv toate cele de care se bucură de cînd este lumea, după legea sfîntă a vieţii.

La început i-a luat omului libertatea, casa, patria şi l-a dus în desişul unei păduri fără nume. Apoi, pe peronul gării, i-a luat lucrurile, scrisorile, fotografiile rudelor, după care pe platoul lagărului i-a luat mama, soţia, copilul. Apoi omului gol i-a luat documentele şi le-a aruncat în foc: omului i-a luat numele. L-a gonit într-un coridor cu tavan scund de piatră – i s-a luat cerul, stelele, vîntul, soarele.

Şi vine ultimul act al tragediei omeneşti – omul trece în ultimul cerc al iadului de la Treblinka.

Se trînteşte uşa camerei de beton. Încuietori perfecţionate, un zăvor masiv, cleme şi cîrlige ţin această uşă ce nu poate fi spartă.

Vom avea oare puterea să cugetăm la ceea ce au simţit şi au suferit în ultimele minute oamenii aflaţi în aceste camere? Se ştie că tăceau… În îngrozitoarea strîmtoare, în care se frîngeau coastele şi se comprima coşul pieptului, nu se putea respira, oamenii stăteau în picioare lipiţi unul de altul, ca un singur om, scăldaţi în broboanele ultimei sudori lipicioase, de moarte. Cineva, poate un bătrîn înţelept rosteşte tare: „Liniştiţi-vă, acesta este sfîrşitul“. Cineva strigă un cumplit cuvînt de blestem… Oare nu se va înfăptui acel sfînt blestem? Cu o putere supraomenească, o mamă încearcă să lărgească locul pentru copilaşul ei – fie ca respiraţia lui de moarte să fie

uşurată cu o milionime dintr-o clipă de grija de mamă. O fată încremenită de groază întreabă: „De ce îmi iau suflarea, de ce nu pot să iubesc şi să am copii?“. Dar începi să ameţeşti, te sufoci. Ce tablouri se perindă acum prin ochii sticloşi ai celor care mor? Copilăria, zilele paşnice şi fericite, ultima călătorie de groază? În mintea cuiva a fulgerat imaginea feţei batjocoritoare a SS-istului de pe platoul din faţa gării. „Iată pentru ce a rîs.“ Conştiinţa se scufundă şi vine clipa ultimului, cumplitului chin… Nu, nu se poate imagina ce s-a petrecut în cameră… Cadavrele se răceau treptat. Copiii respirau mai mult timp, spun martorii. După douăzeci sau douăzeci şi cinci de minute, adjuncţii lui Schmidt se uitau prin vizor. A venit timpul să se deschidă acele uşi care duceau la platformă. În combinezoane, zoriţi de SS-işti, deţinuţii treceau la descărcare. Întrucît podeaua era alunecoasă în partea platformei, multe cadavre se rostogoleau singure. Oamenii care au lucrat la descărcarea camerelor mi-au povestit că feţele morţilor erau foarte galbene şi că la aproape 70% dintre cei ucişi le cursese puţin sînge din nas şi din gură. Fiziologii pot explica faptul. În timp ce discutau, SS-iştii examinau cadavrele. Dacă se dovedea că cineva este viu, geme sau se mişcă, era împuşcat cu pistolul. Apoi echipe dotate cu cleşti de stomatologie smulgeau din gura celor ucişi dinţii de platină şi aur. Aceştia se sortau în funcţie de valoare, se împachetau în cutii şi se trimiteau în Germania. SS-iştii nu se gîndeau prea mult dacă era vorba să smulgă dinţi oamenilor vii, la fel cum smulgeau părul de la femei vii. Dar, după cîte se pare, era mai comod şi mai lesnicios să smulgă dinţi de la morţi.

Cadavrele se încărcau în vagonete şi erau duse la uriaşele şanţuri-morminte. Acolo se clădeau pe rînduri, compact, lipite unul de altul. Şantul rămînea neacoperit, aştepta. Iar cît timp era descărcată camera de gazare, *scharführer*-ul care lucra la transport primea prin telefon un ordin scurt. *Scharführer*-ul dădea un semnal pentru mecanicul de locomotivă şi alte douăzeci de vagoane veneau încet către platforma pe care se afla macheta de gară a staţiei Ober-Maidan. Alte trei-patru mii de oameni, cărînd geamantane, legături, pachete cu mîncare, intrau pe platoul gării.

Mamele duceau copiii de mînă. Cei mai măricei scînceau şi se uitau cu

atenţie în jur. Ceva neliniştitor se simţea pe acest platou călcat de milioane de picioare. Şi de ce imediat după platforma gării se termină calea ferată, creşte iarba aceea gălbejită şi se întinde un gard de sîrmă înalt de trei metri?

Recepţia noului lot are loc conform cu un plan strict, în aşa fel ca nou-veniţii să intre pe „drumul fără întoarcere“ în momentul în care ultimele cadavre din camerele de gazare au fost cărate la şanţuri. Şantul era neacoperit, aştepta.

Şi, iată, după cîtva timp răsună din nou fluierul *scharführer*-ului şi ies din nou din pădure douăzeci de vagoane, care se deplasează încet către platformă. Alte mii de oameni, ducînd geamantane, legături, pachete cu mîncare, ies pe platou, se uită în jur. Ceva cumplit de neliniştitor se simte pe acest platou, călcat de milioane de picioare…

Iar comandantul lagărului, şezînd la dispeceratul tapetat cu hîrtii şi scheme, telefonează la staţia Treblinka, iar pe liniile de rezervă, scrîşnind şi huruind, o garnitură de şaizeci de vagoane, avînd o escortă de SS-işti cu mitraliere şi automate de mînă, se tîrîie pe o linie cu ecartament mic, între două rînduri de pin.

Excavatoarele lucrează, hîrîie, sapă zi şi noapte şanţuri noi, uriaşe, de sute de metri lungime şi adînci de mai mulţi metri. Şi şanţurile rămîneau neacoperite. Aşteptau. Nu aşteptau mult timp.

II

La sfîrşitul iernii 1942-1943, la Treblinka a venit Himmler, însoţit de un grup de înalţi funcţionari de la Gestapo. Grupul lui Himmler a venit în zona lagărului cu avionul, iar apoi a ajuns la poarta principală cu două autoturisme. Cei mai mulţi dintre veniţi purtau uniformă militară; cîţiva, probabil experţii, erau civili cu şube şi căciuli. Himmler a inspectat personal lagărul, iar unul din cei care l-au văzut ne-a relatat că ministrul morţii s-a apropiat de şanţul uriaş şi a privit mult timp în tăcere. Persoanele care-l însoţeau stăteau la oarecare distanţă şi aşteptau ca Heinrich Himmler să contemple mormîntul

uriaş, plin deja pe jumătate cu cadavre. Treblinka era cea mai mare fabrică din concernul lui Himmler. În aceeaşi zi, avionul *Reichsführer*-ului SS a plecat. După ce a părăsit Treblinka, Himmler a dat un ordin comenduirii lagărului care i-a iritat pe toţi – pe *Hauptsturmführer*-ul Baron von Pfein, pe Korol, locţiitorul lui, pe căpitanul Franz: să se treacă neîntîrziat la arderea cadavrelor îngropate şi să se ardă toate pînă la ultimul, cenuşa şi zgura să se scoată din lagăr, să se împrăştie pe cîmpuri şi drumuri. În pămînt se aflau deja sute de mii de cadavre, iar sarcina părea neobişnuit de complicată şi de grea. În afară de asta, s-a ordonat ca cei nou-gazaţi să nu fie îngropaţi, ci arşi imediat. Ce anume a provocat venirea în inspecţie a lui Himmler şi ordinul său categoric, căruia i s-a dat o mare importanţă? Cauza era una singură – biruinţa de la Stalingrad a Armatei Roşii. Se vede că a fost cumplită forţa loviturii ruseşti de pe Volga, dacă la doar cîteva zile după aceea, la Berlin, s-au gîndit pentru prima dată la responsabilitate, la răzbunare, la răsplată, dacă însuşi Himmler a zburat la Treblinka şi a ordonat să se şteargă imediat urmele crimelor săvîrşite la şaizeci de kilometri de Varşovia. Un asemenea ecou a fost provocat de lovitura dată de ruşi pe Volga.

La început, problema arderii cadavrelor nu a mers deloc cum trebuie. Corpurile nu voiau să ardă: ce-i drept, s-a observat că trupurile femeilor ard mai bine… S-a consumat o mare cantitate de benzină şi de ulei pentru arderea cadavrelor, dar ele costau scump, iar efectele erau infime. Se părea că problema intră într-un impas. Dar s-a găsit o ieşire. A venit din Germania un SS-ist, un bărbat solid sub cincizeci de ani, specialist şi „meşter“. Cîţi astfel de „meşteri“ nu a zămislit regimul hitlerist: pentru uciderea copiilor mici, pentru asfixiere, pentru construcţia de camere de gazare, pentru distrugerea organizată ştiinţific în decurs de o zi a unor mari oraşe. S-a găsit şi un specialist de dezgropare şi ardere a cadavrelor umane.

Sub conducerea lui s-a trecut la construirea unor cuptoare de tip special, căci nici crematoriul de la Lublin, nici cel mai mare crematoriu din lume nu ar fi fost în stare să ardă rapid un număr gigantic de cadavre. Un excavator a săpat o groapă de fundaţie cu lungimea de 250-300 de metri, cu o lăţime de 20-25 de metri şi cu o adîncime de şase metri. La fundul gropii, pe toată

suprafaţa acesteia, au fost instalaţi stîlpi de beton armat pe trei rînduri, la distanţe egale între ei. Înălţimea fiecărui stîlp deasupra nivelului fundului gropii era de 100-120 de centimetri. Aceşti stîlpi au servit drept bază pentru grinzi de oţel aşezate de-a lungul întregii gropi. Pe grinzi au fost puse de-a curmezişul şine, la distanţă de cinci-şapte centimetri una de alta. În acest mod s-au construit grătarele gigantice ale unui cuptor ciclopic. S-a construit o nouă linie cu ecartament îngust, ce ducea de la şanţurile-morminte la groapa cuptorului. Curînd după aceea au construit un al doilea cuptor, apoi şi pe al treilea, de aceleaşi dimensiuni. În fiecare cuptor-grătar se încărcau în acelaşi timp 3.500-4.000 de cadavre.

A fost adus un al doilea „bagger“ – un excavator-colos, iar curînd după el şi un al treilea. Se lucra zi şi noapte. Cei care au participat la arderea cadavrelor povestesc că acele cuptoare aminteau de nişte vulcane gigantice, focul ardea feţele celor care lucrau, flacăra erupea la o înălţime de 8-10 metri, trîmbele de fum negru şi dens stăteau pe cer ca un acoperămînt greu, nemişcat. Noaptea, locuitorii din satele din jur vedeau flacăra de la 30-40 de kilometri, cum se ridica deasupra pădurilor de pin ce înconjurau lagărul. Mirosul de carne omenească arsă se răspîndea în toată zona. Cînd vîntul bătea spre lagărul polonez, situat la trei kilometri, oamenii se sufocau acolo din cauza mirosului greu. La arderea trupurilor lucrau opt sute de deţinuţi, cifră care depăşea numărul de muncitori din orice oţelărie sau secţie de furnale a oricărui gigant metalurgic. Această secţie monstruoasă a funcţionat zi şi noapte în decurs de opt luni şi nu a putut face faţă sutelor de mii de cadavre. Ce-i drept, tot timpul soseau noi loturi pentru gazare, iar acestea erau arse în cuptor.

Au venit eşaloane din Bulgaria; SS-iştii şi *vachman*-ii s-au bucurat de venirea lor: înşelaţi de nemţi şi de guvernul bulgar fascist de atunci, oamenii, fără să-şi ghicească soarta, au adus multe lucruri de valoare, multe produse alimentare, pîine albă. Apoi au început să sosească eşaloane din Grodno şi Belostok, apoi eşaloane din ghetoul varşovian răsculat, a venit şi un eşalon cu insurgenţi polonezi – ţărani, muncitori, soldaţi. A mai venit un lot de ţigani din Basarabia – două sute de bărbaţi şi opt sute de femei şi copii. Ţiganii au

venit pe jos, cu ei sosind convoaie de căruţe; şi ei au fost înşelaţi, mia de oameni sub escortă era însoţită de doar doi poliţişti. Nici măcar însoţitorii nu ştiau că-i mînă pe oameni la moarte. Se povesteşte că ţigăncile au plesnit din palme de entuziasm cînd au văzut frumoasa clădire a camerelor de gazare şi nu au ghicit pînă în ultima clipă soarta ce-i aşteaptă, ceea ce îi distra tare pe nemţi. SS-iştii i-au batjocorit crunt pe cei aduşi de la ghetoul răsculat din Varşovia. Le scoteau din lot pe femeile cu copii şi nu le duceau la camerele de gazare, ci la locul de ardere a cadavrelor. Pe mamele înnebunite de groază le forţau să-şi bage copiii printre grătarele încinse, unde se chirceau în foc şi fum mii de morţi. Cadavrele se zvîrcoleau şi se îndoiau de parcă ar fi fost vii, femeilor moarte gravide le crăpau burţile de la foc şi copiii morţi înainte de naştere ardeau în pîntecele deschis al mamei. Priveliştea putea să întunece mintea celui mai călit om, dar nemţii socoteau că ea va acţiona de o sută de ori mai mult asupra mamelor, care încercau să acopere cu palmele ochii copiilor lor. Copiii se năpusteau înspre mame cu strigăte înfiorătoare: „Mamă, ce-o să fie cu noi, o să ne ardă?“. Dante nu a văzut în iadul său astfel de tablouri.

Desfătîndu-se de privelişte, nemţii chiar îi ardeau pe copii.

Este infinit de greu chiar să citim aceste lucruri. Cititorul să mă creadă: este la fel de greu să le scriu. Poate că cineva va întreba: „De ce să scriem, de ce să amintim toate acestea?“.

Datoria scriitorului este să spună adevărul cumplit, datoria cetăţenească a cititorului este să-l afle. Cine va întoarce capul, cine va închide ochii şi va trece pe lîngă, va răni memoria celor morţi. Cine nu va afla întregul adevăr, nu va înţelege niciodată cu ce vrăjmaş, cu ce monstru a intrat într-o luptă pe viaţă şi pe moarte măreaţa şi sfînta noastră Armată Roşie.

Şi „infirmeria“ a fost echipată pentru noile standarde. Mai înainte bolnavii erau duşi într-un spaţiu îngrădit cu crengi, unde îi întîmpina falsul „doctor“ şi îi ucidea. Cadavrele bătrînilor şi bolnavilor ucişi erau transportate pe tărgi la gropile comune. Acum, a fost săpată o groapă rotundă. În jurul ei, ca în jurul unui stadion, se aflau băncuţe joase, atît de apropiate de margine, încît cei care stăteau pe ele se găseau chiar deasupra gropii. La fundul ei erau instalate

grătare, pe care ardeau cadavre. Bolnavii şi bătrînii neputincioşi erau aduşi la „infirmerie“, iar după aceea „sanitarii“ îi aşezau pe băncuţe, cu faţa spre focul ce mistuia cadavre. Amuzîndu-se de privelişte, criminalii loveau în cefele cărunte şi în spinările încovoiate ale celor de pe bănci: cei ucişi sau răniţi cădeau în foc.

Cunoşteam umorul greoi nemţesc şi l-am apreciat întotdeauna prea puţin. Dar poate cineva dintre oamenii care trăiesc pe pămînt să-şi imagineze ce este acela umor SS-ist la Treblinka, distracţii SS-iste, glume SS-iste?

Erau organizate întreceri fotbalistice ale condamnaţilor la moarte, erau siliţi să se joace „de-a prinsa“, se organizase un cor al condamnaţilor. În apropierea căminului nemţilor se amenajase o menajerie, în cuşti existînd fiare prea puţin primejdioase – lupi, vulpi. Iar cele mai îngrozitoare animale de pradă pe care le îndura pămîntul umblau libere, şedeau pe bănci de mesteacăn, ascultau muzică. A fost scris imnul *Treblinka*, special pentru condamnaţi, în care se spunea:

Fur uns giebt heute nur Treblika,
Da unser Schicksal ist[7]

Cu cîteva minute înainte de moarte, oamenii însîngeraţi erau obligaţi să intoneze în cor cîntece germane sentimentale şi idioate:

… *Ich brach das Blumlein*
Und schenkte es dem Schonsten
Geliebten Madlein…[8]

Comandantul-şef al lagărului selecta cîţiva copii dintr-un lot, le ucidea părinţii, îi îmbrăca pe copii în haine elegante, le dădea dulciuri, se juca cu ei, iar apoi, după cîteva zile, cînd această distracţie îl plictisea, ordona uciderea micuţilor.

Cele mai apreciate distracţii erau violul şi batjocorirea tinerelor femei şi fete frumoase, pe care le alegeau din fiecare lot al condamnaţilor. A doua zi dimineaţă înşişi violatorii le duceau la camerele de gazare. Era divertismentul major al SS-iştilor de la Treblinka, bastionul regimului hitlerist şi mîndria Germaniei fasciste.

Se cuvine să remarcăm că aceste creaturi nu erau deloc nişte executante

mecanice ale unei voinţe străine. Toţi martorii subliniază trăsături comune ale lor: plăcerea raţionamentelor teoretice, filosofarea. Toţi aveau slăbiciunea de a rosti în faţa condamnaţilor cuvîntări, de a se lăuda în faţa lor, de a lămuri măreţul sens şi semnificaţia pentru viitor ale celor ce se petrec la Treblinka. Toţi erau profund şi sincer convinşi că îndeplinesc o cauză dreaptă şi necesară. Explicau amănunţit superioritatea rasei lor asupra celorlalte, rosteau tirade despre sîngele german, despre caracterul german, despre misiunea germană. Credinţa lor era enunţată în cărţile lui Hitler, ale lui Rosenberg, în broşurile şi articolele lui Goebbels.

Muncind şi distrîndu-se după cum am descris, ei dormeau somnul celor drepţi, nu erau tulburaţi de coşmaruri. Conştiinţa nu-i chinuia niciodată, pentru că nici unul din ei nu avea conştiinţă. Făceau gimnastică, aveau grijă de sănătatea lor, dimineaţa beau lapte, erau preocupaţi în mod deosebit de propriul confort, îşi amenajau în jurul locuinţelor grădiniţe, răzoare de flori, pergole. Deseori, de cîteva ori pe an, mergeau în concediu în Germania, întrucît conducerea considera că „secţia“ lor este foarte nocivă, de aceea trebuia să le fie menajată sănătatea. Acasă mergeau cu capul sus, mîndri. Treceau sub tăcere munca lor – nu pentru că se ruşinau de ea, ci pentru că, disciplinaţi, nu cutezau să încalce jurămîntul militar. Iar cînd serile, braţ la braţ cu soţiile, mergeau la cinema şi rîdeau în hohote, bocănind în podea cu blacheurile cizmelor, era greu să-i deosebeşti de cei mai obişnuiţi locuitori. Dar ei erau animale în sensul cel mai profund al acestui cuvînt – animale SS-iste.

Vara lui 1943 a fost neobişnuit de caldă pe aceste meleaguri. Nici ploaie, nici nori, nici vînt în decurs de multe săptămîni. Munca la arderea cadavrelor era în toi. De aproape şase luni cuptoarele duduiau zi şi noapte, dar fuseseră arşi doar puţin peste jumătate dintre cei ucişi.

Deţinuţii care lucrau la arderea cadavrelor nu rezistau la groaznicele chinuri morale şi trupeşti, zilnic se sinucideau 15-20 de oameni. Mulţi căutau moartea şi încălcau intenţionat regulile de disciplină.

„Să primeşti un glonţ în ceafă era un lux“, mi-a spus un brutar din Kossuvski, care a fugit din lagăr. Oameni spuneau că a fi condamnat pe viaţă

la Treblinka era cu mult mai îngrozitor decît a fi condamnat la moarte.

Zgura şi cenuşa erau cărate dincolo de perimetrul lagărului. Ţăranii din satul Vulka, mobilizaţi de germani, le încărcau în căruţe şi le împrăştiau de-a lungul drumului ce pleca pe lîngă lagărul morţii spre lagărul polonez de pedeapsă. Copiii-deţinuţi împrăştiau cu lopata uniform această cenuşă. Uneori găseau în ea monede de aur topite, coroane de aur topite. Aceşti copii erau numiţi „copiii de pe drumul negru“; calea devenise neagră de la cenuşă, era ca o panglică mortuară. Roţile maşinilor foşneau cumva deosebit pe acest drum; cînd mergeai pe el, se auzea tot timpul de sub roţile maşinilor un fîşîit trist, încet, ca o tînguire sfioasă.

Panglica neagră, mortuară, de cenuşă, care ducea prin păduri şi peste cîmpuri de la lagărul morţii la lagărul polonez, parcă era un simbol tragic al destinului cumplit ce a unit popoarele ajunse sub satîrul Germaniei hitleriste.

Ţăranii au cărat cenuşă şi zgură din primăvara lui 1943 şi pînă în vara lui 1944. Zilnic mergeau la lucru douăzeci de căruţe, iar fiecare din ele încărca şapte-opt puduri de cenuşă de cîte şase-opt ori pe zi.

În cîntecul *Treblinka* (nemţii îi forţau pe cei opt sute de oameni care lucrau la arderea cadavrelor să-l cînte) există nişte versuri, unde deţinuţii erau chemaţi la supunere şi ascultare; după care li se făgăduieşte „o mică, mică fericire, care va străluci un minut“. Şi un lucru uimitor e că în viaţa iadului de la Treblinka a existat într-adevăr o zi fericită. Însă nemţii s-au înşelat, nu supunerea şi ascultarea au adus această zi pentru condamnaţii la moarte de la Treblinka. Nebunia unor oameni curajoşi a dat naştere acestei zile. Nu aveau ce pierde. Toţi erau condamnaţi la moarte, fiecare zi a vieţii lor era plină de suferinţe şi de chinuri. Pe nici unul dintre ei, martori ai crimelor îngrozitoare, nemţii nu i-ar fi cruţat – pe toţi îi aştepta camera de gazare; erau trimişi la gazare după cîteva zile de lucru, fiind înlocuiţi cu alţii din noile loturi. Doar cîteva zeci de oameni nu trăiau cîteva zile şi ore, ci săptămîni şi luni: maiştrii calificaţi, tîmplarii, pietrarii, slujitorii nemţilor, brutarii, croitorii, frizerii. Ei au înfiinţat un comitet al răscoalei. Desigur, numai nişte condamnaţi la moarte şi inşi stăpîniţi de un aprig sentiment de răzbunare şi de ură devoratoare au putut alcătui un asemenea plan nebunesc al revoltei. Ei nu voiau să fugă

înainte de a distruge Treblinka. Şi au distrus-o. În barăcile de lucru au început să apară arme: topoare, cuţite, bîte. Cu ce preţ, cu cît risc era însoţită obţinerea fiecărui topor şi cuţit! Cîtă răbdare, şiretenie şi dibăcie trebuia, ca să le ferească pe toate de perchiziţii şi să le ascundă în barăci! S-au făcut rezerve de benzină, ca să incendieze construcţiile lagărului. Cum s-a obţinut această benzină şi cum a dispărut fără urmă, de parcă s-a evaporat? Au trebuit eforturi supraomeneşti, încordare a minţii, a voinţei, o dîrzenie deosebită. În final, s-a săpat o galerie subterană sub baraca-arsenal a nemţilor. Şi aici dîrzenia i-a ajutat pe oameni, Dumnezeul curajului a stat de partea lor. Din arsenal s-au scos douăzeci de grenade de mînă, o mitralieră, carabine, pistoale. Toate au dispărut în ascunzători săpate de complotişti. Conspiraţioniştii s-au împărţit în grupe de cîte cinci. Un plan complex al răscoalei a fost elaborat pînă în ultimele amănunte. Fiecare grupă de cinci avea o misiune precisă. Şi fiecare misiune matematic exactă era o nebunie. O grupă a primit ordin să ia cu asalt foişoarele în care stăteau *vachman*-i cu mitraliere. A doua trebuia să atace prin surprindere santinelele care se aflau la trecerea dintre platourile lagărului. A treia trebuia să atace maşinile blindate. A patra să taie legătura telefonică. A cincea să atace clădirea cazarmei. A şasea să facă treceri în sîrma ghimpată. A şaptea să facă poduri peste şanţurile antitanc. A opta să toarne benzină pe clădirile lagărului şi să le dea foc. A opta să distrugă tot ce se poate distruge uşor.

S-a prevăzut chiar şi acordarea de bani pentru fugari. Un medic din Varşovia, care strîngea bani, era cît pe ce să dea în vileag toată cauza. Un *scharführer* a văzut odată că din buzunarul pantalonilor lui se vede un teanc mare de bancnote. Era suma obişnuită de bani furaţi de la „casă“, pe care doctorul intenţiona să-i ducă la ascunzătoare. *Scharführer*-ul s-a făcut că nu observă nimic şi a raportat imediat despre asta chiar lui Kurt Franz. Era, fireşte, un eveniment extraordinar. Franz personal a mers să-l interogheze pe medic, fiindcă a suspectat imediat că e ceva necurat la mijloc. La urma urmei, de ce are nevoie de bani un condamnat la moarte? Franz şi-a început interogatoriul fără să se grăbească şi sigur pe el. Mai era oare vreun om pe lume care să ştie să tortureze ca el? Şi era convins că nu există pe lume vreun

individ care să reziste torturilor renumitului *hauptmann* Kurt Franz. Dar medicul din Varşovia l-a păcălit pe *hauptmann*-ul SS. A luat otravă. Unul dintre participanţii la răscoală mi-a povestit că niciodată la Treblinka nu s-au făcut atîtea eforturi ca să se salveze viaţa unui om. Pesemne că Franz simţea că doctorul muribund duce cu sine un secret important. Dar otrava germană a acţionat bine şi secretul a rămas ascuns.

La sfîrşitul lui iulie a venit o arşiţă înăbuşitoare. Cînd se deschideau mormintele, năvăleau vapori grei, ca din nişte căldări gigantice. Mirosul urît, terifiant şi cuptoarele încinse îi omorau pe oameni. Epuizaţi, cei care tîrau cadavre cădeau ei înşişi morţi pe grătarele cuptoarelor. Miliarde de muşte grele, ghiftuite, se tîrîiau pe pămînt, bîzîiau gros în aer. Se ardea ultima sută de mii de cadavre.

Răscoala s-a stabilit pe 2 august. Semnalul a fost dat de un foc de revolver. A fost semnul izbînzii unei cauze sfinte. Pe cer s-a ridicat o nouă flacără, nu flacăra cadavrelor arse – apăsătoare, plină de fum gros –, ci vîlvătaia unui incendiu – curată, dogoritoare, năprasnică. Ardeau construcţiile lagărului, iar răsculaţilor li se părea că însuşi corpul soarelui a explodat şi arde deasupra Treblinkăi, conducînd alaiul de sărbătoare al libertăţii şi onoarei.

Şuierau gloanţele, meliţau mitralierele în foişoarele cucerite de răsculaţi. Exploziile grenadelor de mînă bufneau solemn, ca nişte clopote ale adevărului. Aerul se clătina de bubuituri, de răpăitul mitralierelor, se năruiau zidurile, şuieratul gloanţelor înăbuşea bîzîitul muştelor de cadavru. În văzduhul limpede şi curat sclipeau topoarele roşii de sînge. În ziua de 2 august, în pămîntul iadului de la Treblinka a curs sîngele stricat al SS-iştilor, iar cerul albastru, radiind de lumină, a sărbătorit triumful clipei răzbunării. Şi în acest moment s-a repetat o istorie veche, de cînd lumea: creaturile care se purtau ca exponente ale unei rase superioare, creaturile care ordonau cu glas de tunet „*Achtung! Mutzen ab!*“[9], creaturile care chemau cu bubuitoare glasuri de stăpîni pe varşovieni să iasă la execuţie, afară din casele lor, „*Alle r-r-r-raus! Unter-r-r-r*“[10] – aceste creaturi, atît de încrezătoare în atotputernicia lor cînd era vorba de uciderea a milioane de femei şi copii, s-au dovedit a fi de o laşitate demnă de dispreţ, nişte tîrîtoare jalnice, implorînd îndurare. Derutaţi,

se zvîrcoleau ca nişte şobolani. Au uitat de sistemul diavolesc de apărare de la Treblinka, de salvele ucigătoare pregătite dinainte, de armamentul propriu. Dar merită oare să vorbim despre acestea şi mai mira ele pe cineva?

După două luni şi jumătate, la 14 octombrie 1943, a avut loc o răscoală la fabrica morţii de la Sabibur, organizată de prizonierul sovietic Alexandr Pecerski, instructor politic din Rostov. Şi aici s-au repetat cele petrecute la Treblinka: oameni de jumătate de metru din cauza inaniţiei au reuşit să o scoată la capăt cu sute de nemernici SS-işti, îngrăşaţi de sînge nevinovat. Răsculaţii s-au descurcat împotriva călăilor cu topoare făcute de ei, călite la fierăriile lagărului. Drept armă mulţi au folosit nisipul cel mai fin. Pecerski a dat ordin ca oamenii să-şi umple din vreme buzunarele cu nisip şi să-l arunce în ochii santinelelor… Dar trebuie oare să ne mirăm de asta?

Cînd Treblinka ardea şi răsculaţii, luîndu-şi rămas-bun de la cenuşa celor ucişi, au trecut dincolo de sîrmă, s-au năpustit pe urmele lor din toate colţurile unităţi SS şi de poliţie. Sute de cîini poliţişti adulmecau urmele răsculaţilor. Nemţii au mobilizat aviaţia. S-au dus lupte în păduri, în mlaştini. Puţini răsculaţi au mai rămas în viaţă pînă în zilele noastre.

După ziua de 2 august, Treblinka a încetat să mai existe. Nemţii au ars cadavrele rămase, au dărîmat construcţiile din piatră, au dat foc barăcilor de lemn neincendiate de răsculaţi. Au fost aruncate în aer, îngropate ori duse utilajele clădirii morţii, au fost distruse cuptoarele, au fost transportate excavatoarele. Şanţurile uriaşe au fost astupate cu pămînt, a fost desfiinţată pînă la ultima piatră clădirea gării. În fine, s-au scos şinele, s-au cărat traversele. Pe teritoriul lagărului s-a semănat lupin, un colonist pe nume Streben îşi construise acolo o căsuţă. Acum nu mai există nici această căsuţă, a ars. Ce au vrut să obţină nemţii prin toate aceste măsuri? Să ascundă urmele crimelor de la Treblinka? Dar este oare posibil aşa ceva? E posibil să obligi să tacă miile de oameni care dau mărturie că eşaloanele de condamnaţi la moarte veneau din întreaga Europă la locul execuţiei, pe bandă rulantă? E posibil să ascunzi flacăra grea, moartă şi fumul care au stat opt luni pe cer, vizibile zi şi noapte de locuitorii zecilor de sate şi cătune din preajmă? Oare este posibil să le scoţi din suflete, să-i sileşti să uite vaietele înspăimîntătoare ale femeilor şi

copiilor auzite vreme de treisprezece luni şi care au rămas în urechile ţăranilor din satul Vulka?

Oare este posibil să-i forţezi să uite pe ţăranii care au cărat vreme de un an cenuşă omenească din lagăr pe drumurile din preajmă? Oare este posibil să-i forţezi să tacă pe martorii rămaşi în viaţă ai lucrărilor de la eşafodul de la Treblinka, de la primele zile ale apariţiei acestuia şi pînă pe 2 august 1943, ultima zi de existenţă? Ei relatează într-un ton şi exact despre fiecare SS-ist şi *vachman*, restabilesc pas cu pas, ceas cu ceas mersul zilelor la Treblinka. Nu mai strigă nimeni la ei „*Mutzen ab*“, nu mai sînt duşi în camera de gazare. Şi Himmler nu mai este stăpîn peste ajutoarele sale, care îşi apleacă în pămînt capetele, care îşi răsucesc cu degete tremurînde colţurile hainelor şi povestesc cu glas şters şi monoton istoria crimelor lor, ce pare nebunie şi delir. Un ofiţer sovietic, avînd panglica verde a medaliei de la Stalingrad, notează foaie cu foaie depoziţiile ucigaşilor. Iar la uşă stă cu buzele strînse o santinelă, cu aceeaşi medalie de la Stalingrad. Are chipul slab, înnegrit de vînturi şi aspru. Este chipul justiţiei populare. Nu este un simbol uimitor că la Treblinka, lîngă Varşovia, a venit una din armatele victorioase de la Stalingrad? Degeaba s-a agitat Heinrich Himmler în februarie 1943, degeaba a venit cu avionul la Treblinka, degeaba a ordonat să se construiască cuptoarele, să se ardă şi să se distrugă urmele. Da, degeaba a şters urmele! Luptătorii de la Stalingrad au venit la Treblinka, ce scurtă a fost calea de la Volga la Vistula! Iar acum însuşi pămîntul de la Treblinka nu vrea să fie complice la crimele săvîrşite de răufăcători, el aruncă afară oasele şi lucrurile celor ucişi, pe care hitleriştii au încercat să le ascundă.

Am venit în lagărul de la Treblinka la începutul lui septembrie 1944, adică după treisprezece luni de la răscoală. Tot treisprezece luni a funcţionat eşafodul. Nemţii au încercat să ascundă urmele crimei lor tot treisprezece luni… E linişte. Abia freamătă vîrfurile pinilor ce se află de-a lungul căii ferate. La aceşti pini, la acest nisip, la această veche buturugă au privit milioanele de ochi omeneşti din vagoanele ce se îndreptau încet spre peron. Cenuşa şi zgura fîşîiau încet pe drumul negru, împodobit pe margini meticulos, nemţeşte, cu pietre albe. Intrăm în lagăr, călcăm pe pămîntul de la

Treblinka. Păstăile de lupin crapă la cea mai mică atingere, crapă cu un sunet uscat. Milioanele de bobiţe se împrăştie pe pămînt. Sunetul bobiţelor care cad şi sunetul tecilor care se deschid se împletesc într-o melodie tristă şi molcomă. Pare că din adîncul pămîntului se aude sunetul funebru al unor clopoţei, abia auzit, trist, întins şi liniştit. Iar pămîntul se clatină sub picioare, afînat, gras, parcă impregnat abundent cu ulei de in. Pămîntul fără fund de la Treblinka, mişcător, ca un abis marin! Acest teren înconjurat cu sîrmă a înghiţit mai multe vieţi omeneşti decît toate oceanele şi mările globului, de cînd există neamul omenesc.

Pămîntul aruncă afară oase fărîmate, dinţi, lucruri, documente – el nu vrea să păstreze secretele.

Şi lucrurile ies la iveală din crăpăturile pămîntului, din rănile lui neînchise. Iată-le: cămăşi pe jumătate putrezite ale celor ucişi, pantaloni, pantofi, portţigarete coclite, rotiţe de la mecanismul ceasului, cuţitaşe, pămătufuri de bărbierit, sfeşnice, pantofiori de copil cu pompoane roşii, prosoape cu cusătură ucraineană, rufărie de dantelă, foarfeci, degetare, corsete, bandaje. Şi mai departe, din crăpăturile pămîntului ies la suprafaţă mormane de vase: tigăi, căni de aluminiu, ceşti, cratiţe, crăticioare, oliţe de noapte, bidoane, sosiere, ceşcuţe din plastic pentru copii. Iar mai departe, din hăul fără fund al pămîntului ies la suprafaţă, de parcă mîna cuiva le trage la lumină, paşapoarte sovietice, agende în limba bulgară, fotografii de copii din Varşovia şi Viena, scrisori de copii cu litere tremurate, o plachetă de versuri, o rugăciune scrisă pe o hîrtiuţă galbenă, cartele de alimente din Germania… Şi peste tot sute de flacoane şi sticluţe de parfum – verzi, roz, albastre… Peste toate apasă un miros îngrozitor de putreziciune, pe care nu l-a putut birui nici focul, nici soarele, nici ploaia, nici zăpada, nici vîntul. Şi sute de musculiţe de pădure se caţără pe lucrurile, hîrtiile şi fotografiile pe jumătate putrezite.

Mergem mai departe prin pămîntul fără fund, mişcător de la Treblinka şi deodată ne oprim. Plete dese, vălurite, bălaie şi arzînd ca arama, plete subţiri, uşoare, minunate de codană, bătucite în pămînt, iar alături, la fel, bucle blonde, pe urmă cosiţe negre grele în nisipul galben, şi tot aşa. Este ceea ce cuprinde un sac de păr netransportat, şuviţe dintr-un singur sac! Toate acestea

sînt adevărate. Ultima speranţă stupidă că totul e un vis se prăbuşeşte. Iar păstăile de lupin sună uscat, se aude sunetul bobiţelor căzute pe pămînt, de parcă de sub pămînt răzbate sunetul funerar al unor nenumăraţi clopoţei. Şi pare că inima se va opri, închircită de atîta mîhnire, de atîta amar, durere, pe care omul nu le mai poate îndura…

Savanţii, sociologii, criminaliştii, psihiatrii, filosofii cugetă: ce a fost asta? O moştenire, educaţie, mediu, condiţii exterioare, predestinare istorică, voinţa criminală a conducătorilor? Ce este asta? Cum de s-a întîmplat? Trăsăturile embrionare ale rasismului, ce păreau comice în gura unor profesori şarlatani de joasă speţă şi a unor bieţi teoreticieni provinciali din Germania secolului trecut, dispreţul neamţului pentru „porcul rus“, „vita poloneză“, „neţesălatul jidan“, pentru „franţuzul desfrînat“, pentru „negustoraşul de englez“, pentru „fandositul grec“, „nătărăul de ceh“, tot acest buchet de ifose meschine, de „superioritate“ ieftină a neamţului asupra celorlalte popoare ale planetei, de care rîdeau binevoitor publiciştii şi scriitorii umorişti, toate acestea s-au transformat pe nesimţite, în decurs de cîţiva ani, din trăsături „copilăreşti“ într-o ameninţare de moarte a omenirii, a vieţii şi libertăţii ei, au devenit izvorul unor suferinţe şi crime incredibile, nemaivăzute. Aici avem la ce să reflectăm!

Sînt îngrozitoare războaiele precum cel actual. A curs mult, mult sînge nevinovat din pricina nemţilor. Dar astăzi să vorbim mai puţin despre responsabilitatea Germaniei pentru cele întîmplate. Astăzi trebuie să vorbim despre responsabilitatea tuturor popoarelor şi a fiecărui cetăţean al lumii pentru viitor.

Astăzi fiecare om este obligat faţă de conştiinţa sa, faţă de fiul şi mama sa, faţă de patrie şi faţă de omenire să răspundă cu toată puterea sufletului şi a minţii sale la întrebarea: ce a născut rasismul, ce trebuie ca nazismul, fascismul, hitlerismul să nu învie niciodată, nici pe această parte, nici pe cealaltă a Oceanului, niciodată, în veacul vecilor!

Ideea imperialistă a exclusivismului naţional, rasial şi de oricare alt fel i-a condus logic pe hitlerişti la crimele de la Maidanek, Sabibur, Belzec, Auschwitz, Treblinka.

Trebuie să ţinem minte că rasismul, fascismul iese din acest război nu numai cu amarul înfrîngerii, ci şi cu dulcea amintire a uşurinţei crimei în masă. Iar acest lucru trebuie să ni-l reamintim zi de zi toţi cei cărora ne sînt scumpe cinstea, libertatea, viaţa pentru toate popoarele, pentru omenire.

Septembrie 1944[11]

1. *Vachman* – personal de pază din lagăr (din germ. *Wachmänner*). *Vachman*-ii erau recrutaţi de obicei dintre prizonierii de război.

2. Germani etnici din altă ţară.

3. Sergent din trupele SS.

4. Atenţie! (în germ., în orig.)

5. Gross Admiral nazist. A fost condamnat iniţial la moarte, ulterior i-a fost comutată pedeapsa şi a fost eliberat în 1955.

6. Mîinile sus! Marş! Mai repede! Mai repede! (în germ., în orig.)

7. Pentru noi a rămas numai Treblinka, / Acesta este destinul nostru (în germ., în orig.).

8. … Am rupt o floricică / Şi am dăruit-o / Frumoasei iubite… (în germ., în orig.)

9. Atenţie! Scoateţi căciulile! (în germ., în orig.)

10. Toţi afară! (în germ., în orig.)

11. Broşura *Iadul de la Treblinka* s-a transmis din mînă în mînă la procesul de la Nürnberg, în calitate de document acuzator. Peste cîţiva ani, în romanul *Viaţă şi destin* şi în povestirea „Panta Rhei“, Grossman şi-a îndreptat privirile şi spre cealaltă parte – a puterii sovietice, a „Armatei Roşii sfinte“ etc. –, punînd-o pe acelaşi plan cu fascismul german.

Madona Sixtină

1

Trupele biruitoare ale Armatei Roşii, după ce au zdrobit armata Germaniei fasciste, au adus la Moscova tablourile galeriei de la Dresda. La Moscova tablourile au stat închise circa zece ani.

În primăvara lui 1955, Guvernul sovietic a luat hotărîrea de a trimite tablourile înapoi la Dresda. S-a luat decizia şi ca, înainte de îndeplinirea acestui fapt, să se permită accesul la ele timp de nouă luni.

Într-o dimineaţă rece, pe 30 mai 1955, trecînd pe Volhonka, pe lîngă cordoanele miliţiei moscovite care regularizau circulaţia a mii de oameni ce voiau să vadă tablourile marilor maeştri, am intrat în Muzeul Puşkin, am urcat la primul etaj şi am mers la Madona Sixtină.

De la prima privire, imediat şi mai presus de orice, devine de netăgăduit că ai în faţă o creaţie nemuritoare.

Am înţeles că, înainte de a vedea Madona Sixtină, m-am folosit în mod superficial de puterea grozavă a cuvîntului „nemurire“, că am confundat viaţa grandioasă a unor opere deosebit de măreţe ale omului cu nemurirea. Plin de admiraţie în faţa lui Rembrandt, Beethoven, Tolstoi, am înţeles, că din tot ce s-a creat cu penelul, cu dalta sau cu pana, uluindu-mi inima şi mintea, doar acest tablou al lui Rafael nu va muri atîta timp cît vor trăi oameni. Dar poate că, dacă vor muri oamenii, alte creaturi ce vor rămîne în locul lor pe pămînt – lupii, şobolanii şi urşii, rîndunelele – vor veni pe jos sau în zbor şi vor privi Madona…

La acest tablou s-au uitat douăsprezece generaţii – o cincime din neamul omenesc trecut pe pămînt de la începutul numărării anilor şi pînă în zilele

noastre.

Au privit la el bătrîne sărmane, împăraţi ai Europei şi studenţi, miliardari de peste Ocean, papi şi cneji ruşi, au privit la el fecioare curate şi prostituate, colonei de Stat Major, hoţi, genii, ţesători, piloţi de bombardiere, profesori, au privit la el răi şi buni. De cînd există acest tablou s-au ridicat şi s-au prăbuşit imperii europene şi coloniale, au apărut poporul american, uzinele din Pittsburgh şi Detroit, s-au desfăşurat revoluţii, s-a schimbat structura socială a lumii… În acest răstimp omenirea a lăsat în urmă superstiţiile alchimiştilor, furcile de tors, corăbiile cu pînze şi poştalioanele, muschetele şi halebardele, a păşit în secolul generatoarelor, electromotoarelor şi al turbinelor, a păşit în secolul reactoarelor atomice şi al reacţiilor termonucleare. În acest răstimp, contribuind la cunoaşterea Universului, Galilei a scris *Dialogul* său, Newton – *Principiile*, Einstein – *Asupra electrodinamicii corpurilor în mişcare*. În acest răstimp, Rembrandt, Goethe, Beethoven, Dostoievski şi Tolstoi au adîncit profunzimile sufleteşti şi au înfrumuseţat viaţa.

Am văzut o tînără mamă ţinînd în braţe un copil. Cum să redai splendoarea merişorului firav, subţiratic, ce a făcut primul măr greu, cu coaja albă; a păsăruicii care scoate primii puişori; a tinerei căprioare mame… maternitatea şi neajutorarea unei adolescente, aproape a unui copil.

În Madona sa, Rafael a destăinuit taina frumuseţii materne. Dar nu în asta stă viaţa inepuizabilă a tabloului lui Rafael. Viaţa stă în faptul că trupul şi chipul tinerei femei sînt sufletul ei – de aceea Madona este atît de minunată. În această reprezentare vizuală a sufletului matern rămîne ceva inaccesibil conştiinţei.

Ştim că în reacţiile termonucleare materia se converteşte într-o cantitate mai mare de energie, dar încă nu ne putem astăzi imagina procesul invers, al materializării energiei. Totuşi aici forţa spirituală, maternitatea se cristalizează, se convertesc în blînda Madonă.

Frumuseţea Madonei este puternic legată de viaţa pămîntească. Este democratică, umană; este proprie maselor – oamenilor cu feţe galbene, cu ochi oblici, gîrbovitelor cu nasuri alungite şi palide, celor cu feţe negre, cu părul creţ şi buze groase. Este atotomenească. Ea este sufletul şi oglinda

umanităţii şi toţi cei ce se uită la Madonă văd în ea omenescul. Ea este icoana sufletului matern. De aceea frumuseţea ei este împletită, contopită în eternitate cu frumuseţea care se ascunde, invincibilă şi profundă, pretutindeni unde se naşte şi există viaţă – în subterane şi în poduri, în palate şi în cocioabe.

Îmi pare această Madonă expresia cea mai ateistă a vieţii, a omenescului fără participarea divinităţii.

Mi s-a părut cîteva clipe că Madona exprima nu doar omenescul, ci şi ceea ce există în cercurile mai largi ale vieţii pămînteşti, în lumea vieţuitoarelor, pretutindeni unde în ochii căprui ai calului care paşte, ai vacii, ai cîinelui se poate ghici şi vedea umbra inefabilă a Madonei.

Şi mai pămîntesc mi se pare copilul din braţele ei. Chipul său pare mai matur decît al mamei. Printr-o astfel de privire tristă şi serioasă, îndreptată în acelaşi timp înainte şi înăuntru, se poate cunoaşte, vedea destinul.

Feţele lor sînt liniştite şi triste. Poate văd dealul Golgotei, calea prăfuită şi pietroasă către el, crucea grea, grosolană, necioplită, care va sta pe umerii mici ce simt acum căldura sînului mamei…

Iar inima se strînge nu de nelinişte, nu de durere. E un simţămînt nou, nicicînd încercat de om, e un simţămînt parcă ieşit la suprafaţă dintr-un abis marin sărat şi amar, iar inima tresaltă de stranietatea şi noutatea lui.

În aceasta constă încă o trăsătură specială a tabloului.

El zămisleşte noul, ca şi cum la cele şapte culori ale spectrului se adaugă o a opta, necunoscută ochiului.

De ce nu există teamă pe chipul mamei şi degetele sale nu se împletesc în jurul corpului fiului cu putere, astfel ca moartea să nu le desfacă, de ce ea nu vrea să-l îndepărteze pe fiu de destin?

Ea îl întinde pe copil în întîmpinarea destinului, nu îşi ascunde copilaşul.

Iar copilul nu îşi ascunde faţa la pieptul mamei. Uite, acum va coborî din braţele ei şi va porni în întîmpinarea destinului cu picioruşele goale.

Cum să explici asta, cum să înţelegi?

Ei sînt unul şi tot ei sînt despărţiţi. Văd, simt şi gîndesc laolaltă, sînt contopiţi unul cu altul, însă totul ne spune că sînt separaţi unul de altul, nu pot să nu se separe, că esenţa unităţii, a contopirii lor constă în faptul că ei se

despart unul de altul.

Există clipe grele şi amare, cînd tocmai copiii depăşesc pe maturi în raţiune, în netulburare, în împăcare. Le-au manifestat copiii de ţăran într-un an de foamete, fără recoltă, copiii băcanilor şi meseriaşilor evrei în timpul pogromului de la Chişinău, copiii minerilor, cînd vuietul sirenei minei vestea localităţii înnebunite de durere o explozie subterană.

Omenescul din om întîmpină destinul său. Pentru fiecare epocă acest destin este deosebit, diferit de ceea ce a fost în epoca precedentă. Destinul are în comun doar faptul că este mereu greu…

Dar omenescul din om a continuat să existe cînd acesta a fost răstignit pe cruci şi chinuit în închisori.

Omenescul din om a vieţuit în carierele de piatră, la cincizeci de grade sub zero, în exploatările forestiere din taiga, în tranşeele pline cu apă de la Peremîşl şi Verden. El a vieţuit în existenţa monotonă a salariaţilor, în sărăcia spălătoreselor, a menajerelor, în lupta lor extenuantă şi în zadar cu nevoia, în munca lipsită de fericire a muncitoarelor din fabrici.

Madona cu pruncul în braţe este omenescul din om, în asta constă nemurirea ei.

Epoca noastră, privind Madona Sixtină, recunoaşte în ea destinul propriu. Fiecare epocă priveşte la această femeie cu pruncul în braţe şi o fraternitate blîndă, mişcătoare şi tristă se leagă între oamenii din diferite generaţii, popoare, rase, secole. Omul devine conştient de sine, de crucea lui, înţelege deodată legătura minunată dintre vremuri, legătura a ceea ce trăieşte azi, cu ce a fost şi cu ce va fi.

2

Cînd am ieşit în stradă, uluit şi tulburat de puterea impresiei surprinzătoare, n-am încercat să pun ordine în conglomeratul de sentimente şi idei. N-am comparat vălmăşagul de sentimente nici cu zilele de lacrimi şi fericire pe care le-am trăit la cincisprezece ani, cînd am citit *Război şi pace*,

nici cu ceea ce am simţit cînd am ascultat muzica lui Beethoven în zilele grele şi deosebit de sumbre ale vieţii mele. Şi am înţeles: nu cartea şi nu muzica au apropiat de mine imaginea tinerei mame cu copilul în braţe, ci Treblinka… „La aceşti pini, la acest nisip, la această veche buturugă au privit milioanele de ochi omeneşti din vagoanele ce se îndreptau încet spre peron. Cenuşa şi zgura fîşîiau încet pe drumul negru, împodobit pe margini meticulos, nemţeşte, cu pietre albe. Intrăm în lagăr, călcăm pe pămîntul de la Treblinka. Păstăile de lupin crapă la cea mai mică atingere, crapă cu un sunet uscat. Milioanele de bobiţe se împrăştie pe pămînt. Sunetul bobiţelor care cad şi sunetul tecilor care se deschid se împletesc într-o melodie tristă şi molcomă. Pare că din adîncul pămîntului se aude sunetul funebru al unor clopoţei, abia auzit, trist, întins şi liniştit…

Iată-le: cămăşi pe jumătate putrezite ale celor ucişi, pantaloni, pantofi, portţigarete coclite, rotiţe de la mecanismul ceasului, cuţitaşe, pămătufuri de bărbierit, sfeşnice, pantofiori de copil cu pompoane roşii, prosoape cu cusătură ucraineană, rufărie de dantelă, foarfeci, degetare, corsete, bandaje. Şi mai departe, din crăpăturile pămîntului ies la suprafaţă mormane de vase: tigăi, căni de aluminiu, ceşti, cratiţe, crăticioare, oliţe de noapte, bidoane, sosiere, ceşcuţe din plastic pentru copii…

Mergem mai departe prin pămîntul fără fund, mişcător de la Treblinka şi deodată ne oprim. Plete dese, vălurite, bălaie şi arzînd ca arama, plete subţiri, uşoare, minunate de codană, bătucite în pămînt, iar alături, la fel, bucle blonde, pe urmă cosiţe negre grele în nisipul galben, şi tot aşa…

Şi pare că inima se va opri, închircită de atîta mîhnire, de atîta amar, durere, pe care omul nu le mai poate îndura…“[1]

Amintirile despre Treblinka mi s-au ridicat în suflet, dar la început nu am înţeles acest lucru…

Ea mergea cu picioarele ei uşoare şi desculţe pe pămîntul mişcător de la Treblinka, de la locul de descărcare a garniturii spre camera de gazare. Am recunoscut-o după expresia chipului şi a ochilor. I-am văzut fiul şi l-am recunoscut după expresia necopilărească, ciudată. Aşa erau mamele şi copiii cînd pe fondul verdelui întunecat al pinilor vedeau zidurile albe ale camerei de

gazare de la Treblinka, aşa erau sufletele lor. De cîte ori mi-am aţintit privirile prin pîcla deasă spre cei care coborau din garnitura de tren! Dar îi vedeam întotdeauna neclar – ba chipurile omeneşti păreau deformate de o groază nemărginită şi totul se stingea într-un ţipăt cumplit, ba neputinţa fizică şi sufletească, disperarea aşternea pe feţe o nepăsare obtuză şi îndărătnică, ba zîmbetul lipsit de griji al nebuniei se aşternea pe faţa oamenilor care coborau din tren şi mergeau la camera de gazare.

Şi, iată, am văzut adevărul acestor chipuri, pictat de Rafael cu patru veacuri în urmă: aşa merge omul în întîmpinarea soartei sale.

Capela Sixtină… Camera de gazare de la Treblinka…

Tînăra mamă şi-a născut fiul în timpul nostru. Este cumplit să-ţi porţi la sîn fiul şi să asculţi mugetul gloatei care îl salută pe Adolf Hitler. Mama priveşte atent faţa nou-născutului, ascultă vuietul mulţimii şi trosnetul sticlei sparte, vacarmul sirenelor de automobil, un cor ca de lupi cîntă tărăgănat pe străzile Berlinului marşul lui Horst Wessel. Iată lovitura surdă a toporului moabit.

Mama dă piept pruncului, iar gloatele construiesc ziduri, întind sîrmă ghimpată, ridică barăci… Iar în birouri liniştite se proiectează camere de gazare, automobile pentru gazare, crematorii…

A venit vremea lupilor, a fascismului. O vreme în care oamenii trăiesc viaţă de lupi, lupii trăiesc cu viaţa oamenilor.

În acest timp tînăra mamă a născut şi şi-a crescut copilul. Iar pictorul Adolf Hitler stătea în faţa ei în clădirea galeriei din Dresda – el îi decidea soarta. Dar stăpînul Europei nu putea să-i întîlnească ochii, nu-i putea întîlni privirea fiului, căci ei erau oameni.

Puterea lor omenească a triumfat asupra violenţei. Madona a mers cu picioarele ei desculţe, uşoare, în camera de gazare, şi-a dus fiul pe pămîntul mişcător de la Treblinka.

Fascismul german a fost înfrînt. Războiul a răpit zeci de milioane de oameni, oraşe mari s-au ruinat.

În primăvara lui 1945, Madona a văzut cerul nordului. Ea a venit la noi nu ca oaspete, nu ca o călătoare străină, ci cu soldaţii şi şoferii pe şoselele sparte

ale războiului, ea este parte a vieţii noastre, contemporana noastră.

Ea cunoaşte totul – şi ninsoarea noastră, şi glodurile reci ale toamnei, şi gamela soldăţească turtită, cu o zeamă lungă şi tulbure, şi ceapa veştejită, cu o coajă de pîine neagră.

Ea a mers laolaltă cu noi, a mers cu garnitura de tren scîrţîitoare, a căutat păduchi în părul moale şi nespălat al fiului.

Ea este contemporana timpului colectivizării generale.

Uite-o, desculţă, cu copil mic, în garnitura de tren. Ce lung drum stă în faţa ei! Din Oboian, de lîngă Kursk, din ţinuturile cernoziomice ale Voronejului merge în taiga, în mlaştinile păduroase de dincolo de Ural, în nisipul Kazahstanului.

Dar unde îţi este tatăl, în ce accident aviatic, în ce deplasare în exploatările forestiere din taiga, în ce baracă de dizenterici a pierit?

Vanicika, Vania, de ce este atît de trist chipul tău? Destinul a pus obloanele pe casa rămasă pustie a ta şi a mamei tale. Ce cale lungă vă stă în faţă? Veţi ajunge pînă la capăt? Sau veţi pieri extenuaţi undeva pe drum, la o staţie a unei linii cu ecartament îngust, în pădure, pe malul mlăştinos al unui rîuşor de dincolo de Urali?

Da, ea este. Am văzut-o în anul 1930 la staţia Konotop, s-a apropiat de trenul rapid, înnegrită de suferinţă, şi a ridicat ochii ei minunaţi, zicînd fără glas, numai cu buzele: „Pîine…“.

L-am văzut pe fiul ei, deja în vîrstă de treizeci de ani, cu bocanci soldăţeşti uzaţi, luaţi de la morţi care nu mai au nevoie de ei, într-o pufoaică ruptă la umărul alb ca laptele. Păşea pe o cărare prin mlaştină, un nor de musculiţe i se aduna deasupra, iar el nu putea alunga nimbul viu de muşiţe care pîlpîia asupră-i, mîinile lui ţineau pe umeri o bîrnă grea, nefasonată. Iată-l, a ridicat capul aplecat şi i-am văzut faţa, barba mică, creaţă, întinsă egal de la o ureche la alta, buzele întredeschise, i-am văzut ochii şi i-am recunoscut imediat – sînt ochii care privesc din tabloul lui Rafael.

Am întîlnit-o în 1937, stătea în odaia ei, ţinîndu-şi de mînă pentru ultima dată fiul, luîndu-şi rămas-bun; i-a privit fix chipul, iar pe urmă a coborît pe scările pustii ale blocului mut… La uşa odăii ei este pus sigiliu, jos o aşteaptă

o maşină militară… Cît de ciudată şi apăsătoare este liniştea la acest ceas gri, de cenuşă, al răsăritului, cît de mute sînt clădirile înalte!

Iar din semiîntunericul răsăritului se iveşte noul ei prezent – eşalonul, închisoarea de etapă, santinelele din foişoarele de lemn ale lagărului, sîrma ghimpată, lucrul de noapte în ateliere, apa clocotită, priciurile, priciurile, priciurile…

Stalin se apropie de tablou cu pas molcom, în cizme de şevro cu toc mic. Netezindu-şi mustăţile sure, priveşte mult, mult timp faţa mamei şi a fiului.

A recunoscut-o el oare, a întîlnit-o în anii deportărilor de la Vostocino-Sibirsk, Novodvinsk, Turuhansk, a întîlnit-o la etapele de transfer dintr-o închisoare în alta? A cugetat oare la ea în timpul măreţiei sale?

Noi, oamenii, am recunoscut-o, i-am recunoscut fiul. Ea sîntem noi. Destinul lor sîntem noi. Ei sînt omenescul din om. Şi dacă viitorul o va duce pe Madonă în China sau în Sudan, oamenii o vor recunoaşte pretutindeni, aşa cum astăzi facem noi.

Puterea minunată şi calmă a acestui tablou stă în faptul că ne vorbeşte despre bucuria de a fi fiinţă vie pe pămînt.

Lumea – întreaga imensitate a Universului – este o robie supusă materiei ne-vii, numai viaţa aduce minunea libertăţii.

Iar acest tablou spune cît de preţioasă, cît de minunată trebuie să fie viaţa, şi că nu există în lume putere care poate sili viaţa să se transforme în altceva care nu ar fi viaţă numai prin asemănarea exterioară cu viaţa.

Puterea vieţii, puterea omenescului din om este foarte mare; nici cea mai mare, cea mai perfecţionată silnicie nu o poate înrobi, ci doar ucide. Iată de ce sînt atît de liniştite chipul mamei şi al fiului – ei sînt invincibili. În această epocă de fier, pierderea vieţii nu înseamnă înfrîngerea ei.

Stăm în faţa Madonei, oameni tineri ori cu păr cărunt care trăim în Rusia. Stăm într-un timp tulbure… Nu s-au închis rănile, mai fumegă incendiile, încă nu s-au înălţat gorgane peste mormintele milioanelor de soldaţi, ale fiilor şi fraţilor noştri. Încă stau morţi în picioare plopii şi cireşii în satele arse de vii, cresc bălării triste peste trupurile arse ale bunicilor, mamelor, flăcăilor şi fetelor din satele de partizani. Încă se mişcă, se frămîntă pămîntul deasupra

şanţurilor în care zac trupuri de copii şi mame evreice. Nopţile, încă se mai aude tînguitul văduvelor într-un număr fără de sfîrşit de izbe ruseşti, belaruse şi ucrainene. Madona le-a trăit pe toate cu noi, pentru că ea sîntem noi, pentru că fiul ei sîntem noi.

Şi e îngrozitor, ruşinos şi dureros! De ce a fost atît de cumplită viaţa, nu este aici şi vina mea şi a ta? De ce sîntem în viaţă? Înfricoşătoare, grea întrebare – o pot pune celor vii numai morţii. Dar morţii tac, nu pun întrebări.

Şi liniştea postbelică este întreruptă cînd şi cînd de bubuitul exploziilor, iar ceaţa radioactivă se întinde pe cer.

S-a zguduit pămîntul pe care trăim cu toţii – în locul armei sciziunii atomice vine arma termonucleară.

Curînd o vom conduce la plecare pe Madona Sixtină.

Cu ea a trecut viaţa noastră. Judecaţi-ne – pe toţi oamenii laolaltă cu Madona şi cu fiul ei. Noi curînd vom părăsi viaţa, capetele ne sînt deja ninse. Dar ea, tînăra mamă, ducîndu-şi fiul în braţe, va pleca în întîmpinarea destinului şi va vedea pe cer, cu o nouă generaţie de oameni, prima explozie puternică şi orbitoare a bombei cu hidrogen, care va vesti declanşarea unui nou război mondial.

Ce putem spune noi, oamenii epocii fascismului, în faţa judecăţii trecutului şi viitorului? Nu avem nici o justificare.

Vom spune că nu a fost timp mai greu ca al nostru, dar că nu am lăsat să piară omenescul din om.

Uitîndu-ne în urma Madonei Sixtine, păstrăm credinţa că viaţa şi libertatea sînt unite, că nu este nimic mai presus de omenescul din om.

Acesta va trăi etern, va birui.

1955

1. Vasili Grossman, fragment din studiul „Iadul de la Treblinka“, apărut iniţial în culegerea *Anii războiului*, OGHIZ, 1946.

La odihna veşnică

1

Alături de cimitirul Vagankovskoe sînt căile de acces ale ramificaţiei bieloruse. De după trunchiurile arţarilor din cimitir se văd cum trec în goană trenurile spre Varşovia şi Berlin, cum sticlesc geamurile vagoanelor-restaurant, cum se năpustesc trenurile-rapid albastre Moscova-Minsk, cum şuieră trenurile electrice urbane; se cutremură pămîntul de la marfarele grele.

Alături de cimitir se află şoseaua Zvenigorod. Aleargă pe ea automobile, taxiuri de mărfuri cu boarfe pentru case de vacanţă. Tot alături de cimitirul Vagankovskoe este piaţa. Zbîrnîit de elicoptere vine din cer, în văzduh răsună glasul clar al dispecerului care dirijează formarea trenurilor.

Iar în cimitir este odihnă veşnică, pace eternă.

În duminicile de primăvară este greu să urci în autobuzele care merg la cimitirul Vagankovskoe; mulţimi pedestre se deplasează de la bariera Presnenskaia pe Strada 1905, pe lîngă şantiere şi dărăpănături de lemn, pe lîngă şcoala de radiotehnică şi pe lîngă lăzile cu capac ale pieţei Vagankovskoe. Oamenii merg cu lopeţi, stropitori, fierăstraie, cu găleţi de vopsit, pensule şi cu sacoşe pline cu de-ale gurii – a început perioada reparaţiilor de primăvară, a vopsirii grilajelor, a sădirii florilor pe mormînt.

La poarta cimitirului se adună rîuri de oameni; Babilonul viu îi împiedică pe noii locatari să intre cu maşinile de funeralii în curtea cimitirului. Cît de mult soare de primăvară este aici, cîtă prospeţime, verdeaţă, cîte feţe însufleţite, discuţii vii şi cît de puţină tristeţe! Cel puţin aşa pare.

Miroase a vopsea, bat ciocane, scîrţîie roabe şi cărucioare care duc nisip, brazde de iarbă, ciment – cimitirul lucrează. Oameni cu mînecuţe de satin

muncesc cu trudă şi entuziasm. Unii cîntă încetişor, alţii schimbă vorbe cu vecinii.

Mama vopseşte gărduţul tăticului, iar fetiţa sare într-un picior, încearcă să sară peste mormînt fără să atingă pămîntul cu al doilea picior.

— Uită-te la fetiţa asta, e plină de vopsea pe mînecă!

Iar dincolo au terminat treaba. Grilajul şi monumentul au fost acoperite cu un auriu stupid, pe o bancă se pune o pînză, oamenii iau o gustare, dar, este limpede, nu e numai gustare: vocile sînt deja foarte însufleţite, feţele fruste capătă culoare, răsună deodată un hohot năvalnic. Îşi amintesc oare de mormînt? Nu, nu-şi amintesc. Răposatul n-o să se supere: e mulţumit de lucrare.

E frumos să lucrezi în aer liber, să sădeşti flori, să smulgi din rădăcină buruienile care au năpădit mormîntul.

Unde să mergi duminica? La grădina zoologică, în parcul Sokolniki? La cimitir e mai plăcut să lucrezi fără grabă, să respiri aer curat.

Viaţa e puternică, a pătruns în spaţiul cimitirului, iar cimitirul s-a supus, devenind parte a vieţii.

Agitaţia vieţii, patimile ei nu sînt aici cu mult mai mici decît la serviciu, în locuinţa la comun sau în piaţa de alături.

„Fireşte, Vagankovskoe al nostru nu este Novodevicie, dar nici aici nu odihnesc ultimii oameni: pictorul Surikov, alcătuitorul dicţionarului Dali, profesorul Timireazev, Esenin… Sînt şi generali, vechi bolşevici, Bauman la noi e înmormîntat, un întreg raion al capitalei îi poartă numele… comandantul de divizie Kikvidze, legendarul erou al războiului civil, tot la noi e înmormîntat. Iar în timpul ţarismului nu s-au înmormîntat aici numai negustori, ci şi arhierei.“

E greu să primeşti un loc la cimitirul Vagankovskoe, la fel de greu cum un provincial primeşte domiciliul permanent la Moscova.

Şi argumentele pe care rudele decedatului le aduc bărbatului roşu-întunecat la obraz, cu cizme, kubankă şi scurtă de piele cu fermoar, sînt aceleaşi auzite zilnic de funcţionarii de la secţia de eliberare a buletinelor de la miliţia Moscovei.

— Tovarăşe director, doar aici e bătrîna lui mamă, fratele cel mare. Cum se poate, cum să-l ducem la Vostriakovo?

Şi directorul răspunde la fel cum se face la secţia de eliberare a buletinelor din capitală:

— Nu pot. Am indicaţii speciale de la Sovietul Moscovei, înţelegeţi. Limita s-a depăşit. Doar nu trebuie să fie toţi la Vagankovskoe, se poate merge şi la Vostriakovo.

Deosebit de strict a fost la Vagankovskoe înainte de Festivalul mondial al tineretului din 1957. A umblat zvonul că participanţii credincioşi ai Festivalului vin la Vagankovskoe. Lucrătorii de la cimitir cădeau din picioare de oboseală, ca să facă ordine pentru Festival.

A fost tare greu în aceste zile pentru nevoiaşi: pentru milogii care cîntă, cocoşaţi, bîlbîiţi, cei apucaţi de tremurici, invalizi din Marele Război pentru patrie, orbi, cretini… Miliţia i-a dus cu maşinile de acolo. Aveau indicaţii speciale.

În acele zile, la biroul cimitirului li se spunea solicitatorilor:

— Să trecem de Festival, veniţi după.

A trecut Festivalul şi viaţa cimitirului a intrat pe făgaşul normal.

Directorului şi ajutoarelor sale li se cere iarăşi:

— Un locşor măcar…

Dar ce să-i faci! La Vagankovskoe sînt locuri puţine, iar morţii „vin şi vin“. Şi nimeni nu vrea la Vostriakovo.

Oamenii încearcă să convingă, ameninţă, plîng.

Unii aduc adeverinţe de la instituţii, de la organizaţii obşteşti – răposatul e un specialist de neînlocuit, un minunat activist pe tărîm social, un pensionar de importanţă republicană, are merite în război, stagiu în partid încă înainte de revoluţie. Unii umblă cu vicleşuguri, caută să inducă în eroare, iar biroul îi dă în vileag:

— Aţi arătat că vreţi s-o înmormîntaţi alături de soţ, dar reiese că ăsta-i primul ei soţ, ea mai fiind căsătorită de două ori după aceea. Totuşi, un pic de ruşine!

Alţii caută pe cineva căruia să-i dea şperţ, să-i dea de băut cît încape. Alţii

vor să dea mită celor din conducere, alţii vor să-i „ungă“ pe cei cu lopata. Alţii vor să-l înmormînteze pe om neruşinat, impertinent: intră fără bon în cameră, iar pe urmă obţin chitanţă de plată.

Există indicaţii – mormintele abandonate să fie lichidate şi să se facă morminte noi pe locul lor. În jurul acestui detaliu se iscă multe pasiuni, cu nimic mai prejos decît cele din cazul spaţiului locativ, deloc domolite de viaţa unui bătrîn părăsit.

În fine, decizia pentru mormîntul abandonat este obţinută, dar se întîmplă că mormîntul stă pe un alt mormînt, iar după al doilea este şi un al treilea. Se întîmplă să zacă unul peste altul: un negustor al cărui nume s-a pierdut, un romantic comunard, necruţător faţă de burghezie, cu fundă roşie pe jumătate descompusă – şi acesta uitat de toţi – , şi un lucrător „de la cadre“, şeful unei unităţi secrete. Cine va fi al patrulea?

De ce multor oameni le place să meargă la cimitir?

Desigur, chestiunea nu stă numai în verdeaţa de la cimitir şi în faptul că trebuie să planteze flori, să dea cu rindeaua şi să vopsească. Acestea sînt cauze colaterale, de suprafaţă; cauza principală, la fel ca majoritatea cauzelor principale, este ascunsă, zace în adînc.

… Îndureraţi, chinuiţi de nopţile nedormite, adesea cu mustrări de conştiinţă insuportabile, oamenii vin la cimitir, fac demersuri pentru un loc de înmormîntare, demersuri obositoare şi înjositoare. În anumite clipe se naşte un sentiment nesuferit faţă de mort: lui îi este indiferent, dar eu, noi am suferit atîta, n-am dormit nopţile cînd el se apropia de moarte. De cîte ori am fugit noaptea la farmacie după pungi cu oxigen? Apoi chemările la Salvare, medicamentele, fructele… Şi nu se vede capătul: omul a murit, dar chinurile continuă.

Iar la cimitir, unii înţelepţi zic:

— Nu vă faceţi probleme, totul se va aranja. Oricîţi birocraţi ar fi, înmormîntarea tot se face. Nu s-a întîmplat ca cineva să nu fie înmormîntat.

Şi, cu adevărat, înmormîntarea se face.

Şi, iată, în inimile întristate intră, odată cu sunetul stins al pămîntului pe capacul sicriului, raza mică a unui sentiment de linişte şi uşurare. L-au

înmormîntat…

Micul, firavul sentiment de uşurare este germenele din care se dezvoltă noi relaţii – relaţiile dintre vii şi morţi. Uite, din această mică rază se naşte simţămîntul care însufleţeşte mulţimile ce calcă poarta cimitirului, munca veselă pentru împodobirea şi plantarea mormintelor.

Cum se dezvoltă acest germene?

Ca să urmărim evoluţia lui, ca să înţelegem cum despărţirea sfîşietoare, pe veşnicie, de omul apropiat se converteşte în mici bucurii ale cimitirului, trebuie să plecăm pentru o vreme din cimitir în oraş.

Relaţiile dintre oamenii apropiaţi sînt rareori limpezi, vădite, liniare, cum ar veni, cu un singur etaj. Clădirea lor are ziduri groase, subterane adînci, dormitoare întunecate şi sufocante, încăperi supraetajate şi acareturi adiacente.

Cîte nu se întîmplă în aceste cămăruţe, subsoluri, coridoare obscure şi poduri! Cîte nu au văzut şi nu au auzit zidurile necorporale ale construcţiilor ascunse în inimi: lumina, reproşurile necruţătoare, aspiraţia eternă, dezgustul sufocant, adevărul, dorinţa violentă de a se elibera, lîncezeala trivială de ani de zile, socoteala fiecărui bănuţ, ura înfricoşătoare ascunsă, încăierările, firea aprinsă, blîndeţea.

Uneori totul se cutremură, cînd auzi de fiu şi noră care şi-au omorît mama, ca să-şi extindă spaţiul de locuit. Ca s-o tîlhărească, două fiice şi-au trîntit mama pe canapea şi au început să-i toarne apă clocotită în gură. Un muncitor a cîştigat la obligaţiuni douăzeci şi cinci de mii de ruble, a alergat să-i comunice soţiei marea bucurie, iar cînd au intrat amîndoi în casă, au văzut că fetiţa lor de trei ani dăduse foc şi făcuse scrum obligaţiunea cîştigătoare; cu mintea întunecată de disperare turbată, tatăl a luat un topor şi i-a tăiat copilului mîna. Sînt monstruozităţi cumplite şi rare, dar şi monstruozităţile sînt germinate de viaţă.

Uneori pare că apele line ale vieţii sînt şi mai înfricoşătoare.

Soţul şi soţia trăiesc de decenii în aceeaşi casă, şi tot de decenii el pleacă ba ziua, ba seara, ba în ziua liberă, ba noaptea. Are o a doua familie. Soţia tace, soţul tace, dar cît de grele sînt reproşul ei tăcut, zîmbetul ei jalnic, încercările ei de a minţi copiii, cunoscuţii, grija ei supusă pentru el! Cîteodată

pe el îl cuprinde groaza, dar ce poate face cu inima lui, căci acolo unde este iubirea lui se află de asemenea un zîmbet jalnic, vinovat şi neputincios, reproşul, socoteala fiecărui bănuţ.

Între o soacră şi o noră sînt relaţii bune, liniştite, fără frecuşuri. Liniştea se bazează pe faptul că bătrîna le-a dat tinerilor camera ei, mutîndu-se în culoarul de trecere, pe urmă le-a dat patul ei, ea dormind pe patul pliant; şi-a scos lucrurile din şifonier şi le-a pus în dulapul de placaj de pe coridor, iar şifonierul l-a dat nurorii; nurorii nu-i plac florile, aerul e greu din cauza lor, astfel că bătrîna s-a despărţit de nenumăratele ei agave şi de ficuşi; nurorii i s-a spus că Svetocika poate face viermi intestinali din cauza pisicii şi a trebuit ca bătrîna să se despartă de bătrînul motan, atît de bătrîn, că tatăl lui Svetocika era micul Andriuşa cînd în casă a apărut pisoiaşul. Bunica l-a înfăşurat într-o broboadă curată şi l-a dus la ecarisaj. Avea sufletul sfîşiat cînd motanul, plin de încredere în ea, picotea liniştit în braţele sale, în ultima lui călătorie. Bătrîna tace şi fiul tace. Ea vede că el se teme să rămînă cu ea între patru ochi, el vede neajutorarea ei, iar ea înţelege neputinţa jalnică a fiului său şi, cu capul alb tremurînd împăciuitor, ascultă ceasuri întregi tonul lui indulgent, conciliant, adresat soţiei: „Milocika, Milocika, Milocika…“.

Un bătrîn a tras toată viaţa familia după el, a lucrat ore suplimentare, lua compensaţie bănească în loc de concediu, făcea de serviciu de sărbători şi în zilele libere pentru a primi retribuţie dublată, chiar şi de Anul Nou, refuza să iasă cu colegii, să bea o halbă. „Se vede treaba, ai nevoie de mai mult ca toţi“, îi spuneau colegii. „Familia“, răspundea el vinovat. Într-adevăr, familia era mare, dar toţi au fost hrăniţi, îmbrăcaţi, au terminat institute, au intrat în rîndul oamenilor. Pe urmă bătrînul a paralizat. Oriunde au scris fiii şi fiicele, nu au primit ajutor. Nimeni nu lua în spital un cronic paralizat. Fiii l-au hrănit cu linguriţa, i-au strîns patul, i-au dus plosca. El stătea nemişcat, nu putea vorbi, dar păstrîndu-şi auzul şi vederea, privea feţele şi asculta conversaţiile copiilor săi. Un nepoţel l-a întrebat pe tatăl său, fiul bătrînului: „De ce îi curg tot timpul bunicului lacrimi pe obraz?“. „Are ochii bolnavi.“ Bătrînul se ruga fără grai să moară, dar moartea nu venea.

Familia unui muncitor are un singur fiu – debil mintal. Are şaisprezece

ani, însă nu ştie încă să se îmbrace, pronunţă neclar şi cu greutate cele mai simple cuvinte şi zîmbeşte tot timpul blînd, liniştit. Cît de cumplit este pentru părinţi gîndul că fiul lor le va supravieţui! Ce se va face cu el, cu Saşenka, de care nimeni nu are nevoie? Dar imediat se îngrozesc la gîndul că jalnica făptură pe care ei o iubesc cu amărăciune şi tandreţe se va depărta pe vecie de ei. Şi, în acelaşi timp, doresc moartea lui, se tem să-l lase singur pe lume. Dar totodată se îngrozesc de această dorinţă.

O familie trăieşte liniştită şi îndestulată, dar cîte lucruri nu sînt în viaţă complicate, încurcate, în impas! Pe tată îl supără pragmatismul copiilor: mulţumirea de sine a fiului, relaţiile lui şi cunoştinţele cu oameni de vază şi „utili“, indiferenţa lui faţă de carte, faţă de natură, cugetările lui despre lucrurile profitabile şi neprofitabile din viaţă; cîtă înjosire este în măritişul raţional, calculat al fiicei, în lumea bine rînduită a aristocraţiei sovietice, în care ea a intrat. Cît de banală, cît de profitoare se dovedeşte fiica în noua ei familie, în învîrtelile lor cu apartamente, cu vile, cu automobile; iar el o numea în copilărie Alionuşka, bănuia în ea conştiinţa furtunoasă a Sofiei Perovskaia. Dar, poftim, soţia este entuziasmată de succesele fiului şi ale fiicei. „Mi-ai otrăvit viaţa cu prostiile tale, însă acum văd – copiii noştri trăiesc ca toţi oamenii adevăraţi şi normali.“ Dar el vede totul, înţelege totul, iar viaţa lui a intrat parcă într-o fundătură, nici nu mai vrea să trăiască.

Ce pereche minunată, amîndoi lucrează în domeniul ştiinţei, conduc maşina, fac alpinism, trăiesc în bună înţelegere şi aparte!

Ea este doctor în ştiinţe, el este candidat în ştiinţă – în invitaţia la recepţia de la Kremlin se spune „cu soţul“. Au rîs; şi prietenii au rîs. Preşedintele Academiei a felicitat-o într-o telegramă cu ocazia zilei de naştere. Peste tot unde sînt împreună, oamenii manifestă interes faţă de ea, interes faţă de el prin intermediul ei. Pînă la urmă, încrederea ei faţă de sine a început să-l irite, deşi ea, se pare, este convinsă că el este fericit trăind cu ea. Se simţea jignit, însă, fireşte, nu de aceea a pornit o idilă cu o fată drăguţă, aspirantă. Apoi pe el l-a prins pasiunea cu adevărat! Soţia nu observa nimic, avea încredere în devotamentul lui. Dar, Doamne, ce s-a petrecut cu ea cînd a citit un bileţel uitat de el! Cît a plîns, a vrut să se otrăvească cu luminal. Şi el a plîns, şi-a

cerut iertare, iar în acel moment ea a început să spună: „Am înţeles, am înţeles, sînt o proastă, nu sînt nici la degetul tău cel mic, tu eşti mai important ca orice în viaţa mea“. Dar, desigur, ea a considerat că el nu poate iubi pe alta, că doar s-a răzbunat pe ea pentru umilinţa lui. Era clar că pe ea o chinuia gîndul cum el, atît de insignifiant, a putut înşela o asemenea femeie, ca ea. Şi cît l-a iubit! La început, el era confuz, se căia, dar pe urmă se vedea că în suferinţa ei era ceva mizerabil, ofensator pentru el. Nu se întrevedea nimic bun în viitor, plutea aceeaşi confuzie.

Ea are un al doilea soţ, primul fusese ucis în război. Creşte o fată din prima căsnicie. Tatăl vitreg este ostil faţă de fetiţă. În prezenţa ei tace. Trec anii, fata se face mare, se mărită, are un copil. Tatăl vitreg îi interzice soţiei să se vadă cu fiica, cu nepoţelul. Bănuieşte că ea îl iubeşte pe nepoţel pentru că seamănă cu bunicul ucis; cînd pleacă de acasă, el nu spune cînd se întoarce, ca să-şi surprindă soţia în caz că îşi cheamă fiica şi nepotul să doarmă la ei. Este gelos, se chinuie, chinuie şi pe alţii. Dar sînt tot mai fără puteri, au albit şi situaţia rămîne la fel, complicată, fără ieşire.

Repet, însă: nu întotdeauna relaţiile sînt atît de complicate, de contradictorii. Dar, Doamne Dumnezeule, ce urîţenie nemiloasă roade uneori sufletul în simplitatea liniştită şi limpede a familiei!

Un cap de familie, soţ, tată, vine spre casă. Iată scările mizere, treptele sparte, semiîntunericul din coridor, mirosul greu de casă veche şi mirosul de cod prăjit în ulei de floarea-soarelui, cojiţa de săpun de la lavoar, prosopul umed din cuier. Cei ai casei iau prînzul, într-un ritual neschimbat, totul păstrînd aceeaşi ordine: muşamaua de pe masă, farfuria cu banala zeamă de culoare vineţie, furculiţa ştirbă. Nu se ceartă niciodată cu soţia, nu se mint unul pe altul, privesc viaţa la fel. Dar, Doamne, Doamne, cît sînt de plictisiţi! Tac ceasuri întregi, nu le vine să vorbească, nici n-au ce vorbi. Le este urît să se gîndească unul la altul cînd sînt despărţiţi, iar cînd merg să se plimbe, florile de pe bulevard sau norii la asfinţit devin insuportabil de plicticoşi din cauza faptului că merg alături unul de celălalt. Plictisitor este şi noaptea, cînd se trezesc şi aud sforăitul şi fornăitul celui de alături.

„Ce ai mîncat aseară, toată noaptea ai stricat aerul.“

„N-am mîncat nimic de felul ăsta.“

„Aşa zic şi eu, că nimic deosebit.“

Oare venirea morţii eterne poate fi mai uşoară decît plictisul etern?

Şi iată moviliţa mormîntului, soţia plantează flori de nu-mă-uita la mormîntul soţului. Acum el nu va mai pleca la duşmancă. Totul este atît de liniştit. Pe ea o frămîntă altceva: nu e mai bine să planteze panseluţe? Ea a iertat totul, iar această iertare o înalţă în proprii ochi.

Alături e o pereche de soţi tineri, care vopsesc gărduţul. Schimbă cîteva vorbe cu văduva, ea ştie deja că bătrîna răposată iubea pisicile şi ficuşii şi că păstrase resentimente pentru fiu şi pentru draga lui soţie. Linişte, simplitate, cerul albastru, deasupra mormîntului un ciripit de vrăbiuţă tînără, gîtişorul ei nu a înghiţit încă aerul geros al lui ianuarie. Iar ochii trişti, fără rost, ai bătrînei nu mai sînt.

Nu mai sînt nici ochii bătrînului paralizat.

Şi la fel de netulburat stă moviliţa de deasupra băiatului care a murit nebun; s-a sfîrşit neliniştea chinuitoare a părinţilor lui, teama lor. Panseluţe, romaniţe, nu-mă-uita.

„Cît s-a chinuit, sărăcuţa“, zice o bătrînă despre sora ei. Bătrîna măsoară cu privirea mormîntul, soarele străbate prin frunzişul nou al copacilor, se aşterne luminos pe pămînt. Aşa de line, de uşoare şi de liniştite sînt relaţiile cu cei morţi!

„Puţin mai tîrziu am să sădesc condurul-doamnei, se potriveşte foarte bine.“

Şi nici un zid nu se interpune între soţii iubitori, nu-i deranjează gelozia, teama, depărtarea faţă de copilul de la primul soţ, faţă de nepoţelul pe care îl iubeşte cu disperare bunica. „Dormi liniştit, nu te voi uita niciodată.“

Ce bine este la cimitir! Tot ce a fost confuz, chinuitor a devenit uşor.

Persoana apropiată duce aici o viaţă deosebită, bună, clară, iar relaţiile cu ea au devenit atît de plăcute.

Soţul care se întorcea acasă de la slujbă plictisit şi chinuit acum îndrăgeşte puţin compania soţiei. Bucuria lui este să meargă în ziua liberă la cimitir. Cît de frumoasă este natura, cît de simpatice sînt micile îndeletniciri, cît de plăcuţi

sînt oamenii, vizitatorii permanenţi de la mormintele învecinate. El povesteşte despre soţie, se gîndeşte la ea. Nu e plictisitor să-şi aducă aminte de ea, să se gîndească la ea. Relaţiile lor s-au primenit.

Cine a spus că nu este nimic minunat în viaţă, cine îi încredinţa pe oameni că moartea este înfricoşătoare?

Uite, mulţimile de constructori ai unei vieţi noi, mai bune, merg cu lopeţi, cu fierăstraie, cu ciocane, cu pensule de vopsit. Ochii lor privesc ţintă înainte. Cît de greoi şi de obositor este oraşul, cît de luminos este cimitirul!

Există oare o ieşire, se poate oare acoperi prăpastia aşternută între tată şi copiii lui mărunţi şi prosperi? Poftim, nu mai există această prăpastie. „Dormi liniştit, dragul nostru profesor, tată, prieten…“

În timp ce lucrează la mormînt, copiii discută despre treburile lor, despre trenuri, despre cunoscuţi. El, tatăl, este alături şi e atît de bine, de linişte cu el. Tatăl nu se mai uită la ei cum se uita – trist, cu jale, ruşinîndu-se.

Mulţimile vii intră pe porţile cimitirului, oraşul îi împinge din spate. Şi cînd oamenii plini de dezolare şi neputinţă văd verdeaţa liniştitoare a mormintelor, în care dorm soţii, mamele, taţii, soţiile, copiii, în inimi pătrunde speranţa. Oamenii stabilesc relaţii noi, mai bune, cu cei apropiaţi, clădesc o viaţă nouă, mai bună decît cea care le-a sfîşiat inimile.

2

Pe multe monumente sînt gravate informaţii despre răposat, despre gradul ştiinţific sau militar, despre funcţie, despre stagiul în partid.

Pînă în 1917 se scria că răposatul a fost negustor din prima sau a două ghildă, consilier de stat activ.

Există şi o altă categorie de inscripţii, ce vorbesc despre simţămintele pe care le au apropiaţii faţă de răposat. Aceste inscripţii sînt uneori extrem de ample – în versuri sau în proză. Uneori sînt neverosimil de caraghioase, prosteşti, triviale şi îngrozitor de agramate, dar această circumstanţă nu are nici o legătură cu esenţa problemei.

Esenţa constă în faptul că inscripţiile ce fac referire la funcţia răposatului, la gradul lui şi cele care vorbesc de dragostea celor apropiaţi faţă de el au doar scopul de a-i informa pe străini. Ele au legătură doar cu ceea ce trăieşte în adîncul inimilor.

Aceste inscripţii sînt nişte declaraţii ce ţin de viaţă, la fel ca cele făcute la intrarea în serviciu, la cununia civilă, la primirea unei decoraţii.

În ele nu se vorbeşte niciodată despre profesii simple: „Aici odihneşte un frizer, un tîmplar, un raşchetar de parchet, un vatman…“. Dacă se indică ocupaţia decedatului, ea este de obicei de profesor universitar, artist, scriitor, pilot de vînătoare, medic, pictor. Dacă se pomeneşte gradul, titlul, atunci se indică gradul cel mai înalt: colonel, amiral, consilier de justiţie de prim rang. Ajutorii de laborant şi sublocotenenţii nu sînt atestaţi de obicei pe monumente.

Funcţiile de stat şi sociale îl urmează pe om la cimitir.

Inscripţiile de al doilea fel, de iubire, de regrete eterne, de lacrimi fierbinţi, indiferent că sînt sentimentale ori, dimpotrivă, vulgare, alcătuite din versuri minunate sau, dimpotrivă, agramate şi caraghioase, au aceleaşi scopuri exterioare deşarte, informează cu vanitate.

De fapt, inscripţia nu se adresează mortului, e limpede că el nu o poate citi. În realitate, astfel de inscripţii nu se fac pentru sine, pentru că omul ştie şi fără inscripţii ce se petrece în inima lui.

Inscripţia este făcută ca să fie citită. Informaţia se adresează trecătorilor.

În cimitir răsună o litanie, un plîns – o soţie îşi plînge soţul. De ce ţipă atît de tare? Răposatul doar nu aude. Durerea sufletească nu are nevoie să fie strigată cu aceeaşi putere cu care solistul o cîntă pe scena teatrului. Văduva ştie pentru ce ţipă, pe ea trebuie să o audă trecătorii, ea declară şi informează.

Cei care merg regulat la cimitir se îmbracă în doliu şi stau cu feţe posomorîte pe băncuţele de lîngă mormînt. Şi ei declară şi informează. Nu seamănă cu cei care vin la cimitir ca să clădească o nouă viaţă, ca să transforme relaţiile lor în altele mai fericite şi mai raţionale.

Cei care declară şi informează consideră că principalul în viaţă este să-şi dovedească superioritatea proprie, superioritatea sentimentelor, a profunzimii

lor sufleteşti.

Da, oamenii merg la cimitir din felurite motive.

Un cadru de la Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne, ieşit din minţi în groaznicul an 1937, umblă printre morminte, ţipă, ameninţă cu pumnul. Mormintele tac, iar asta îl aduce la disperare pe anchetatorul smintit – nu există mijlocul de a-l sili pe răposat să vorbească, iar dosarul nu e încheiat.

Da, oamenii merg la cimitir din felurite motive.

În cimitir îşi dau întîlnire îndrăgostiţii. Oamenii se plimbă prin cimitir, merg acolo să se răcorească.

3

Cimitirul duce o viaţă tensionată, plină de pasiuni. Pietrarii, zugravii, lăcătuşii, groparii, îngrijitorii de morminte, şoferii de camioane care aduc brazdele de iarbă şi nisipul, lucrătorii de la depozitele de unde se dau cu chirie lopeţi, stropitori, vînzătorii de flori şi răsaduri – ei definesc viaţa materială a cimitirului.

Aproape fiecare dintre aceste profesii îşi are un analog în lumea muncii particulare, „la negru“. Parcă este existenţa în două dimensiuni a fizicii moderne.

Munca particulară are listele ei de preţuri nescrise, normele de lucru; particularul ia mai scump ca la stat, dar are materiale de mai bună calitate, un asortiment mai bogat.

Cimitirul este o parte a statului, are şi el o ierarhie, la fel ca statul.

Conducerea cimitirului este centralizată, puterea este concentrată în mîinile directorului, iar sistemul de centralizare, cum se întîmplă de obicei, presează şi asupra conducerii. Ea nu elaborează o directivă, ci execută directive.

Biserica este separată de stat.

Biserica are cadrele ei, superioare şi inferioare, corul, vinderea lumînărilor

şi prescurilor. Oamenii se adresează lui Dumnezeu nu numai în caz de înmormîntare a bătrînilor; se întîmplă că şi membrii de partid se duc la cimitir cu preotul. Un tînăr cu o profesie chiar dintre cele mai moderne, în fizica atomică, în domeniul rachetelor, la un studio de televiziune, iată că moare. Şi se întîmplă ca la înmormîntarea lui să participe biserica.

În cler este de asemenea scindare. Alături de clerul oficial al Patriarhiei sînt zeci de particulari, separaţi şi de biserică, şi de stat. Merg în haine civile, dar după părul lung, după feţele blajine şi boţite, după slăvitele nasuri roşii îi poţi distinge pe preoţii particulari.

Biserica oficială nu-i iubeşte deloc, sînt neglijenţi pînă la blasfemie faţă de rituri. În afară de asta, iau orice plată, cei mai mulţi o plată egală cu o sută de tărie sau chiar cu o cinzeacă.

Odată, spre satisfacţia protoiereului de la Vagankovskoe, miliţia a făcut o razie printre preoţii particulari. De departe, păreau foarte caraghioşi cînd au început miliţienii să fluiere. Pletoşii au luat-o la fugă printre morminte, mergeau pe brînci, se aburcau peste gard. Dar, de aproape, aceşti oameni bătrîni, ochii lor în lacrimi, respiraţia gîfîită şi chinuitoare, expresia spaimei şi a ruşinii pe feţe nu erau caraghioase.

4

Cimitirul are aceeaşi viaţă cu ţara, cu poporul, cu statul.

În vara lui 1941 nemţii au bombardat în forţă căile de acces ale căii ferate bieloruse. Bombe grele au căzut pe pămîntul cimitirului, aflat în imediata apropiere a şinelor de cale ferată. Bombele retezau copaci, aruncau în evantai bulgări de pămînt, granit, cruci rupte în bucăţi. Uneori în aer zburau cadavre din morminte, aruncate de puterea exploziei.

În primele zile după revoluţie se povestea despre un paznic de la cimitir care a vîndut carne de porc. Porcii fuseseră hrăniţi cu carne de om, paznicul săpînd noaptea mormintele, ca să scoată cadavrele. Agenţii anchetatori au fost cutremuraţi de înfăţişarea acestor porci: uriaşi, sălbatici, răi.

Se povestea despre o asociaţie familială, care pe timpul NEP-ului aproviziona băcăniile particulare cu salam de casă. Acest salam era făcut din cadavre.

În anii cînd a început să se trăiască mai bine, groparii au început să se intereseze de bijuterii, de dinţi de aur, de costumele răposaţilor. După război, a crescut afluenţa de lucruri străine, iar groparii au început vînătoarea de costume şi pantofi din străinătate.

Un colonel care şi-a făcut serviciul în trupele de ocupaţie din Germania i-a adus fetiţei sale o păpuşă care vorbea. S-a întîmplat că fata colonelului a murit imediat după aceea şi, fiindcă fetiţei îi plăcuse păpuşa, părinţii i-au pus în groapă şi jucăria. După un timp, mama fetiţei a văzut o femeie care vindea acea păpuşă. Mama a leşinat.

Dar aceste întîmplări sînt extraordinare, ieşite din comun.

Astăzi faptele infracţionale din cimitir se leagă de tîlhărirea florilor din straturi, de furtul ramelor pentru portrete, al vazelor, al gărduţurilor de metal.

5

Parafrazîndu-l pe Clausewitz[1], se poate spune că cimitirul este o continuare a vieţii. Mormintele exprimă caracterele oamenilor şi caracterul timpului.

Fireşte, există destule morminte lipsite de personalitate. Dar şi destui oameni sînt şterşi, lipsiţi de personalitate.

Un abis se aşterne între monumentele prerevoluţionare ale consilierilor secreţi şi negustorilor şi mormintele de astăzi.

Dar plin de învăţăminte nu este numai acest abis. Uimitoare este înrudirea mormintelor poporului din trecut cu mormintele poporului din secolul rachetelor, al reactoarelor atomice.

Cîtă forţă a statorniciei! O cruce de lemn, o moviliţă de pămînt, o coroană de hîrtie… Iar dacă te uiţi la miile de morminte de la ţară, toate acestea se văd şi mai limpede, practic. „Totul curge, totul se schimbă“, a spus grecul. Nu pare aşa dacă ne luăm după moviliţa cu cruce cenuşie. Dacă se va fi

schimbînd, atunci schimbarea este cu totul imperceptibilă.

Dar concluzia merge mai departe. Problema nu stă numai în statornicia tradiţiei funerare, problema constă în trăinicia şi stabilitatea duhului vieţii, a miezului vieţii.

Cîtă perseverenţă! Căci totul s-a transformat în mod miraculos, este o banalitate să enumerăm nenumăratele schimbări produse de noua ordine, de energia electrică, chimică, atomică.

Iar această cruce mică, cenuşie, atît de asemănătoare cu crucea cenuşie pusă acum 150 de ani, s-a dovedit a fi simbolul deşertăciunii marilor revoluţii, a cotiturilor în ştiinţă şi tehnică, care nu sînt capabile să modifice viaţa în profunzimea ei. Iar cu cît este mai stabilă adîncimea vieţii, cu atît mai energice sînt schimbările de la suprafaţa oceanului.

Şi se vede clar: furtunile vin şi se duc, iar adîncimea mării rămîne.

Iată urmele furtunii revoluţionare – monumentele bizare şi neobişnuite, ieşite din iarba înaltă a cimitirului. Un bolovan negru, pe el o nicovală. Un catarg de fontă, împodobit cu seceră şi ciocan. Un lingou greu şi grosolan de metal. Un glob pămîntesc de granit zgrunţuros, necizelat, sub o stea în cinci colţuri, steaua ce se aşterne pe oceane şi continente.

Mai greu citeşti inscripţiile pe jumătate şterse ale revoluţiei decît inscripţiile dăltuite pe plăci de granit şlefuit ale negustorilor, prinţilor, fabricanţilor. Dar ce patos înflăcărat adie din fiecare cuvînt aproape şters, scris de revoluţie. Ce credinţă, ce flacără, ce putere pătimaşă!

Şi cît de puţine sînt monumentele celor care cred în comuna universală! Trebuie să le cauţi mult timp prin pădurea de cruci şi granit, printre grilajele de fontă şi plăcile de marmură, printre buruieni şi ierburi.

O, jertfe ale gîndului nebun,
Voi poate că nădăjduiţi
Că sîngele fi-vă-va bun,
Ca polul veşnic să-l topiţi.
Din fum gîndul s-a ivit
Pe-eterne gheţuri turme,
Fiorul iernii a pierit

Şi n-au rămas nici urme.

Cîndva, despre cultura sovietică, Stalin a spus că este socialistă prin conţinut şi naţională prin formă. S-a dovedit a fi invers.

Vagankovskoe german şi cel armean, oglindind adîncimea de viaţă, oglindeau prost suprafaţa vieţii, viaţa sovietică dintre Octombrie şi anul 1934, anul uciderii lui Kirov. În această perioadă elementul naţional nu a trecut în totalitate din forma vieţii sovietice în conţinutul vieţii sovietice, elementul socialist nu a intrat definitiv în formă. Era vremea cînd în partid domina intelectualitatea revoluţionară, muncitorii cu stagiu de ilegalist.

Această perioadă se reflectă în cimitirul de lîngă Crematoriul Moscovei. Cîte căsătorii amestecate! Ce curioasă egalitate naţională! Ce mulţime de familii germane, italiene, franceze, engleze. Pe unele monumente sînt inscripţii în limbi străine. Şi cîţi letoni, evrei, armeni, cîte lozinci de luptă pe monumente!

Se pare că aici, în acest cimitir înconjurat cu zid roşu, arde flacăra bolşevismului tînăr încă nestatalizat, care încă poartă în el patosul tînăr, spiritul Internaţionalei, delirul dulce al Comunei, îmbătătoarele cîntece ale revoluţiei.

6

Lucrul cel mai minunat care există în lume este inima vie a omului. Capacitatea ei de a iubi, de a crede, de a ierta, de a jertfi totul de dragul iubirii este minunată. Dar inimile vii dorm somnul de veci în pămîntul cimitirului.

Sufletul omului care a murit, iubirea şi amarul lui nu se pot vedea, nu se pot observa în monumente funerare, în inscripţiile de pe monumente, în florile de pe mormînt. Piatra, muzica, tînguirile de pomenire, rugăciunile nu sînt capabile să transmită misterul sufletului.

În faţa sfinţeniei acestei negrăite taine sînt neputincioase toate tobele şi trîmbiţele de aramă ale Statului, înţelepciunea istoriei, piatra monumentelor, geamătul cuvintelor din rugăciunile de pomenire.

Iată, am ajuns aici – şi aici este moartea.

1957-1960

1. Carl von Clausewitz (1780-1831) – om de arme prusac, istoric şi teoretician militar, autor al tratatului militar intitulat *Despre război*.

Locatara

Bătrînica Anna Borisovna, care primise spaţiu locativ din dispoziţia sovietului raional Dzerjinsk, a stîrnit rîsul locatarilor clădirii prin faptul că la instalarea ei n-a avut nici mobilă, nici veselă, nici îmbrăcăminte, nici măcar lenjerie de pat.

A locuit în camera ei puţin timp. A opta zi după primirea dispoziţiei, cînd mergea pe coridor, a ţipat dintr-odată şi a căzut pe podea.

O vecină a chemat la telefon primul ajutor. Doctoriţa i-a făcut bătrînei o injecţie, a zis că totul va fi în ordine şi a plecat. Însă în timpul nopţii Annei Borisovna i s-a făcut foarte rău, iar vecinii s-au sfătuit şi au telefonat la Salvare. O maşină de la Institutul Sklifosovski a venit repede, după şase minute, dar la sosirea ei bătrîna era deja moartă. Un medic a examinat pupilele defunctei, a oftat din decenţă şi a plecat.

În cele cîteva zile în care Anna Borisovna Lomova a locuit în camera ei din sud-vestul Moscovei, locatarii au aflat cîte ceva despre ea. După cîte se pare, pe cînd fusese tînără a luat parte la războiul civil, ar fi fost comisar al unui tren blindat, apoi a trăit în Persia, la Teheran, pe urmă la Moscova ocupîndu-se cu nu se ştie ce muncă de răspundere, pare-se că la Kremlin; într-o discuţie cu eleva Svetlana Kolotîrkina despre predarea literaturii ruse sovietice, bătrîna a spus: „Cîndva am fost prietenă cu Furmanov şi cu Maiakovski“. Iar mamei Svetlanei, controloare OTK[1] la uzina de maşini de mic litraj, i-a povestit că în 1936 a fost arestată şi a petrecut 19 ani în închisori şi lagăre. De curînd, Tribunalul Suprem a reabilitat-o, i-a recunoscut nevinovăţia. A fost înregistrată la Moscova şi i s-a dat spaţiu locativ.

După cîte se pare, în timpul rătăcirilor prin lagăre bătrîna şi-a pierdut rudele şi prietenii, iar la Moscova nu a reuşit să se integreze în vreun colectiv. Nimeni nu a venit la crematoriu, cînd au incinerat-o. Imediat după moartea

Lomovei, camera a fost ocupată de Jucikov, şofer de troleibuz şi individ coleric, cu soţia şi copilul.

Toţi locatarii au uitat uimitor de repede că în clădire a locuit cîteva zile bătrîna reabilitată.

Odată, într-o duminică dimineaţa, cînd locatarii beau ceai şi dejunau în bucătărie, jucînd împreună popa prostu', poştăriţa a adus publicaţiile de duminică: ziarele „Moskovskaia pravda“, „Sovetskaia Rossia“ şi „Leninskii puti“, revistele „Sovetskaia jenşcina“ şi „Zdarovie“, programul de radio şi televiziune şi o scrisoare adresată cetăţenei Lomova Anna Borisovna.

— Nu-i la noi, au spus pe diferite glasuri bărbaţii şi femeile.

Iar şoferul Jucikov, gata să închidă uşa în nas poştăriţei, a spus:

— N-a fost şi nu este.

Atunci Svetlana Kolotîrkina a zis pe neaşteptate:

— Cum nu a fost, cînd dumneata locuieşti în camera ei?

Şi toţi şi-au adus aminte dintr-odată de Anna Borisovna Lomova şi s-au mirat cum de au uitat cu totul de ea.

După ce s-au sfătuit între ei, locatarii au deschis plicul şi au citit cu glas tare hîrtia dactilografiată:

„În legătură cu circumstanţele hotărîrii redeschise a Colegiului Militar al Tribunalului Suprem al URSS din 8/5/1960, soţul Dumneavoastră Ardaşelia Terenti Gheorghievici, decedat în detenţie la 6/7/1936, este reabilitat postmortem, iar sentinţa pronunţată de Colegiul Militar al Tribunalului Suprem din 3/9/1937 se anulează şi cauza încetează din lipsa elementelor constitutive ale infracţiunii“.

— Acuma unde trimitem hîrtia asta?

— Unde s-o trimitem? Nicăieri. O trimitem înapoi.

— Cred că avem obligaţia s-o trimitem la preşedinta asociaţiei de locatari, fiindcă femeia a avut domiciliu permanent aici.

— Da, aşa e. Dar azi preşedinta are zi liberă.

— Eh, nu-i nici o grabă.

— Daţi-mi-o mie. Am să trec pe la preşedintă cu problema robinetelor defecte şi-i dau şi scrisoarea.

Apoi toţi tăcură o vreme, după care o voce de bărbat zise:

— De ce stăm? Cine împarte cărţile?

— Cine a rămas, ăla le-mparte.

1960

1. Controlul Obştesc Tovărăşesc.

Mama

1

De dimineaţă la casa de copii era mare zarvă. Directorul se certă cu medicul, ţipă la administrator; s-a dat ordin să se spele duşumelele, să se dea urgent cearşafuri şi scutece pentru salonul de bebeluşi. Îngrijitoarele au primit halate albe scrobite. Directorul îi chemă în cabinetul lui pe medic şi pe sora-şefă. Apoi merseră toţi trei în salon şi examinară copiii.

Imediat după alăptatul de zi al sugacilor, la casa de copii veni într-o maşină un om în uniformă militară, corpolent, vîrstnic, însoţit de doi militari tineri. Bătrînul se uită absent la cei din conducerea casei de copii, care-i ieşiseră în întîmpinare, şi intră în biroul directorului. Se aşeză, îşi trase suflarea şi îi ceru permisiunea doctoriţei să fumeze. Aceasta aprobă din cap şi se repezi să caute o scrumieră.

Fumă, scutură scrumul într-o farfurioară şi ascultă ce i se spunea despre bebeluşii cu părinţi dovediţi duşmani ai poporului şi pedepsiţi. I se vorbea despre urticarie, bebeluşi gălăgioşi, somnoroşi, despre cei nesăţioşi şi despre cei care refuză biberonul, despre preferinţele băieţeilor şi cele ale fetiţelor. Iar tinerii militari, după ce au îmbrăcat halate, umblau pe coridoarele casei de copii, aruncau cîte-o privire în camerele de serviciu, în cămări, de sub halatele scurte văzîndu-li-se pantalonii albaştri, din stofă de lînă. Îngrijitoarelor le stătea inima în loc la privirile acestor tineri şi la întrebările lor insistente: „Uşa aceea unde duce?“, „Unde-i cheia de la pod?“.

După ce îşi scoaseră halatele, tinerii intrară în cabinetul directorului, iar unul din ei zise:

— Tovarăşe comisar de rangul doi al Securităţii Statului, permiteţi să

raportez?

Comandantul dădu din cap.

Apoi, punîndu-şi un halat pe umeri, merse însoţit de director şi de medic la salonul bebeluşilor.

— Ea e, zise directorul şi arătă un pătuţ aflat în intervalul dintre două ferestre.

Doctoriţa începu să vorbească cu aceeaşi grabă cu care oferise scrumiera.

— Da, da, sînt sigură de această fetiţă, e un copil absolut normal, se dezvoltă aşa cum trebuie. Normal, normal, în toate privinţele normal.

Apoi surorile şi îngrijitoarele se lipiră de geamuri, ca să vadă cum corpolentul comisar al Securităţii Statului pleacă. Tinerii militari rămăseseră la casa de copii şi citeau ziare.

Pe stradela din Zamoskvoreţk, unde se afla casa de copii, nişte tineri cu căciuli şi în şoşoni înalţi cu galoşi le spuneau trecătorilor cu glas răspicat: „Treceţi pe caldarîm“. Trecătorii se grăbeau să coboare de pe trotuarul de lîngă clădirea casei de copii.

La ora şase seara, cînd în noiembrie e deja întuneric, la casa de copii se opri o maşină. Un bărbat mărunt în pardesiu şi o femeie veniră la intrare. Le deschise chiar directorul.

Mărunţelul trase în piept aerul cu miros de lapte înăcrit, tuşi puţin şi zise femeii, frecîndu-şi palmele îngheţate:

— Te rog, nu se fumează aici.

Femeia zîmbi vinovată şi ascunse ţigările în poşetă. Avea o faţă drăguţă, cu nasul cam mare, obosită şi puţin ofilită.

Directorul îi conduse pe vizitatori la pătuţul din intervalul dintre ferestre şi apoi se depărtă. Era linişte, bebeluşii dormeau după alăptarea de seară. Cu un gest, directorul ordonă unei îngrijitoare să iasă.

Omul cel mărunţel în sacou obişnuit cenuşiu şi femeia se uitau ţintă la chipul fetiţei, care dormea. Poate că simţind privirile lor, fetiţa zîmbi fără să deschidă ochii, pe urmă încreţi fruntea, de parcă îşi amintea ceva trist.

Memoria ei de cinci luni n-a putut reţine la suprafaţa sa cum claxonau automobilele în ceaţă, cum pe peronul gării din Londra mama ei o ţinea în

braţe, iar o femeie cu pălărie a spus trist: „Cine ne va mai cînta acum la serile de familie de la ambasadă?“. Dar, în taină de ea însăşi, în căpşorul ei s-a ascuns şi această gară, şi ceaţa londoneză, şi plescăitul valurilor la Lamanche, şi ţipătul pescăruşilor, şi chipurile tatălui şi mamei în cupeul vagonului, care s-au aplecat asupra ei la apropierea acceleratului de staţia Negoreloe… Iar cîndva ei – o bătrînă căruntă – îi vor părea de neînţeles nişte plopi ruginii, de toamnă, căldura mîinilor mamei, degetele subţiri, unghiile roz, fără manichiură, doi ochi cenuşii care privesc larg deschişi cîmpurile natale.

Fetiţa deschise ochii, plescăi puţin din limbă şi adormi imediat.

Mărunţelul, care părea un om timid, se uită la femeie. Ea îşi şterse o lacrimă cu batista şi zise:

— Sînt hotărîtă, sînt hotărîtă… ce ciudat, uluitor. Ştii, are ochii tăi.

Curînd cei doi ieşiră pe uşa casei de copii. În urma lor o dădacă ducea copilul într-o plăpumioară. Aşezîndu-se alături de şofer, mărunţelul rosti încet:

— Acasă.

Femeia luă neîndemînatic copilul în braţe şi zise dădacei:

— Mulţumesc, tovarăşă! Şi se scuză: Mă tem s-o ţin în braţe, mă tem şi s-o privesc, totul îmi pare anormal.

Peste un minut plecă şi automobilul mare şi negru, dispărură şi militarii care citeau ziare la intrare, se făcură nevăzuţi şi tinerii cu căciuli şi şoşoni, care păziseră strada.

La poarta Spasski se auzi soneria, se aprinseră becurile de semnal şi maşina mare, neagră a comisarului general al Securităţii Statului Nikolai Ivanovici Ejov[1], tovarăşul de luptă credincios al Marelui Stalin, trecu în viteză pe lîngă postul de pază, fără să micşoreze viteza, şi intră la Kremlin.

Iar pe străduţele de la Zamoskvoreţk porni zvonul că în casa de copii s-a declarat carantină – a izbucnit o epidemie de ciumă sau cine mai ştie ce boală din Siberia.

Fetiţa locuia într-o cameră spaţioasă şi luminoasă. Dacă avea stomacul deranjat sau o durea în gît, în ajutorul dădacei, Marfa Dementievna, venea de la Kremlin o soră medicală să o vegheze, iar doctorul trecea pe la ea de două ori pe zi.

Cînd a răcit, a fost ascultată la piept de un bunic cu mîini calde, bune, tremurînde şi de două doctoriţe.

Pe mamă o vedea zilnic, dar mama nu rămînea mult timp lîngă ea. Cînd i se dădea Nadiei mîncarea de dimineaţă, mama spunea:

— Mănîncă, mănîncă, puişor, iar eu am să plec la redacţie.

Serile, la mamă veneau prietene. Cîteodată veneau musafiri la tata. Atunci dădaca îşi punea şalul scrobit, în timp ce din sufragerie se auzeau voci, sunet de furculiţe şi glasul moale al tatălui: „Ei, haideţi să bem".

Cîte-un musafir se întîmpla să vină să se uite la ea. Şezînd culcată în pătuţ, se prefăcea cîteodată că doarme, dar mama ştia că Nadiuşa e trează şi zicea cu glas glumeţ: „Linişte". Musafirul tatei se uita la Nadiuşa, iar ea simţea mirosul de vin. Mama spunea: „Dormi, fetiţo, dormi". O săruta pe frunte, iar fetiţa simţea iarăşi mirosul uşor de vin.

Marfa Dementievna era mai înaltă decît toţi musafirii tatei. Alături de ea, tata părea mic-mic. Se temea de toţi: de musafiri, de tata, de mama, în special de tata; de aceea el încerca să vină mai rar pe acasă.

Nadia nu se temea de dădacă. Cîteodată Marfa Dementievna o lua pe Nadia în braţe şi îi spunea cu glas molcom:

— Sărmana de tine, fetiţa mea, nefericita de tine.

Chiar dacă Nadia ar fi ştiut ce înseamnă aceste cuvinte, tot nu ar fi înţeles de ce dădaca o socoteşte nefericită şi sărmană: avea multe jucării, locuia într-o cameră plină de soare, mama ei o ducea cu maşina, oameni purtînd caschete frumoase roş-albastre săreau din gherete şi deschideau poarta de la vilă în faţa maşinii.

Dar glasul molcom şi duios al dădacei îi apăsa inima fetiţei, voia să plîngă uşor-uşor, voia să se ascundă în braţele dădacei.

Le cunoştea pe cele mai multe prietene ale mamei şi pe cei mai mulţi musafiri ai tatei; ştia că atunci cînd veneau musafirii tatei, nu erau niciodată

prietenele mamei.

Era una roşcată, era numită prietena din copilărie. Mama stătea cu ea lîngă pătuţul Nadiei şi spunea: „Nebunie, nebunie“. Era un chelios cu ochelari, zîmbitor, la care Nadia zîmbea întotdeauna, dar nu ştia dacă el este prietenă sau musafir. Semăna mai mult cu un musafir, dar venea la mama şi la prietenele ei. Cînd intra, mama răspundea zîmbetului lui şi zicea: „A venit Babel“[2].

Nadia l-a atins odată cu pălmuţa pe căpăţîna pleşuvă şi bombată. Era caldă, bună, ca obrazul dădacei sau al mamei.

Mai erau musafirii tatei, care rîdeau din cînd în cînd, suflau nasul şi aveau glas gutural. Dintre ei, era unul care trăsnea a vin, cu umeri largi şi glas sonor; altul era slăbuţ şi cu ochi negri; venea cu servieta de obicei înainte de cină şi pleca înainte de cină; altul era negru şi cu burtică, avea buze roşii şi umede; el a luat-o pe Nadia în braţe şi i-a cîntat un cîntecel.

Odată a văzut un musafir cu părul cărunt, rumen, îmbrăcat în uniformă militară. Bea vin şi cînta. Odată a văzut un musafir faţă de care mama se intimida: cu lornion mic la ochi, fruntea mare şi glas gîngăvit. Nu era nici în tunică militară cu patru buzunare, nici în mundir, nici în ghimnastiorcă[3], ci purta haină şi cravată.[4] I-a spus duios Nadiei că şi el are o fetiţă mică.

Marfa Dementievna îi încurca: care-i Betal Kalmîkov, care-i Beria, care-i slăbuţul de Malenkov, ce venise să dea raportul… Pe Kaganovici, Molotov, Voroşilov îi ştia după portrete.

Nadia nu ştia nici un musafir după nume. Dar ştia cuvintele: „mama“, „dada“, „tata“.

Dar odată a venit un musafir nou. Nadia l-a deosebit nu prin faptul că toţi erau tulburaţi înainte de venirea lui, nu prin aceea că dădaca îşi făcea cruce cînd tata personal mergea să deschidă acestuia uşa, nu prin faptul că musafirul călca fără zgomot, cum nu ştia să meargă nici un alt om, numai motanul negru cu ochi verzi de la vilă, şi nu prin faptul că avea o faţă inteligentă, ciupită de vărsat, mustăţi negre, încărunţite pe alocuri, şi mişcări moi, line…

Oamenii pe care îi ştia Nadia aveau o expresie asemănătoare a ochilor, comună pentru ochii căprui ai mamei, pentru ochii verzi-cenuşii ai tatei,

pentru ochii galbeni ai bucătăresei, pentru ochii tuturor musafirilor tatei, pentru ochii celor care deschideau poarta la vilă, pentru ochii doctorului bătrîn.

Însă ochii noi, care cîteva secunde au privit alene şi fără interes la Nadia, erau absolut liniştiţi, în ei nu era nebunie, tulburare, încordare, numai şi numai o linişte lină.

Numai Marfa Dementievna avea ochi liniştiţi în casa lui Ejov.

Ea vedea multe şi îşi dădea seama de multe.

Uite, în casa lui Nikolai Ivanovici nu mai răsună glasul lui Betal Kalmîkov, cel vesel şi cu umeri largi. Stăpîna casei umblă noaptea prin încăperi, stă puţin deasupra pătuţului Nadiei, şopoteşte, scrîşnesc în întuneric flacoanele cu medicamente, licăresc undele de cristal, se apropie din nou de Nadia, tot şopoteşte, şopoteşte. Ba pare că se roagă, ba pare că citeşte versuri. Dimineaţa vine Nikolai Ivanovici: cenuşiu, tras la faţă. După ce-şi scoate paltonul, începînd să fumeze încă din hol, spune iritat: „Nu dejunez şi nici ceai nu vreau“. Stăpîna casei îl întreabă pe Nikolai Ivanovici ceva şi ţipă deodată înspăimîntător; nu mai vine prietena roşcată din copilărie, nici ea nu o mai caută la telefon.

Odată, Nikolai Ivanovici s-a apropiat de Nadia şi a zîmbit, dar fetiţa l-a privit în ochi şi a început să ţipe.

— E bolnavă? întrebă el.

— S-a speriat, zise Marfa Dementievna.

— De ce?

— Parcă mult îi trebuie? Doar e copil.

Cînd dădaca şi Nadiuşa se întorceau de la plimbare, agentul de pază se uita la feţişoara Nadiuşei, iar Marfa Dementievna se străduia ca fetiţa să nu-i vadă privirea tăioasă, ca o gheară murdară şi însîngerată de uliu.

Probabil că ea era singura fiinţă de pe lume care simţea milă pentru Nikolai Ivanovici, pînă şi soţia lui se temea acum de el. Marfa Dementievna a observat teama ei, cînd se auzea zgomotul maşinii şi Nikolai Ivanovici, cu faţa cenuşie şi palidă, trecea în biroul lui însoţit de două-trei persoane tot cu feţe cenuşii şi palide.

Dar Marfa Dementievna îşi amintea de marele stăpîn, de tovarăşul Stalin, cel liniştit şi ciupit de vărsat, şi îl deplîngea pe Nikolai Ivanovici. Ochii lui i se păreau jalnici şi pierduţi.

Părea că ea nu ştia că privirea lui Ejov a încremenit de groază întreaga Rusie.

Zi şi noapte se desfăşurau interogatorii la închisoarea interioară, la Lefortovo, la Butîrskaia, zi şi noapte plecau garnituri de tren la Komi, la Kolîma, la Norilsk, la Magadan, în golful Nagaevo. În zori, camioane acoperite cărau cadavrele celor împuşcaţi în subteranele închisorilor.

Bănuia oare Marfa Dementievna că soarta cumplită a tînărului referent de la ambasada din Londra şi a drăgălaşei lui soţii, care nu şi-a putut alăpta fiica şi care nu a încheiat conservatorul la clasa de canto, a fost hotărîtă de o semnătură, pusă pe o listă lungă de nume, a stăpînului ei, muncitorul Nikolai Ivanovici din Petersburg? Dar el semna mereu, cu zecile, lungi liste de duşmani ai poporului, iar fumul negru ieşea din burlanele crematoriului de la Moscova.

3

Odată Marfa Dementievna a auzit cum bucătăreasa, care trăgea din ţigară, a zis în şoaptă în urma stăpînei casei:

— Ai domnit destul.

Pesemne că bucătăreasa ştia deja ceea ce dădaca nu aflase. În ultimele zile Marfa Dementievna remarcase liniştea care se instaurase în casă. Nu suna telefonul. Nu veneau musafiri. Dimineaţa Nikolai Ivanovici nu-şi mai chema locţiitorii, secretarii, ajutoarele, aghiotanţii, oamenii de legătură. Stăpîna casei nu se mai ducea la lucru, stătea culcată pe canapea, citea o carte căscînd, cădea pe gînduri, surîdea, umbla noaptea pe tăcute prin camere.

Numai Nadiuşa făcea zgomot în casă: plîngea, rîdea, zdrăngănea jucăriile.

Într-o dimineaţă, la stăpîna casei a venit o bătrînă. În cameră era linişte de parcă stăpîna casei şi musafira stăteau în tăcere.

Bucătăreasa s-a apropiat de uşă şi a tras cu urechea.

Pe urmă stăpîna casei şi bătrîna au trecut pe la Nadia. Băbuţa avea haine cîrpite şi răscîrpite şi era atît de sfioasă, de parcă se temea să vorbească, ba şi să privească în jur.

— Marfa Dementievna, faceţi cunoştinţă, mama mea, a spus stăpîna casei.

Iar peste trei zile, stăpîna i-a spus Marfei Dementievna că se va interna pentru o operaţie la spitalul din Kremlin. Vorbea repezit, tare, cu un glas cumva fals. Cînd şi-a luat rămas-bun, s-a uitat absentă la Nadiuşa, a sărutat-o scurt. După ce a ajuns la uşă, s-a uitat înspre bucătărie, a îmbrăţişat-o pe Marfa Dementievna şi i-a şoptit la ureche:

— Dădacă, ţine minte, dacă se întîmplă ceva cu mine, ea numai pe dumneata te are, pe nimeni altcineva pe lume.

Fetiţa, parcă înţelegînd că este vorba despre ea, stătea cuminte pe scăunel şi se uita atent.

Soţul nu a condus-o pe stăpînă la spital, au venit după ea unul dintre ajutoare, un general grăsuliu cu un buchet de trandafiri roşii, şi gardianul personal al lui Nikolai Ivanovici.

Iar Nikolai Ivanovici s-a întors de la lucru de-abia dimineaţă şi nu a trecut pe la Nadia. A scris, a fumat în birou în timp ce a chemat maşina şi iarăşi a plecat.

După această zi, evenimentele ce au cutremurat şi apoi au distrus viaţa casei au fost foarte multe şi s-au amestecat în memoria Marfei Dementievna.

A murit subit la spital mama Nadiuşei, soţia lui Nikolai Ivanovici Ejov.

Nu a fost o femeie rea, avea milă de fetiţă, totuşi era ciudată.

În acea zi Nikolai Ivanovici a venit acasă foarte devreme.

I-a cerut Marfei Dementievna s-o aducă pe Nadia la el în birou. Tatăl şi fiica i-au dat ceai porcuşorului de plastic, au pregătit de culcare păpuşa şi ursuleţul. Apoi Ejov a umblat prin birou pînă dimineaţa.

Iar curînd după aceea Nikolai Ivanovici Ejov, omul mărunţel cu ochi verzi-cenuşii, nu s-a mai întors acasă.

Bucătăreasa s-a instalat în patul stăpînei răposate, vorbea mult la telefon din biroul lui Nikolai Ivanovici, îi fuma ţigările.

Au venit civili şi oameni în uniformă, au umblau prin camere în mantale şi paltoane, călcînd cu cizmele şi galoşii murdari pe covoare, pe culoarul luminat ce ducea la odăiţa fetiţei orfane.

Noaptea, Marfa Dementievna a stat lîngă fetiţa care dormea, uitîndu-se stăruitor la ea. A hotărît să o ducă pe Nadia în sat şi îşi imagina cum de la Eleţ vor merge acasă cu o căruţă, cum le va întîmpina fratele ei şi cum Nadia va striga de bucurie cînd va vedea gîştele, viţelul, cocoşul.

— Am s-o hrănesc, am s-o învăţ carte, se gîndi Marfa Dementievna, iar sentimentul matern îi umplea de lumină sufletul feciorelnic.

Militarii au făcut zgomot toată noaptea – scoteau din dulapuri cărţi, lenjerie, vesela. Se făcea perchiziţie.

Şi nou-veniţii aveau ochii încordaţi, ca de nebun, ochi cu care Marfa Dementievna se obişnuise în vremea din urmă.

Doar Nadiuşa, după ce se trezi şi făcu treaba mică, căsca liniştită, iar Stalin, fără nici un fel de interes şi mijind ochii, se uita din portret la ceea ce trebuia să se facă şi s-a făcut.

Dimineaţa a venit un individ roşu la faţă şi gras, pe care bucătăreasa l-a numit maior. A mers direct în camera copilului, unde Nadia într-un şorţuleţ brodat cu un cocoş roşu mînca serios, fără să se grăbească, caşa de ovăz, şi a ordonat:

— Îmbrăcaţi fetiţa mai gros, adunaţi-i lucrurile.

Învingîndu-şi tulburarea, Marfa Dementievna a întrebat încet:

— Unde-o duceţi, de ce?

— O ducem la casa de copii. Iar dumneata pregăteşte-te, vei primi salariul calculat, un bilet şi o să mergi înapoi în sat.

— Dar mama unde-i? întrebă brusc Nadia, oprindu-se din mîncat şi împingînd la o parte farfuriuţa cu dunguliţe albastre.

Nimeni nu-i răspunse, nici Marfa Dementievna, nici maiorul.

În căminul muncitoarelor de la fabrica de radioreceptoare, în camere, în spaţiile de folosinţă comună se păstra o curăţenie model, paturile fetelor aveau cearşafuri scrobite, la fel şi feţele de pernă, iar la ferestre erau perdele de dantelă cumpărate de la depozit.

Pe noptierele de la multe paturi stăteau vaze cu frumoase flori artificiale: trandafiri, lalele şi maci.

Serile, muncitoarele citeau reviste şi cărţi la „colţul roşu“, veneau la cercul de dans sau la cor, vizionau filme şi spectacole de amatori la Palatul Culturii. Unele fete participau la cursurile de seară de croit şi cusut sau la cursurile de pregătire pentru institut, altele urmau la seral secţia de electromecanică a şcolii tehnice.

Rareori muncitoarele petreceau concediul în oraş. Comitetul sindical de la uzină le dădea celor care se evidenţiau în muncă bilete gratis la casele de odihnă sindicale, multe plecau în timpul concediului la rude la ţară.

Se zicea că în casele de odihnă unele fete îşi permit tot felul de lucruri, se plimbă nopţile, nu mai dau ascultare dispoziţiilor, şi că în camerele băieţilor se bea, nu se respectă timpul de odihnă de după masă, se joacă cărţi. Se povestea că nişte băieţi de la uzina mecanică aflaţi la odihnă au pătruns prin efracţie într-un chioşc, au scos afară o ladă de bere – şase jumătăţi de litru – şi au băut-o pe toată în camera pentru muzică. L-au înjurat golăneşte pe medicul-şef, care a venit în grabă la gălăgie. Toţi au fost daţi afară înainte de termen din casa de odihnă, a fost informat comitetul de partid al uzinei. Iar la trei dintre ei, celor cu iniţiativa spargerii chioşcului, miliţia le-a făcut dosar şi după aceea au lucrat două luni fără salariu la locul de muncă.

Nu s-a petrecut niciodată aşa ceva în căminul fabricii de radioreceptoare.

Comandanta căminului, Uliana Petrovna, se evidenţia prin severitate. Odată o fată a adus în cameră un prieten şi l-a lăsat să doarmă acolo, cu acordul celorlalte locatare. Uliana Petrovna a făcut-o de rîs pe acea fată, care în douăzeci şi patru de ore a fost dată afară din cămin.

Însă Uliana Petrovna nu era numai severă, ştia să manifeste şi căldură sufletească. Te puteai sfătui cu ea precum cu un prieten, cu o rudă apropiată, era sociabilă, o persoană încercată, care a fost aleasă de mai multe ori deputat

al Sovietului raional. În timpul ei, în cămin nu a existat beţie, desfrîu sau armonică noaptea.

Muncitoarei-montatoare Nadia Ejova îi plăcea foarte mult căminul-model, după moravurile crude şi primitive de la casa de copii.

Anii petrecuţi în casele de copii au fost cei mai grei din viaţa ei. Trăise foarte greu în timpul războiului la casa de copii din Penza. Chiar şi copiii cei mai nealintaţi mîncau cu neplăcere zeama cu făină de porumb stricată, care se dădea la prînz şi seara. Lenjeria de pat şi de corp se schimba rar, fiindcă nu era suficientă, iar spălatul era o problemă din cauza lipsei lemnelor şi a săpunului. Prin hotărîrea sovietului orăşenesc, copiii din amplasament trebuiau să facă baie de două ori pe lună, dar hotărîrea nu era respectată fiindcă la cele două băi orăşeneşti veneau mereu militarii din unităţile de rezervă, iar la baia cea veche, situată dincolo de gară, stăteau la rînd dis-de-dimineaţă persoane tăcute şi puse pe harţă. Şi nici nu era vreo mare bucurie să te speli acolo! În baie sufla un vîntişor rece, lemnele erau ude şi scoteau mai mult fum decît căldură, iar apa era trezită.

La Penza, Nadiei i-a fost frig tot timpul: noaptea în dormitor, în clasa unde croiau cămăşi pentru front şi se făceau lecţiile, chiar şi la bucătărie, cînd o ajuta uneori pe bucătăreasă să aleagă viermii din făina de porumb. La fel de grele ca frigul şi foamea erau grosolănia educatorilor, răutatea copiilor, hoţia care domnea în dormitoare. Dacă erai o clipă neatent, dispăreau raţia de pîine, creioanele, chiloţii, casîncile. O fetiţă care a primit un pachet, l-a închis în noptieră şi a mers la lecţie, dar cînd s-a întors, deşi lăcăţelul părea neatins, dispăruse pachetul din noptieră.

Unii băieţaşi furau din buzunare în alimentare şi în staţiile de autobuz, iar un băiat pe nume Jenia Pankratov a luat parte la un atac armat asupra unui încasator.

Desigur, după război viaţa în casa de copii a devenit mai uşoară, dar cînd Nadia a absolvit şapte clase şi comisia a trimis-o la fabrică, i s-a părut că a nimerit în rai.

Chiar Nadia se mira acum de faptul că, în loc să se bucure, atunci a plîns toată noaptea, aflînd de trimiterea la fabrică. O descumpănise profesoara de

muzică. „Cu glasul tău ajungi şi la conservator, şi la teatru“, i-a spus ea. La început, într-adevăr, comisia de repartizare intenţiona să o trimită pe Nadia la şcoala medie de muzică, dar a venit pe neaşteptate o clarificare de la centru, după care Nadiei i s-a dat mandat pentru fabrică.

Plîngînd în ultima ei noapte la casa de copii, Nadia se considera cea mai nefericită dintre fetele de acolo. Nu fusese niciodată la o casă de copii din Moscova sau Petersburg – de la recepţie era trimisă în cele mai depărtate locuri. Multe fetiţe primeau pachete şi scrisori de la rude. Dar Nadia n-a primit în toată viaţa ei nici o scrisoare, nimeni şi niciodată nu-i trimisese mere sau fursecuri.

Poate că de aceea a devenit tăcută, iar copiii o porecliseră „muta“.

Serviciul ei era frumos, curat, relativ uşor, primea un salariu destul de mare; comitetul comsomolului i-a promis că o va trimite la cursuri de maiştri. Avea un palton bun de iarnă, cîteva rochii frumoase, o rochie din crep satin fiind făcută cu comandă la casa de modă. I-a dat dispoziţie de confecţionare Uliana Petrovna. Fetele din secţie şi din cămin o respectau, o considerau o persoană independentă. Mergea la film şi la dans, la club, alături de fetele din cămin. Îi plăcea un băiat – Mişa –, dansa cu plăcere cu el. Fiind şi el la fel de retras ca ea, cînd o conducea după dans, mergeau de obicei în tăcere pînă la cămin. El locuia departe, dincolo de staţia de mărfuri, şi lucra la depou ca maistru la vagoane.

Despre ceea ce se întîmplase cîndva, ea aproape că nu-şi mai amintea. I se părea că automobilul negru, strălucitor, răzoarele somptuoase de flori de la vilă, plimbările cu dădaca pe dealul de la Kremlin, chipul duios şi confuz al mamei, rîsetele şi glasurile musafirilor tatei, toate acestea nu trăiau în memorie ele însele, ci erau doar amintirea unei amintiri şi mai depărtate, parcă un ecou ce răsună de mai multe ori, stingîndu-se în ceaţă.

Anul acesta a fost deosebit de bun pentru Nadia Ejova.

A intrat la seral, la şcoala medie de electromecanică, a fost premiată pentru depăşirea planului cu un salariu pe o lună şi jumătate. Şeful de la serviciul vagoane i-a făgăduit lui Mişa să-i dea un spaţiu locativ în clădirea ce se construia, a Ministerului Căilor de Comunicaţii. Iar ei au hotărît să se

căsătorească. Nadia îşi dorea foarte mult un copil, se bucura la gîndul că va deveni mamă.

Odată, cu cîteva zile înainte de concediu şi de plecarea la casa de odihnă, Nadia a avut un vis. O femeie, dar nu mama, ci o altă persoană, ţine în braţe un copil, care era ba Nadia, ba altcineva, şi încearcă să îl ferească de vînt, iar în jur este zgomot, se aude plescăitul apei, soarele licăreşte pe valuri şi dispare imediat după nişte nori, care fug foarte jos. Încoace şi încolo, păsări albe zboară şi ţipă pătrunzător cu glasuri de pisică.

Toată ziua, la secţie, la cantina fabricii şi la comitetul sindical, unde şi-a făcut formele pentru plecare, Nadia şi-a amintit faţa tristă a femeii care strîngea copilul la piept şi a înţeles deodată de ce a avut acest vis.

Cîndva, la casa de copii din Penza, directoarea i-a dus pe copii la un film în care apărea călătoria pe mare a unei tinere mame; filmul, aproape uitat, a intrat în visul ei anume chiar atunci cînd ea se gîndea mult la maternitatea care o aşteaptă.

1960

1. Nikolai Ivanovici Ejov (1895-1940) a fost şef al NKVD-ului în perioada Marii Epurări. Perioada sa de conducere, în care a trimis zeci de mii de oameni la moarte, s-a numit „ejovşcina“. A fost arestat din ordinul lui Stalin (care, de fapt, l-a folosit cît a avut nevoie) în 1939 şi împuşcat în 1940.
2. Isaac Babel (1894-1940) – mare prozator şi ziarist rus. A publicat *Armata de cavalerie*, *Povestiri din Odesa*. A fost torturat şi executat la închisoarea Butîrka.
3. Cămaşă fără guler purtată în mod deosebit de către liderii bolşevici.
4. Sînt creionaţi aici o serie de lideri politici ai vremii, care în majoritate au fost condamnaţi şi executaţi ca „duşmani ai poporului“.

Cîinele

1

Copilăria ei a fost fără adăpost şi înfometată, dar perioada aceasta rămîne timpul cel mai fericit al vieţii. Peste măsură de frumoasă i-a fost prima primăvară, zilele lui mai în afara oraşului. Mirosul de pămînt şi de iarbă fragedă îi umplea sufletul de fericire. Senzaţia de bucurie era pătrunzătoare, de-a dreptul insuportabilă, cîteodată nici nu voia să mănînce de fericire. Întreaga zi avea în cap şi în ochi o pîclă caldă şi verde. Se lăsa pe labele dinainte în faţa unei flori de păpădie şi lătra sacadat cu glas copilăresc, supărată şi fericită, invitînd floarea să ia parte la fuga ei, supărîndu-se, rîzînd de ea, mirîndu-se de nemişcarea piciorușului ei verde.

Pe urmă, dintr-odată, începea să scurme frenetic o groapă. Bulgării de pămînt zburau pe sub burtica ei, lăbuţele bălţate, negre-rozalii i se făceau fierbinţi, le înfierbînta pămîntul pietros. Botişorul îi devenea preocupat, de parcă săpa un refugiu ca să-şi salveze viaţa, nu ca să se joace.

Era hrănită de un pîntece roz cu labe groase, însă în tot acel timp minunat mînca puţin. Cu toate acestea, părea că se îngroşa de fericire, de bucuria de a fi vie.

Pe urmă au trecut zilele uşoare ale copilăriei. Lumea s-a umplut de octombrie şi noiembrie, de duşmănie şi nepăsare, de ploaie de gheaţă amestecată cu zăpadă, de noroi, de resturi de mîncare greţoase, vomitive, care îl dezgustau şi pe un cîine înfometat.

Se întîmplau totuşi chiar şi în viaţa ei orfană lucruri bune: o privire omenească miloasă, o noapte petrecută lîngă o ţeavă caldă, un os dulce. Au existat în viaţa ei de cîine patimă, iubire cîinească, a existat lumina

maternităţii.

Era un cîine de curte, fără origine nobilă, mic şi cu picioare strîmbe. A depăşit cu succes vrăjmăşiile vieţii, pentru că iubea viaţa şi era foarte inteligentă. Căţeluşa cu capul bombat ştia unde se ascunde nenorocirea, ştia că moartea nu face zgomot, nu ridică mîna pentru a ataca, nu loveşte cu pietre ori cu cizma, ci întinde o bucată de pîine şi se apropie zîmbind linguşitor, ţinînd la spate plasa din pînză de sac.

Cunoştea puterea ucigătoare a camioanelor şi automobilelor, ştia exact diferenţa lor de viteză, avea răbdare să aştepte fluxul rutier şi să alerge năvalnic pe lîngă maşinile oprite la semafor. Ştia puterea liniei drepte a trenurilor, care ucide totul în cale, şi neputinţa, incapacitatea acestor trenuri de a doborî un şoarece aflat la jumătate de metru de şină. Distingea vuietul, şuieratul, bubuitul avioanelor cu elice şi cu reacţie, huruitul elicopterelor. Cunoştea mirosul conductelor de gaz, ştia să afle căldura care venea de la ţevile ascunse în pămînt ale centralelor termice. Cunoştea ritmul de lucru al transportului auto care deservea conductele de gunoi, cunoştea metodele de a pătrunde în containere şi în lăzi de gunoi, deosebea într-o clipă învelişul de celofan al semifabricatelor din carne de învelitoarea cerată pentru îngheţată, cod sau rechin.

Cablul negru electric ce se tîra pe sub pămînt o înspăimînta mai ceva ca o viperă, căci odată a atins cu laba udă un astfel de fir fără izolaţie.

De bună seamă că volumul experienţei tehnice a acestei căţeluşe era mai mare decît cel al oamenilor inteligenţi care au trăit cu două-trei secole înaintea ei.

Era inteligentă, dar, mai mult de-atît, era şi învăţată. Dacă nu ar fi acumulat experienţa corespunzătoare tehnicii mijlocului de secol XX, ar fi pierit. Căci cîinii de la ţară, rătăciţi întîmplător prin oraş, piereau curînd, supravieţuind pe străzile oraşului ore numărate.

Însă pentru lupta ei, experienţa tehnică şi cunoştinţele reprezentau puţin. Era nevoie de înţelegerea esenţei vieţii, de înţelepciune a vieţii.

Căţeluşa fără nume ştia că baza existenţei sale stă în schimbarea permanentă, în vagabondaj.

Uneori cîte un om bun la inimă îi arăta milă bietei patrupede, o hrănea, îi aranja un adăpost pentru noapte pe scara din dos. Trădarea vagabondajului o ducea la pieire. Dacă devenea sedentară, pribeaga se lega de o singură inimă de om bună şi de o sută rele. Iar curînd apărea moartea cu mişcări linguşitoare, ţinînd într-o mînă bucata de pîine şi în cealaltă plasa din pînză de sac. O sută de inimi rele sînt mai tari decît una singură bună.

Oamenii socoteau că un cîine vagabond nu este capabil de ataşament, că vagabondajul a pervertit-o.

Oamenii greşeau. Viaţa grea nu l-a înrăit pe cîinele vagabond. Doar că de binele ce sălăşluia în el nu avea nevoie nimeni.

2

Au prins-o într-o noapte, cînd dormea. N-au omorît-o, au trimis-o la un institut. Au scăldat-o într-o soluţie caldă şi urît mirositoare, şi puricii au încetat să o mai chinuie. Cîteva zile şi-a dus zilele la subsol, într-o cuşcă. I-au dat mîncare destulă, dar nu a vrut să mănînce. O chinuia clipă de clipă presentimentul morţii, suferea că nu este liberă. Numai aici, în cuşca avînd aşternut moale şi mîncare gustoasă într-o farfuriuţă curată, şi-a dat seama de fericirea vieţii slobode.

O enerva lătratul prostesc al vecinilor. Au examinat-o îndelung oameni în halate albe. Unul dintre ei, cu ochi deschişi la culoare, slab, a ciupit-o de nas şi a mîngîiat-o cu degetele pe cap; curînd au mutat-o într-o încăpere liniştită.

Urma să cunoască cel mai ridicat domeniu al tehnicii secolului al XX-lea, drept care au început să o pregătească pentru o cauză măreaţă.

A primit numele de Tărcata.

Probabil nici împăraţii şi prim-miniştrii bolnavi nu făceau atîtea analize. Alexei Gheorghievici, omul slab cu ochii luminoşi, a aflat tot ce se poate cunoaşte despre inima, plămînii, ficatul, despre traiectul gazelor, componentele sîngelui Tărcatei, despre reacţiile nervoase şi sucurile ei gastrice.

Căţeluşa a înţeles că nu femeile de serviciu şi laborantele, nu generalii cu ordine şi medalii sînt stăpînii vieţii, ai morţii, ai libertăţii şi ai chinurilor ei de pe urmă. A înţeles-o, şi inima ei şi-a îndreptat iubirea neţărmurită către Alexei Gheorghievici, iar toată grozăvia trecutului şi prezentului ei nu a putut s-o îndîrjească împotriva lui.

A înţeles că injecţiile, puncţiile, călătoriile în centrifuge şi vibrocamere, care-i dădeau dureri de cap şi-i produceau greaţă, chinuitoarea senzaţie de imponderabilitate care i se infiltra brusc în cap, în labele din faţă, în coadă, în piept, în labele din spate – toate veneau de la Alexei Gheorghievici, stăpînul.

Raţiunea ei practică se dovedea neputincioasă. Îl aştepta pe stăpînul sortit ei, suferea cînd el nu era, se bucura la auzul paşilor lui, iar cînd pleca seara, ochii ei castanii păreau umeziţi de lacrimi.

După antrenamentul ei de dimineaţă, foarte greu, Alexei Gheorghievici mergea de obicei la vivariu. Cu limba scoasă, Tărcata sufla din greu punînd botul pe labe şi se uita la el cu priviri scurte.

Într-un mod ciudat, de neînţeles, omul care devenise stăpînul vieţii şi soartei ei îi trezea un sentiment de adoraţie, senzaţia pîclei verzui de primăvară. Privea la cel care a osîndit-o la statul în cuşcă şi la suferinţe, dar în inima ei sălăşluia speranţa.

Alexei Gheorghievici nu a observat imediat că nu are doar un interes de serviciu pentru Tărcata şi că ea îi trezeşte mila, o durere în inimă.

Uitîndu-se odată la cîinele pentru experimente, s-a gîndit că ataşamentul obişnuit la mii şi mii de îngrijitori de păsări sau de porci faţă de animalele pe care le pregătesc pentru a fi ucise este absurd, smintit. Şi la fel de smintiţi şi absurzi erau aceşti ochi de cîine plini de bunătate, nasul umed care se lipeşte încrezător de mîna ucigaşului.

Zilele treceau, se apropia momentul acţiunii pentru care o pregăteau pe Tărcata. Experimentele cu ea se făceau într-o cabină-container; călătoria patrupedului în spaţii îndepărtate preceda zborul îndelungat şi îndepărtat al omului.

Alexei Gheorghievici se bucura de o antipatie amicală din partea subordonaţilor săi. Unii cercetători se cam temeau de el: era violent, lua

măsuri disciplinare drastice faţă de lucrătorii din laborator. Conducerea nu-l avea la inimă din cauza înclinaţiei lui pentru acuzaţii şi pentru caracterul ranchiunos.

Nici acasă nu era un om uşor de suportat. Deseori îl durea capul şi atunci cel mai mic zgomot îl irita. Din cauza problemelor cu aciditatea suferea de arsuri şi i se părea că nu este hrănit aşa cum trebuie, că soţia lui nu este atentă cu el şi că le ajută în secret faţă de el pe nenumăratele ei rude.

Nici cu prietenii nu avea relaţii uşoare: se aprindea repede deseori, îşi bănuia apropiaţii de indiferenţă şi invidie. Cînd se certa cu unul dintre ei, suferea, apoi încerca să se împace, explica pînă la extenuare întortocherile relaţiei.

Dar şi faţă de sine Alexei Gheorghievici se purta cu neîncredere şi prea puţină consideraţie. Uneori bombănea acru: „Oh, m-am săturat de toţi, dar mai întîi şi mai întîi de mine însumi“.

Căţeluşa cu picioare strîmbe nu lua parte la intrigile de serviciu, nu-i ignora sănătatea, nu manifesta invidie. Asemenea lui Hristos, ea îi plătea cu bine pentru rău, cu dragoste pentru suferinţa pe care el i-o aducea.

El examina electrocardiogramele, datele despre tensiunea arterială şi reflexe, iar ochii castanii ai cîinelui îl fixau cu devotament. Odată el a început să-i explice cu glas tare că asemenea antrenamente fac şi oamenii, că nici lor nu le este uşor; fireşte, riscul care stă în faţa ei este mai mare decît riscul de care se loveşte omul, însă situaţia ei nu se compară cu situaţia cîinelui Laika, a cărui moarte a fost decisă dinainte.

Iar odată i-a spus Tărcatei că ea este prima de pe globul pămîntesc care va vedea profunzimea cosmică reală. Pe ea a căzut acest destin minunat! Să pătrundă adînc în spaţiul universal, să devină primul mesager al raţiunii libere în Univers.

Cîinele, i se părea, îl înţelegea.

Căţeluşa era foarte deşteaptă, fireşte, în felul ei cîinesc. Laborantele glumeau: „Tărcata noastră a absolvit şcoala medie tehnică“. Se simţea bine cu aparatura ştiinţifică. Părea că înţelege principiile echipamentelor şi, drept urmare, se orienta uşor în lumea clemelor, a bridelor, a ecranelor, a lămpilor

electronice, a dispozitivelor automate de alimentare.

Alexei Gheorghievici se pricepea ca nimeni altul să absoarbă, să stoarcă tabloul integral al activităţii organismului care zboară la mii de kilometri de laboratoarele terestre în vacuumul spaţial. El era unul din fondatorii noii ştiinţe – biologia cosmică. Totuşi, de data asta nu-l pasiona complexitatea problemei. În privinţa Tărcatei lucrurile nu se petreceau ca de obicei.

Se uita atent în ochii căţeluşei. Aceşti ochi blînzi de cîine, nu ochii lui Nils Bohr, vor vedea primii spaţiul universal, nelimitat de orizontul terestru. Spaţiul în care nu există vînturi, ci doar puterea de atracţie, spaţiul în care nu există nori, rîndunele, ploi, spaţiul fotonilor şi al undelor electromagnetice.

Şi lui Alexei Gheorghievici i se părea că ochii Tărcatei vor spune ce au văzut. El îi va citi, va înţelege misterul din cardiograma ei, cardiograma secretă a Creaţiei.

Căţeluşa, se pare, simţea din instinct că omul o iniţia în cel mai mare lucru petrecut pe pămînt în toate timpurile istoriei şi îi oferea o întîietate măreaţă.

Şefii şi subalternii lui Alexei Gheorghievici, cei de acasă şi prietenii observau schimbări ciudate la el. Nu fusese niciodată atît de conciliant, de blînd, de melancolic.

Noul experiment va fi unul special. Diferenţa faţă de precedentele nu constă doar în faptul că nava cosmică va sfida orbita pămînteană, se va infiltra adînc în spaţiu, se va depărta de Pămînt la sute de mii de kilometri.

Principalul lucru în noul experiment va fi că un animal va invada cosmosul cu psihicul său. Nu! Invers! Cosmosul va invada psihicul unei fiinţe vii. Aici nu mai este vorba nici de suprasarcină, nici de vibraţii, nici de senzaţia de imponderabilitate.

În faţa acestor ochi, rectitudinea terestră va începe să se curbeze, ochii animalului vor confirma previziunea lui Copernic. Globul! Geoidul! Şi mai departe, mai departe… Soarele întinerit, lăsînd la o parte două miliarde de ani, se va înălţa din neagra nemărginire în faţa ochilor unei căţeluşe cu picioarele strîmbe. Într-o flacără oranj, liliachie, violet se va depărta orizontul terestru. Minunatul glob cu zăpezi şi nisipuri fierbinţi, plin de agitaţia vieţii, nu numai că va aluneca de sub picioarele ei, dar se va şi şterge din senzaţia vitală a

animalului. Atunci stelele vor căpăta corporalitate, se vor acoperi cu carne termonucleară, cu substanţă care arde şi luminează.

În psihicul fiinţei vii va pătrunde adînc un spaţiu neacoperit de căldura pămîntească, de blîndeţea norilor cumulus, de puterea reavănă a flogisticului[1]. Pentru prima dată nişte ochi vii vor vedea abisul vid, spaţiul lui Kant, spaţiul lui Einstein, spaţiul filosofilor, al astronomilor şi matematicienilor. Îl vor vedea nu în speculaţie, nu în formulă, ci aşa cum este el, fără munţi şi arbori, fără clădiri cu multe etaje şi izbe ţărăneşti.

Cei din anturajul lui Alexei Gheorghievici nu înţelegeau ce se petrece cu el.

El avea impresia că deschide o nouă cunoaştere peste ceea ce ia naştere prin ecuaţiile diferenţiale şi indicii aparaturii. Noua cunoaştere mergea de la suflet către suflet, de la ochi vii către ochi vii. Iar tot ceea ce îl agita, îl supăra, îi provoca suspiciune şi mînie a încetat să mai aibă sens.

I se părea că o nouă calitate se pregătea să intre în viaţa fiinţelor pămînteşti, să o îmbogăţească şi s-o înalţe. În acest nou era iertarea şi justificarea lui Alexei Gheorghievici.

3

Şi, iată, zborul s-a produs.

Animalul a plecat în spaţiu. Iluminatoarele şi ecranele erau instalate în aşa fel încît animalul, oriunde ar fi întors capul, vedea doar spaţiul şi pierdea senzaţia acomodării cu terestrul. Universul invada creierul căţeluşei.

Alexei Gheorghievici era convins că legătura lui cu Tărcata nu se întrerupe. Păstra senzaţia ei şi atunci cînd nava era la o depărtare de Pămînt de o sută de mii de kilometri. Şi nu era vorba aici de telemetrie ori radioautomatică, ce înregistrau accelerarea nebună a pulsului Tărcatei, oscilaţiile tensiunii ei arteriale.

Într-o dimineaţă, laborantul Apresian i-a raportat lui Alexei Gheorghievici:

— A urlat, a urlat mult timp! După care Apresian a adăugat încet: Ce sinistru, în Univers urlă un cîine singur.

Aparatele funcţionau cu precizie perfectă, de-a dreptul fantastică. Un fir de nisip plecat în spaţiu îşi găsea drumul către firul de nisip-Pămînt, care îl zămislise. Dispozitivele de frînă au funcţionat impecabil, containerul a aterizat pe punctul prevăzut de pe suprafaţa Pămîntului.

Laborantul Apresian i-a zis zîmbind lui Alexei Gheorghievici:

— Şocurile anumitor elemente cosmice vor restructura genele Tărcatei, iar puii ei vor avea aptitudini remarcabile în domeniul algebrei superioare şi în muzica simfonică. Nepoţii Tărcatei noastre vor fi dulăi care vor crea sonate la fel ca cele beethoveniene, vor construi aparatură cibernetică, vor fi noii Fauşti.

Alexei Gheorghievici nu răspunse nimic la gluma lui Apresian.

Merse chiar el la locul de aterizare a containerului cosmic. Trebuia să fie primul care o vede pe Tărcata. Adjuncţii şi ajutoarele lui nu-l puteau înlocui de data aceasta.

Căţeluşa i-a ieşit înainte, fîţîind sfios din coadă.

Mult timp nu i-a putut vedea ochii care au absorbit în sine Creaţia. Cîinele îi lingea mîna în semn de supunere, în semn de renunţare eternă la viaţa de pribeagă liberă, în semn de împăcare cu tot ce este şi va fi.

În sfîrşit, i-a văzut ochii – întunecaţii, impenetrabilii ochi ai unei biete fiinţe cu raţiunea tulbure şi cu o inimă supusă şi iubitoare.

1960-1961

1. Substanţă inexistentă, închipuită de alchimişti, care ar determina arderea.

Drumul

Războiul a atins toate vieţuitoarele din Peninsula Apenină.

Tînărul catîr Giu, care slujea în convoiul unui regiment de artilerie, a simţit imediat, la 22 iunie 1941, o mulţime de schimbări, dar, fireşte, n-a ştiut că Führer-ul l-a convins pe Duce să intre în războiul împotriva Uniunii Sovietice.

Oamenii s-ar minuna aflînd cît de multe a observat catîrul în ziua începerii războiului din Răsărit: radioul auzindu-se neîntrerupt, muzica, porţile larg deschise ale grajdului, mulţimea de femei cu copii de lîngă cazarmă, steagurile de deasupra unităţii militare, mirosul de vin de la cei care nu miroseau mai înainte a vin şi mîinile tremurătoare ale căruţaşului Nicollo, cînd l-a scos pe Giu din boxă şi i-a pus truparul.

Căruţaşul nu ţinea la Giu, îl înhăma în partea stîngă, ca să-i fie mai convenabil să-i dea bice catîrului cu mîna dreaptă. Şi îl biciuia pe Giu pe burtă, nu pe crupa cu piele groasă, iar mîna lui Nicollo era grea, cafenie, cu unghii strîmbe – mînă de ţăran.

Giu era nepăsător faţă de perechea lui, un animal mare, puternic, harnic şi posac; pe piept şi pe şale avea pielea roasă de la ham şi de la ştreanguri, iar locurile cenuşii, pleşuve aveau strălucirea uleioasă a grafitului.

Ochii animalului cu care făcea pereche erau acoperiţi cu un văl albăstriu, iar căpăţîna cu dinţi galbeni, măcinaţi păstra o expresie nepăsătoare, somnolentă şi la urcatul pe munte pe asfaltul înmuiat de arşiţă, şi în timpul popasului la umbra arborilor. Stă la trecătoarea dinspre vale, în faţa lui se întind grădinile şi viile înconjurate de panglica sură de asfalt, licăreşte marea în depărtare, în aer e miros de flori, de iod marin, de răcoare montană şi în acelaşi timp şi de praf fierbinte şi uscat de pe drum – ochii perechii sînt abulici, nările nu freamătă, de pe buza de jos puţin lăsată atîrnă bale lungi,

străvezii, arareori urechea abia i se mişcă: aude paşii căruţaşului Nicollo. Iar cînd la tragerile de instrucţie s-a folosit tunul, bătrînul catîr nici măcar nu şi-a ciulit urechile, parcă dormea.

Odată Giu a încercat să-l împingă în glumă pe partenerul său bătrîn, dar acesta liniştit, fără răutate, a zvîrlit cu copitele şi s-a întors cu spatele; uneori Giu înceta să mai tragă ştreangurile, se uita pieziş la perechea lui, dar acesta nu rînjea, nu-şi ridica urechile, ci trăgea înainte: fornăia şi dădea repede-repede din cap.

Amîndoi au încetat să se mai observe unul pe altul, deşi de dimineaţă pînă noaptea trăgeau căruţa plină de lăzi cu proiectile, beau din aceeaşi găleată, iar Giu auzea în boxa vecină noaptea cum bătrînul catîr suflă greu.

Căruţaşul, scopul lui, puterea, biciul lui, cizmele, glasul răguşit nu-l făceau pe Giu să se simtă înrobit.

La dreapta păşea perechea, în spate zdroncănea căruţa şi căruţaşul arunca sudălmi cînd şi cînd, iar în faţă se aşternea drumul. Căruţaşul este o parte a căruţei, i se năzărea uneori; alteori i se părea altfel: căruţaşul e temelia, iar căruţa este pe lîngă el. Biciul? Şi ce dacă? Şi muştele mîncau urechile pînă la sînge, dar muştele erau muşte. Aşa şi biciul. Aşa şi căruţaşul.

Cînd Giu a început să meargă în ham, era mînios în ascuns pe prostia asfaltului fără capăt. Nu putea să mănînce, să bea, iar pe amîndouă părţile asfaltului era belşug de frunze şi de iarbă, iazurile şi bălţile erau pline de apă.

Asfaltul i se părea cel mai mare duşman, dar a trecut ceva timp şi lui Giu i-au devenit mai nesuferite greutatea căruţei, hăţurile şi glasul căruţaşului.

Atunci Giu s-a împăcat cu drumul. I se părea că îl eliberează de căruţă şi de căruţaş. Drumul ducea la munte, şerpuia printre portocali, căruţa duruia neîncetat şi monoton în spatele lui, iar hamul de piele îl apăsa pe coaste.

Munca stupidă, impusă din afară, îl făcea să vrea să dea cu copitele în căruţă, să rupă ştreangurile cu dinţii. Acum Giu nu mai aştepta nimic de la drum şi nu mai voia să meargă pe el. În capul lui mare şi pustiu apăreau imagini ale mirosului şi gustului mîncării, vedenii ceţoase care-l tulburau: ba mirosul iepelor, suculenţa mustoasă a frunzelor, căldura soarelui după noaptea rece, ba răcoarea după arşiţa siciliană…

Dimineaţa îşi băga cu greu capul în hamul pus de căruţaş, iar pieptul simţea de obicei răceala pielii lustruite. Făcea acum totul ca bătrînul său partener, fără să azvîrle din copite, fără să rînjească. Ştreangurile, căruţa, drumul erau parte a vieţii lui.

Totul a devenit obişnuit, întemeiat, s-a transformat în normalitatea vieţii: munca, asfaltul, adăpatul, mirosul de unsoare de la roţi, bubuitul tunurilor cu ţevi lungi şi urît mirositoare, degetele puţind a tabac şi a piele ale căruţaşului, căldarea de seară cu grăunţe, braţul de fîn ghimpos…

Dar s-a întîmplat că monotonia s-a rupt. L-a apucat groaza cînd, înfăşurat în frînghii, a fost transportat de o macara de pe mal pe un vapor. Îşi pierdea suflarea, pămîntul de lemn îi fugea de sub picioare şi nu voia să mănînce. Apoi s-a făcut arşiţă, mai mare decît aceea italiană, şi i s-a pus pe cap un fel de pălărie de pai. Vedea povîrnişul pieptiş al drumurilor pietroase şi roşiatice abisiniene, palmieri pînă la care nu putea ajunge cu buzele. Odată l-a mirat foarte mult o maimuţă într-un copac şi un şarpe mare l-a speriat pe drum. Casele erau bune de mîncat, uneori rupea din pereţii de trestie şi din acoperişurile de iarbă. Tunurile trăgeau des şi focul ardea tot des. Cînd convoiul se oprea într-un ochi întunecat de pădure, auzea în timpul nopţii sunete urîte, foşnete, zgomote ce îi provocau spaima, iar Giu tremura, fornăia.

Pe urmă iarăşi îşi pierdea suflarea şi pămîntul de scînduri îi fugea de sub picioare, iar de jur-împrejur era un şes albăstrui. Şi era absolut de neînţeles: deşi s-a mişcat tare puţin, a apărut deodată un grajd, unde în boxa de alături perechea sufla greu noaptea.

Iar curînd, după o zi din care a reţinut muzica şi mîinile tremurătoare ale căruţaşului, nu mai era grajdul – a apărut pămîntul de scînduri, boc, boc, boc, împingeri şi scrîşnete, apoi întunericul şi strîmtoarea boxei scîrţîitoare s-au schimbat cu spaţiul larg al unei cîmpii fără capăt.

Praful moale, cenuşiu, de pe cîmpie nu era nici italian, nici african, iar pe drum treceau neîntrerupt înspre răsărit camioane, tractoare, tunuri cu ţevi lungi şi scurte, mergeau coloane de oameni pe jos.

Viaţa a devenit deosebit de grea, totul s-a preschimbat în mişcare – căruţa era întotdeauna plină, perechea sufla greu, cu un zgomot ce-l învingea pe

acela venit dinspre drumul cenuşiu şi prăfos.

Au început să cadă animalele înfrînte de imensitatea spaţiului. Trupurile catîrilor tîrîte în afara drumului zăceau cu burţile umflate, cu picioarele răşchirate de atîta mers; oamenii erau complet indiferenţi faţă de ei, iar semenii păreau că nici nu-şi observă morţii: dădeau din cap şi trăgeau-trăgeau. Era însă doar o impresie: catîrii îşi vedeau morţii.

Pe pămîntul neted creştea o mîncare minunată. Giu a gustat pentru prima dată o iarbă atît de fragedă şi zemoasă. Pentru prima oară în viaţă a mîncat un fîn atît de moale şi parfumat. Şi apa din această ţară netedă era gustoasă şi dulce, iar mlădiţele suculente nu erau deloc amare.

Vîntul cald de pe cîmpie nu ardea, ca vînturile africane şi siciliene, iar soarele încălzea pielea dulce şi blînd. Nu semăna nici pe departe cu soarele necruţător al Africii.

Pînă şi praful suriu, moale, ce se vîntura zi şi noapte prin văzduh, părea mătăsos şi duios în comparaţie cu praful roşu, înţepător al deşertului.

Însă spaţiul însuşi al acestei cîmpii era neîndurător de crud, nu avea capăt. Oricît mergeau catîrii în trap uşor şi ciulind din urechi, şesul era mai puternic decît ei. Înaintau catîrii în lumina soarelui, sub lumina lunii, dar şesul se lungea mereu. Animalele fugeau, bocăneau cu copitele asfaltul, treceau pe drumuri de ţară pîrjolite, dar şesul se alungea, se alungea mereu. Nu avea sfîrşit nici sub soare, nici sub lună şi stele. Din şes nu apăreau munţi sau mare.

Giu nici n-a observat cînd vremea ploilor s-a instalat, treptat. Rîuri de ploi reci au transformat viaţa din oboseală monotonă în suferinţă ascuţită ca un tăiş, în extenuare.

Tot ce ţinea de viaţa catîrului a devenit o povară: pămîntul s-a făcut lipicios, clefăia, drumul s-a făcut foarte cleios. Drept urmare, s-a alungit, iar fiecare pas pe el însemna mai mulţi paşi. Iar căruţa s-a făcut insuportabil de lenevoasă, parcă nărăvaşă. Giu şi perechea lui trăgeau după ei nu o căruţă, ci mai multe. Acum căruţaşul striga neîntrerupt, lovea dureros cu biciul şi adesea părea că nu un singur căruţaş stă în căruţă, ci mai mulţi. Şi bicele se înmulţeau, şi toate erau rele, colţoase, reci şi fierbinţi totodată, şfichiuitoare, rupeau carnea.

Să tragi căruţa pe asfalt era mai dulce ca iarba şi fînul, dar zile întregi picioarele nu atingeau asfaltul.

Catîrii au cunoscut însă frigul, tremuratul, cînd pielea se uda de ploaia măruntă de toamnă. Tuşeau, se îmbolnăveau de plămîni. Tot mai des erau traşi la marginea drumului cei pentru care drumul şi mersul pe drum se terminaseră.

Şesul s-a lărgit şi mai mult. Imensitatea lui se simţea acum nu numai cu ochii, ci cu toate cele patru picioare… Copitele intrau în pămîntul răzmuiat tot mai adînc, bulgării lipicioşi trăgeau picioarele în jos, iar şesul tot mai vast, mai larg şi mai puternic se întindea, creştea, se îngreuna de ploaie.

În căpăţîna mare a catîrului, în care s-au zămislit imaginile nedesluşite ale mirosurilor, ale formei şi culorii, a luat naştere germenele unei cu totul alte noţiuni, create de filosofi şi matematicieni – imaginea infinitului: a şesului rusesc ceţos şi a ploii reci de toamnă care cade neîntrerupt peste el.

Dar iată că în locul a ceea ce era întunecat, tulbure şi greu s-a aşezat o nouă imagine: albă, uscată, o pulbere care ardea nările şi buzele. Iarna a înfulecat toamna, dar fără să aducă izbăvirea de greutăţi, ci o supragreutate. Un prădător crud şi nesăţios devora un alt prădător, mai puţin puternic…

De-a lungul drumului, alături de cadavre de catîri zăceau oameni morţi. Gerul îi lăsase fără viaţă.

Munca peste puteri, neîntreruptă, frigul, pielea de pe piept roasă de ham pînă în carne, rănile sîngerînde de pe greabăn, durerea din picioare, copitele rupte şi fărîmate, urechile degerate, durerea din ochi, înţepăturile în burtă din cauza hranei îngheţate şi a apei sloi secătuiau treptat puterile trupului şi sufletului lui Giu.

O lume colosală dădea năvală, neîndurător, asupra lui. Pînă şi răutatea căruţaşului încetase. Acesta se înmuiase, nu mai bătea cu biciul, nu mai lovea cu cizma la chişiţa sensibilă de la piciorul din faţă…

Încet, fără putinţă de a fi evitate, războiul şi iarna se lăsau cu toată greutatea peste catîr, iar Giu răspundea uriaşei şi nepăsătoarei năvale care era pregătită să-i aducă sfîrşitul cu nepăsarea lui fără de margini.

A devenit umbra sinelui său, iar umbra vie, de cenuşă, nu-şi mai simţea

propriul trup, nici plăcerile mîncării şi odihnei. Nu-i păsa dacă umblă pe drumuri îngheţate, tropotind mecanic, sau dacă stă cu capul lăsat în jos. Ronţăia nepăsător fînul, fără bucurie, şi la fel de nepăsător îndura frigul şi setea, vîntul de iarnă muşcător. Albeaţa zăpezii îi ataca albul ochilor, iar semiîntunericul şi întunericul îl lăsau indiferent, nu le dorea şi nu le aştepta.

Mergea alături de bătrînul catîr-pereche, acum semăna perfect cu el, indiferenţa unuia faţă de celălalt era la fel de mare ca indiferenţa faţă de sine însuşi.

Această indiferenţă faţă de sine era ultima lui revoltă.

A fi sau a nu fi era indiferent pentru Giu; catîrul părea că rezolvase întrebarea hamletiană.

Devenit nepăsător şi resemnat faţă de existenţă şi nonexistenţă, îşi pierduse simţul timpului. Ziua şi noaptea s-au şters în conştiinţa lui, soarele cu ger şi întunericul fără lună erau unul şi acelaşi lucru.

Cînd a început ofensiva rusă, gerurile nu erau deosebit de puternice.

Pe Giu nu l-a apucat nebunia în timpul nimicitoarei pregătiri de artilerie. N-a rupt ştreangurile, nu s-a frămîntat cînd pe cerul înnorat pălălăia vîlvătaia de artilerie, iar pămîntul a început să se clatine în timp ce aerul, sfîşiat de vuiete şi mugete de oţel, s-a umplut de foc, de fum, de bulgări de zăpadă şi lut.

Şuvoiul fugii nu l-a cuprins, stătea cu capul şi coada în jos, cînd pe lîngă el oamenii alergau, cădeau, iarăşi săreau şi alergau, se tîrau, iar tractoare şi camioane cu botul turtit bîzîiau necontenit.

Perechea sa a ţipat ciudat, asemenea unui om, a căzut, a zgrepţănat zăpada cu copitele, apoi a amuţit, iar zăpada din jurul lui s-a făcut roşie.

Biciul a rămas pe zăpadă, căruţaşul Nicollo a rămas şi el pe zăpadă. Giu nu i-a mai auzit scîrţîitul cizmelor, nu a mai adulmecat mirosul de tabac, de vin, de piele tăbăcită.

Catîrul stătea nepăsător şi resemnat şi nu aştepta înfăptuirea soartei. Noua soartă şi cea veche îi erau la fel de indiferente.

A venit amurgul. S-a făcut linişte. Cu capul în jos, catîrul flutura mătura cozii. Nu se uita în lături, nu trăgea cu urechea. În căpăţîna goală şi

indiferentă continua să răsune tragerea de artilerie, care amuţise demult. Rar, foarte rar, trecea de pe un picior pe altul, apoi iarăşi înţepenea.

În jur zăceau trupuri de oameni şi de animale, camioane turtite şi răsturnate, ici-colo se ridica alene cîte-un fir de fum.

Iar mai departe, fără de început, fără margini, era şesul înceţoşat, înzăpezit şi sumbru.

Cîmpia înghiţise toată viaţa trecută: arşiţa, povîrnişul drumurilor roşii, mirosul iepelor, susurul pîraielor. Giu se deosebea prea puţin de mişcarea din jurul său, se contopea cu şesul ceţos.

Iar cînd liniştea a fost tulburată de tancuri, Giu le-a auzit pentru că, umplînd aerul, sunetul de fier ajuns la urechile moarte ale oamenilor şi animalelor, ba a intrat şi în urechile catîrului viu şi abătut.

Iar cînd nemişcarea şesului a fost tulburată, iar maşinile de obuze şi tunuri treceau scrîşnind în formaţie desfăşurată pe pămîntul înţelenit, de la nord la sud, Giu le-a văzut. Se răsfrîngeau în parbrizurile şi oglinzile retrovizoare ale maşinilor abandonate, se răsfrîngeau în ochii catîrului ce stătea lîngă căruţa răsturnată. Dar el nu a sărit într-o parte, deşi şenilele au călcat foarte aproape şi le-a simţit căldura şi mirosul greu de ulei ars.

Apoi din cîmpia albă s-au profilat figuri umane albe. Se mişcau repede şi fără zgomot, nu ca nişte oameni, ci ca nişte răpitori. Dispăreau, se dizolvau, înghiţiţi de nemişcarea zăpezii imaculate.

După aceea, dinspre nord a început să lărmuiască şuvoiul de oameni, de maşini, de tunuri, au început să scîrţîie convoaiele de căruţe…

Şuvoiul se deplasa pe drum, iar catîrul stătea fără să se uite pieziş. Treceau pe lîngă, dar curînd şuvoiul a devenit atît de mare, că s-a revărsat pe ambele margini ale drumului.

De Giu s-a apropiat un om cu bici. L-a studiat atent, iar catîrul a simţit mirosul de tabac şi de piele argăsită ce venea dinspre om.

Exact aşa cum făcea Nicollo, omul i-a ciocănit dinţii, coastele.

Omul a tras brusc de frîu, a spus ceva răguşit, iar catîrul s-a uitat fără voie la căruţaşul Nicollo, care zăcea culcat în zăpadă, dar acesta tăcea.

Omul a tras din nou de frîu, catîrul nu a pornit, a continuat să stea.

Omul a început să strige, să dea din mîini, iar îndemnul lui zorit se deosebea de îndemnurile italianului nu prin grozăvie, ci prin sunetele contopite în ameninţare.

Pe urmă omul l-a lovit cu cizma pe catîr peste chişiţa de la piciorul din faţă şi piciorul a început să-l doară. În chişiţă îl lovea cu cizma şi Nicollo, încheietura era un loc sensibil.

Giu porni în urma căruţaşului. Ajunseră la căruţe. Căruţaşii s-au adunat în jurul lor, făceau zarvă, dădeau din mîini, rîdeau, îl băteau pe Giu pe spate şi pe crupe. I-au dat fîn, iar el a început să mănînce. La căruţe erau înhămate perechi de cai cu urechi scurte şi ochi răi. Catîri nu erau.

Căruţaşul l-a dus pe Giu la o căruţă unde era înhămat un cal singur, negru şi mic; catîrul roib se arăta mai înalt ca el. Calul l-a privit, a strîns urechile, apoi le-a îndreptat, pe urmă a cădelniţat din cap, după care s-a sucit într-o parte şi a ridicat puţin un picior din spate, încercînd să-l lovească cu copita.

Era un cal slab căruia, cînd trăgea aer, coastele i se vălureau sub piele. Pe piele, ca şi la Giu, se vedeau julituri însîngerate.

La fel ca înainte, Giu stătea cu capul în jos, indiferent la a fi sau a nu fi, cu o nepăsare fără răutate faţă de lume, pentru că lumea aceasta întinsă şi netedă îl nimicea nepăsătoare.

Cum făcuse de sute de ori înainte, băga capul în hamul care nu era de piele, dar care se freca de pieptul lui obosit la fel ca acela de piele; mirosul dinspre el era ciudat, neobişnuit, cabalin. Dar catîrului îi era indiferent şi acest miros.

Calul stătea cu el în pereche, dar lui îi era indiferentă căldura ce ajungea la el dinspre coastele supte.

Calul îşi strîngea urechile aproape lipit de cap, lua o expresie rea, de răpitor, nu de ierbivor. Îşi rostogolea ochii, ridica buza de sus şi îşi dezvelea dinţii gata să-l muşte, dar Giu îşi lăsa indiferent gîtul şi botul neapărate. Iar cînd calul s-a dat înapoi întinzînd hamurile, pentru ca, întors cu spatele, să-i poată trage o copită, catîrul nu s-a neliniştit, ci stătea cu capul abătut, la fel cum a stat lîngă căruţa distrusă, lîngă catîrul-pereche mort, lîngă Nicollo fără suflare şi lîngă biciul rămas pe zăpadă. Însă căruţaşul a strigat şi l-a lovit pe

cal cu biciul, iar apoi l-a lovit pe catîr cu acelaşi bici, fratele celui rămas pe zăpadă. Pesemne că pe căruţaş îl enerva animalul abătut, iar mîna lui era ca a lui Nicollo – o mînă grea de ţăran.

Şi Giu s-a uitat pieziş cu un ochi la cal, iar calul s-a uitat la Giu.

Curînd convoiul s-a urnit din loc. Căruţa a început să zdroncăne ca de obicei, drumul se întindea iarăşi în faţa ochilor, iar în urmă erau greutatea, căruţaşul, biciul, şi Giu ştia că nu se va izbăvi de greutate cu ajutorul drumului. Mergea în trap mărunt, iar şesul plin de zăpadă nu avea nici început, nici sfîrşit.

Dar ciudat, în mişcarea lui obişnuită prin lumea nepăsării, a simţi că acel cal care alerga alături nu este indiferent faţă de el.

Uite, a fluturat coada în partea lui Giu, o coadă mătăsos de alunecoasă, care nu semăna deloc cu biciul. A atins duios pielea catîrului.

Nu a trecut mult timp pînă cînd calul şi-a fluturat iarăşi coada gîdilitoare, cu toate că în şesul plin de zăpadă nu erau nici muşte, nici ţînţari, nici tăuni.

Şi Giu s-a uitat pieziş la calul care alerga alături, iar acesta s-a uitat pieziş din partea lui chiar în aceeaşi clipă. Ochiul lui nu era rău, ci puţin-puţin viclean.

În masa compactă de nepăsare a lumii, au apărut liniile unei mici fisuri.

Corpul se încălzea de la mers, iar Giu simţea mirosul de sudoare de cal. Răsuflarea calului, aducînd un abur de umezeală, de dulceaţă a fînului, îl atingea tot mai tare.

Fără să-şi dea seama de ce, întinse ştreangurile, iar oasele coşului pieptului simţiră greutatea şi presiunea, însă hamul calului slăbi, iar acum putea trage căruţa mai uşor.

Astfel alergară mult timp şi deodată calul necheză. Necheză încetişor, atît de încet încît nici căruţaşul, nici şesul care se aşternea de jur-împrejur nu-i auzi nechezatul.

Nechezase atît de lin, ca să-l audă numai catîrul care alerga alături de el.

Nu-i răspunse, dar, fiindcă răsuflă brusc pe nări, era clar că nechezatul calului a ajuns pînă la el.

Şi ei, mult, mult timp, pînă ce convoiul s-a oprit la popas, alergară unul

lîngă altul, suflară pe nări, iar mirosul de catîr şi cel de cal care trăgeau amîndoi la o singură căruţă s-au amestecat într-un singur miros.

Iar cînd convoiul s-a oprit şi căruţaşul i-a deshămat, ei au mîncat şi au băut apă din aceeaşi găleată; calul s-a apropiat de catîr şi şi-a pus capul pe gîtul lui, iar buzele lui fremătătoare şi moi îi atingeau urechile. Iar catîrul privea încrezător în ochii trişti ai căluţului de colhoz, iar suflarea sa se amesteca în suflarea lui bună, caldă.

În această căldură plină de bunătate s-a trezit ceea ce adormise, a înviat ceea ce murise demult: laptele dulce de mamă supt de sugaci, primul fir de iarbă din viaţă, piatra roşie şi dură a drumurilor de munte abisiniene, arşiţa din vii, nopţile cu lună din dumbrăvile de portocali, munca îngrozitor de grea ce aproape-l ucisese cu apăsarea ei rece, dar care, după cîte se vede, nu l-a ucis.

Viaţa catîrului Giu şi soarta calului din Vologda s-au transmis clar de la unul la altul prin suflarea caldă, prin osteneala din ochi. O splendoare ciudată era în cele două fiinţe alăturate, încrezătoare şi duioase, în mijlocul cîmpului de război, sub cerul plumburiu de iarnă.

— Da’ măgarul, catîrul adică, parcă s-a făcut rus, a rîs un căruţaş.

— Nu, uite, plîng amîndoi, a zis altul.

Şi aşa era: plîngeau amîndoi.

1961-1962

La Kislovodsk

Nikolai Viktorovici se pregătea deja să meargă acasă, îşi scosese halatul, cînd Anna Aristarhovna, vestită pentru faptul că în grădina ei se făceau cele mai bune căpşuni din oraş, zise cu glas gîfîit:

— Nikolai Viktorovici, un colonel cu maşină a venit la noi.

— Ce să faci, dacă-i colonel, e colonel, zise Nikolai Viktorovici şi îşi trase din nou halatul.

Ştia că emoţia de pe faţa Annei Aristarhovna venea din liniştea lui însoţită de un căscat uşor. Însă şi el era speriat şi tulburat, la fel ca Anna Aristarhovna, de venirea colonelului. Plus că nu voia să întîrzie cu soţia la teatru.

Dar aşa se obişnuise, trebuia ca în prezenţa femeilor el să pară mai bun decît era în realitate. Toată viaţa a plăcut femeilor şi nu arăta din delicateţe (vulturul trebuia să rămînă vultur) că multe din trăsăturile lui nu corespundeau cu aspectul exterior. Într-adevăr, chiar dacă deja grizonat, era totuşi un bărbat frumos: bine legat, înalt, mlădios, îmbrăcat întotdeauna cu gust, cu o faţă frumoasă şi fină, cu expresia pe care portretiştii chemaţi să înfrumuseţeze lumea o dau oamenilor mari.

Femeile îl iubeau şi nici prin cap nu le trecea că Nikolai Viktorovici nu semăna nici pe departe cu aspectul lui exterior. Era un om absolut normal, nepăsător faţă de problemele lumii, neinformat în privinţa literaturii şi muzicii, un om care adora îmbrăcămintea elegantă, confortul şi inelele masive, galben-şofranii, cu monturi mari de pietre preţioase. Munca sa de medic nu îi plăcea prea mult, îi plăcea în schimb să ia o cină gustoasă la restaurant, să meargă în concediu la Moscova cu vagonul internaţional, să apară cu Elena Petrovna, soţia lui, la fel de frumoasă, înaltă şi elegantă ca el, în foaierul teatrului şi să surprindă privirile admirative: „Ia te uită ce pereche!“.

Din atracţie pentru viaţa mondenă şi fandoseală şi din considerente de nivel de trai nu a rămas să lucreze la clinica universitară, ci a devenit medic-şef la luxosul sanatoriu guvernamental din Kislovodsk. Fireşte, nu desfăşura muncă ştiinţifică, dar era plăcut să păşeşti printre coloanele de marmură, întîmpinat de corpul ofiţeresc medical, şi să te saluţi cu oameni cunoscuţi, mai-marii statului, un salut pompos şi sclifosit şi totodată respectuos şi neglijent…

Eroul lui preferat era Athos din *Cei trei muschetari*. „Cartea asta e Biblia mea“, spunea prietenilor.

În anii tinereţii a jucat mult pocher şi se considera un cunoscător al cailor de curse. Cînd mergea la Moscova, telefona uneori pacienţilor săi de vază, cu însemnătate în istoria partidului şi ale căror portrete apăreau în „Pravda“, şi îl mîngîia faptul că aceştia erau amabili cu el.

Din dragoste pentru fotoliul său comod din safian, pentru mobilierul luxos şi confortabil, îngrozindu-se de barăcile încălzite, de sobiţele care scot fum, de ceainicele de tablă cu apă fiartă, el nu a plecat în refugiu atunci cînd s-au apropiat de Kislovodsk unităţile mecanizate şi de vînători de munte ale Wehrmacht-ului german.

Odată cu el, Elena Petrovna, care nu avea nici un fel de simpatii faţă de germani, a aprobat hotărîrea. Ei, ca şi lui, îi plăceau mesele vechi încrustate şi scumpe, canapelele de mahon, porţelanul, cristalul, covoarele.

Elenei Petrovna îi plăceau podoabele străine. Deosebit de atrăgătoare erau pentru ea cele care provocau invidia unor femei cunoscute, soţii de activişti sovietici cu funcţii înalte. Iar cînd îmbrăca rarităţi textile, necunoscute printre doamne, lua o figură modestă şi surmenată, indiferentă la vanitatea şi superficialitatea lumii…

Cînd Nikolai Viktorovici a văzut pe o stradă din Kislovodsk o patrulă motorizată germană, l-a cuprins tristeţea şi tulburarea. Figurile soldaţilor nemţi, automatele lor cu crăcană, căştile cu svastică i-au părut oribile şi insuportabile.

Pentru prima dată în viaţă a petrecut o noapte fără somn… La naiba cu ele, cu *secretaire*-ul lui Pavlov şi cu covoarele tekine! Se vede treaba că a

procedat frivol cînd nu a plecat în refugiu.

Toată noaptea şi-a amintit de Volodea Gladeţki, prietenul din copilărie, care plecase voluntar în războiul civil…

Slab, cu obraji supţi şi palizi, într-un vechi paltonaş încins cu o curea, şchiopătînd puţin, Gladeţki mergea pe stradă înspre gară, iar în spatele lui rămăsese tot ce iubise şi preţuise: casa, soţia, copiii. Mulţi ani nu s-au văzut, dar crîmpeie din destinul lui Gladeţki au ajuns pînă la Nikolai Viktorovici.

Parcă vedea în această noapte două drumuri: al său şi al lui Gladeţki. Cît de diferite erau!

În timpul ţarismului, Gladeţki a fost exclus din ultima clasă de gimnaziu, apoi exilat, iar după aceea s-a întors acasă. Cînd a început războiul, în 1914, a fost luat în armată şi la sfîrşitul lui 1915, rănit fiind, s-a întors acasă… Întotdeauna sufletul lui de bolşevic a fost mai puternic decît ataşamentul faţă de cele ale traiului şi s-a întîmplat că tot ce a fost greu şi sîngeros în viaţa ţării şi poporului a devenit viaţa şi destinul lui…

Însă Nikolai Viktorovici nu a intrat în ilegalitatea bolşevică, nu a fost anchetat de poliţie, nu a condus la atac vreun batalion pe frontul lui Kolceak, nu a fost în 1921, ca şi Gladeţki, oprodkomgub, nu tuna şi fulgera, cu sufletul însîngerat şi încleştînd din dinţi, împotriva prietenilor de tinereţe, a opozanţilor de stînga şi de dreapta, n-a petrecut nopţi nedormite pe marele şantier din Ural, n-a pregătit cu febrilitate noaptea rapoarte într-un birou la Kremlin, scăldat în lumina albă a unui bec electric…

Cu ajutorul unor cunoştinţe, Nikolai Viktorovici a scăpat de mobilizarea în Armata întîia de Cavalerie. A făcut studii la Facultatea de Medicină, a umblat înnebunit după frumoasa Lena Ksenofontova, care i-a devenit mai tîrziu soţie, mergea la ţară, unde schimba blănurile de familie, paltonul, cizmele de vînătoare ale tatălui pe făină, slănină şi miere. Şi-a întreţinut în acest mod mama şi o bătrînă mătuşă… În anii romantici ai marii furtuni el nu a trăit deloc romantic. Ce-i drept, aducea uneori de la ţară, pe lîngă slănină şi miere, şi rachiu de casă, iar atunci se organizau la lumina opaiţelor cu untdelemn serate cu cîntece, dans, şarade şi sărutări în bucătării îngheţate şi în vestibule întunecate, în timp ce dincolo de ferestrele acoperite cu pături se auzeau

împuşcături şi tropot greoi de cizme…

Ţara îşi ducea viaţa ei, iar viaţa lui Nikolai Viktorovici nu coincidea cu urgia, cu nenorocirile, cu greutăţile, cu războiul… Şi s-a întîmplat că în zilele victoriilor de pe fronturi şi de pe şantiere pe el îl cuprindea disperarea: o femeie îl respingea. Iar un an groaznic şi crîncen la nivel naţional putea fi pentru el un an de lumină şi iubire.

Şi iată-l stînd la geamul întunecat al camerei sale şi ascultînd vacarmul războiului: scrîşnetul şenilelor de tanc, strigătele guturale ale *unter*-ofiţerilor care manevrau lanternele pe întuneric.

… Cu un an înainte de război, într-un om venit la sanatoriu, cărunt, cu chipul zbîrcit, istovit, cu pungi măslinii sub ochi, Nikolai Viktorovici l-a recunoscut pe prietenul său din gimnaziu – Volodea Gladeţki…

Ce întîlnire ciudată! S-au bucurat, dar stăteau cu garda pusă unul faţă de altul. Erau atraşi unul de altul, dar îi şi depărtau multe. Voiau discuţii sincere şi se temeau de ele. Încrederea copilărească din anii şcolii a izbucnit brusc în ei, de parcă se întorsese vremea cînd şopoteau în closetul şcolii despre ştrengării, dar în acelaşi timp un abis se căsca între Nikolai Viktorovici şi activistul de partid bolnav.

În fiecare sezon în sanatoriu se trata vreun om renumit. Sosirea lui era anunţată dinainte de la Moscova, pentru respectiva venire se elibera o cameră somptuoasă, iar şederea rămînea în amintirea personalului sanatoriului: „Era anul cînd a venit la noi Budionnîi“.

În anul acela dinaintea războiului omul renumit a fost un bătrîn bolşevic, celebru academician, prieten al lui Lenin. Era vorba de Savva Feofilovici, care în tinereţe, pe cînd se afla la închisoarea centrală, a compus un minunat cîntec revoluţionar…

Gladeţki se întîlnea cu el, se plimbau prin parc şi îşi petreceau serile împreună, iar uneori, cînd bătrînul nu se simţea bine, cina le era adusă în camera lui Savva Feofilovici.

Odată, cînd Savva Feofilovici şi Gladeţki se plimbau prin parc, au dat peste Nikolai Viktorovici. S-au aşezat pe o bancă sub o tufă de laur. Pe Nikolai Viktorovici îl încerca un sentiment obişnuit şi totuşi mereu straniu, ce

îl apăsa şi-l mîngîia în acelaşi timp, în care se îmbina puterea medicului-şef al sanatoriului care avea voie să intre intempestiv în orice inimă de demnitar bolnav şi totodată uimirea faptului că stă alături de un bătrîn masiv, cărunt şi pleşuv, a cărui mînă mare, albă a strîns de multe ori mîna lui Lenin.

Gladeţki zise:

— Eu şi Nikolai Viktorovici sîntem colegi de gimnaziu şi, să vedeţi, Savva Feofilovici, am avut cu el un conflict legat de dumneavoastră.

Bătrînul se miră, iar Gladeţki îi povesti o întîmplare pe care Nikolai Viktorovici o uitase. În timpul demult trecut al gimnaziului, Gladeţki l-a chemat pe Nikolai Viktorovici la o adunare a cercului unde trebuia să se înveţe cîntece revoluţionare. Cînd Gladeţki l-a întrebat pe Nikolai Viktorovici de ce nu a venit, acesta a răspuns că a fost invitat la onomastica a unei fete cunoscute din gimnaziu. Aşa s-a terminat, pare-se, activitatea lui conspirativă.

Cîntecul, ajuns celebru, fusese scris în închisoare de Savva Feofilovici.

Bătrînul zîmbi binevoitor şi zise:

— Spuneţi că era cu doi ani înainte de război? Atunci eram închis la Citadela varşoviană.

La o examinare medicală de rutină, Nikolai Viktorovici îi zise lui Gladeţki:

— Uimitor, Savva Feofilovici are o inimă mai tare şi mai tînără ca a multor tineri. Un ritm mai curat!

Şi Gladeţki începu deodată să vorbească deschis, cu vechea sinceritate din gimnaziu:

— Doar e un supraom şi are o supraputere! Şi, crede-mă, asta nu doar pentru că a suportat închisoarea centrală de la Oriol şi Citadela de la Varşovia, foametea din ilegalitate, frigul exilului din Iakuţia şi viaţa calică din emigraţie… Supraputerea lui constă în altceva. Ea l-a făcut să se pronunţe în numele revoluţiei, cerînd pedeapsa capitală pentru Buharin, de a cărui nevinovăţie era convins, ea i-a permis să-i alunge din institut pe tinerii oameni de ştiinţă talentaţi numai pentru că erau trecuţi în listele negre. Crezi că i-a fost uşor să facă asta prietenului său Lenin? Crezi că i-a fost uşor să distrugă viaţa copiilor, a femeilor, a bătrînilor, deplîngîndu-i şi tremurînd sufleteşte?

Că i-a fost uşor să facă mari lucruri crîncene în numele revoluţiei? Crede-mă, ştiu din experienţă, cu astfel de lucruri se verifică puterea şi neputinţa sufletului.

Nikolai Viktorovici şi-a amintit întîlnirea de dinainte de război în noaptea venirii nemţilor şi, simţindu-se jalnic şi slab, a spus Elenei Petrovna, la fel de tînără şi frumoasă ca înainte:

— Lena, ce-am făcut noi, uite, am nimerit cu nemţii ăştia!

Ea îi răspunse pe un ton serios:

— Nu e bine, înţeleg. Dar nu-i nimic, Kolea. Oricine ar fi, nemţi, italieni, români, salvarea noastră este una: noi nu vrem răul oamenilor, noi rămînem aşa cum sîntem. O să ne ducem zilele…

— Dar, ştii, e cumva înfiorător că nemţii sînt aici, iar noi am rămas propriu-zis din cauza unor catrafuse.

Însă nu i-a spus soţiei cum Gladeţki i-a povestit rîzînd bătrînului prieten al lui Lenin despre onomastica fetei de la gimnaziu, pe care el a preferat-o adunării cercului revoluţionar. Pe fata de la gimnaziu o chema Lena Ksenofontova.

Elena Petrovna zise iritată:

— De ce spui „catrafuse“? În ele sînt anii vieţii noastre! Porţelanul, pocalele-lalea, cochiliile roz de ocean, covorul despre care chiar tu spuneai că miroase a primăvară, ţesut din frumuseţile lui april. Ăştia sîntem noi! Vom fi aşa cum ne-am trăit viaţa… ce ne va rămîne, dacă nu vom iubi ce am iubit toată viaţa?

Bătu în masă de cîteva ori cu mîna subţire, lungă şi albă-albă şi zise cu încăpăţînare în tactul loviturilor:

— Da, da, da, da. Ăştia sîntem, ce putem face? Ăştia sîntem.

— Deşteapta mea! conchise el.

Despre viaţa lor vorbeau rar în mod serios, iar cuvintele ei au avut darul să-l mîngîie.

Au continuat să trăiască şi viaţa trecea. Nikolai Viktorovici a fost chemat la comenduirea oraşului şi i s-a propus să devină medic la spitalul unde erau internaţi răniţi din Armata Roşie. I s-a dat o cartelă generoasă, iar Elenei

Petrovna una mai proastă. Primeau pîine, zahăr, mazăre. Aveau acasă rezerve de lapte praf, unt topit, miere şi, adăugînd la raţia germană ceea ce aveau în rezervele lor, Elena Petrovna gătea mîncare pe săturate şi destul de gustos. Ca şi înainte, beau dimineaţa cafea, deprindere pe care o aveau de mulţi ani. Rezerva de cafea era foarte mare, iar lăptăreasa le aducea ca şi înainte un lapte bun, nu mai scump decît înainte de venirea nemţilor, doar banii erau alţii.

La bazar puteau cumpăra cîte-o găină, ouă proaspete, legume ca şi înainte, iar preţurile nu erau aşa de piperate. Iar cînd voiau să mănînce ceva mai bun, îşi făceau sandviciuri cu icre negre presate. În perioada de vid al puterii, Nikolai Viktorovici a adus acasă din depozitul sanatoriului două borcane de icre.

În oraş s-a deschis o cafenea. La cinema rulau filme nemţeşti, unele insuportabil de plicticoase, despre modul cum partidul naţional-socialiştilor reeduca tineretul, iar tinerii deveneau din oameni fără principii, desfrînaţi şi de nimic, nişte oameni conştienţi, volitivi şi luptători. Dar unele filme erau bune, filmul *Rembrandt* i-a plăcut în mod deosebit lui Nikolai Viktorovici şi Elenei Petrovna. S-a deschis teatrul rus; avea actori de calitate, foarte bun era celebrul Blumenthal-Tamarin. La început, teatrul dădea numai spectacolul *Intrigă şi iubire* de Schiller, dar pe urmă au pus în scenă piese de Ibsen, Hauptman, Cehov. În general, se putea merge la teatru. În oraş se păstra o societate a intelectualilor – medici, actori, un regizor de teatru foarte simpatic şi educat, leningrădean de felul lui. Viaţa mergea înainte cu agitaţia ei, iar la Nikolai Viktorovici, ca şi înainte de război, se adunau musafiri care ştiau să aprecieze un porţelan sau un cristal, curbura minunată a vechiului mobilier, oameni care puteau aprecia desenul încîntător al unui covor persan. Şi reieşea că aceşti oameni încercau să se ţină departe de coloneii şi generalii de la statul major al grupării armate „B“, de comandantul şi de conducerea municipalităţii, că ei se bucurau, nu se supărau, dacă nu primeau invitaţie la vreo recepţie organizată de generalul-colonel Liszt, comandantul Caucazului. Însă dacă primeau invitaţia, fireşte că se îmbrăcau cît mai bine şi îşi făceau probleme ca soţiile lor să fie îmbrăcate în conformitate cu moda, să nu arate ca nişte provinciale caraghioase.

Spitalul la care lucra Nikolai Viktorovici era instalat în trei saloane mici şi era deservit de două surori şi două sanitare.

Răniţii erau hrăniţi binişor, fiindcă erau multe alimente în magazie. Medicamente şi pansamente erau îndeajuns, iar principala grijă a lui Nikolai Viktorovici era să nu pomenească de spital autorităţilor germane. Se temea ca răniţii uşor să nu fie mutaţi în lagăre, de aceea îi ţinea în continuare în regim de pat.

Se părea că modesta clădire situată în fundul parcului sanatoriului era complet uitată de nemţi. Răniţii uşor jucau popa prostu', aveau idile cu surorile în vîrstă şi îl binecuvîntau pe Nikolai Viktorovici. Simţeau că lui îi datorează raiul vieţii lor tihnite.

Cînd Nikolai Viktorovici venea de la spital, soţia îl întreba:

— Ei, ce mai fac copiii noştri?

Ei nu aveau copii şi amîndoi se obişnuiseră să-i numească aşa pe răniţi. Şi el, rîzînd, îi povestea soţiei întîmplări amuzante din micul spital.

Însă nemţii nu au uitat cu totul de atenansa din fundul parcului. Nikolai Viktorovici a fost chemat o dată la departamentul sanatorial al Direcţiunii şi i s-a cerut să prezinte lista răniţilor aflaţi în spital. Nikolai Viktorovici s-a frămîntat alcătuind lista, dar funcţionarul de la Direcţiune nici măcar nu a citit-o cînd a primit-o, ci a pus-o într-o mapă, fără să-i acorde atenţie. De bună seamă că era nevoie de ea pentru vreo evidenţă, vreo formalitate.

Nemţii continuau să obţină victorii pe cîmpurile de luptă, comunicatele lor de front jubilau, iar Nikolai Viktorovici făcea eforturi să nu le citească…

Se vorbea despre faptul că în curînd se vor deschide sanatorii în care vor veni pentru tratament nu numai oberii şi generalii, ci şi intelectualitatea Reich-ului.

Se zicea că în locuinţa nu se ştie cui erau germani intelectuali care, după cîte se pare, se temeau de Hitler şi de Himmler şi, pare-se, nu aprobau grozăviile despre care povesteau oamenii apropiaţi ai Gestapoului. Şi, în general, viaţa a început să semene întrucîtva cu ceea ce fusese înainte. La fel ca înainte vreme, Nikolai Viktorovici se bucura de confortul casei sale, de farmecul Elenei Petrovna şi credea că a procedat bine cînd a preferat

onomastica Lenei Ksenofontova în locul adunării cercului revoluţionar.

Şi, poftim, cînd Nikolai Viktorovici intenţiona să meargă acasă, pentru ca după prînz şi după odihnă să meargă împreună cu soţia la spectacolul cu piesa *Clopotul scufundat*, de clădirea atenansei s-a apropiat fîşîind prundişul o maşină. Din maşină a ieşit un om corpolent, cu pometţii proeminenţi şi cîrn, cu ochi întunecaţi şi părul deschis la culoare, care semăna perfect cu un agronom de raion sovietic, cu un şef de magazin ori cu un lector ce ţine casnicelor lecţii la comitetul de grupă pe teme de asigurări sociale.

Cascheta, uniforma gri cu epoleţi, centura, banderola pe mînă, insigna de partid cu svastică şi crucea de fier de pe piept confirmau că are o funcţie la Gestapo, corespunzînd gradului de colonel la Wehrmacht.

Înalt, îngrijit, cu o anume eleganţă a cărunteţei, frumos şi rumen la faţă, cu ochi extrem de expresivi, Nikolai Viktorovici părea (alături de neamţul scund, burtos, vulgar cioplit şi nefasonat, dintr-un material de proastă calitate) un moşier aristocrat şi vesel, vreun mare boier rus sau vreun cavaler venit de pe alte meleaguri.

Dar doar părea aşa.

— *Sie schprechen Deutsch*?

— *Ja vohle*, răspunse Nikolai Viktorovici, pe care din fragedă copilărie Avgusta Karlovna l-a învăţat limba germană.

„Oh – gîndi el despre sine – cîtă graţie, cîtă cochetărie, cîtă dorinţă pătimaşă de a fi drăguţ, ascultător, molcuţ am pus în acest gîngurit: *Ja vohle*.“

Şi neamţul, auzind glasul acestui boier grizonat şi aruncîndu-i o privire care văzuse aproape toate din lumea pămîntească, privirea unei fiinţe care săvîrşea toate de la înălţimea zeilor, acolo unde nu este decît moarte sau viaţă, şi-a dat seama cu cine are de-a face.

Corpolentul şi scundul funcţionar din departamentul „Sicher Dinst“ trebuia să-l calce în picioare pe impunătorul rus.

Călcase în picioare, năruise, învrăjbise, prigonise şi frînsese mii de suflete. Intrau aici şi catolici, şi ortodocşi, şi aviatori, şi prinţi monarhişti, şi funcţionari de partid, şi poeţi inspiraţi ce depăşiseră canoanele, şi călugăriţe extaziate, plecate din această lume. În faţa ameninţării de a-şi pierde viaţa,

totul se prăbuşea şi se desfăcea, se ducea de-a rostogolul. Unii încercau să se ţină drepţi, alţii chiar erau perseverenţi, alţii acceptau cu o uşurinţă nemaipomenită, anecdotică. Dar concluzia era una singură: excepţia confirma regula. Ca nişte copii în faţa pomului de Crăciun, oamenii se împingeau, întindeau mîna după o jucărică simpluţă şi grosolană, pe care ba le-o întindea, cu care ba îi ameninţa Moş Crăciun de la „Sicher Dinst"… Toţi vor să trăiască: şi Wolfgang Goethe, şi Şmulik din ghetou.

Treaba nu era complicată deloc, iar funcţionarul o enunţă în vorbe scurte şi limpezi, fără nici o exprimare grosolană sau cinică; pronunţă chiar cîteva fraze mai puţin practice, cum că oamenii civilizaţi înţeleg că în faptele istorice universale ale armatei şi statului există o singură morală: raţiunea de stat. Medicii germani au înţeles demult acest lucru.

Nikolai Viktorovici asculta, dînd din cap pripit şi supus, iar în ochii lui frumoşi era complezenţa şcolarului care aspiră cu orice preţ să ţină minte cît mai bine şi conştiincios tot ce îi spune profesorul.

Privind la boierul îngrijit, medic de staţiune de odihnă, funcţionarul de la Gestapo înţelegea cu blîndeţe că nu avea de ce rîde. Erau atît de puternice ispitele, era atît de aservit acest om vieţii lui dulci, duse mulţi ani în climatul minunat al staţiunii, printre glastre şi auzind susurul apei tămăduitoare. Are, desigur, multe costume perfect croite, mobilă veche scumpă în apartament, o rezervă de alimente bogate în calorii, de bună seamă că mănîncă acasă icre ruseşti subtilizate de la depozitul sanatoriului, probabil colecţionează cristaluri, portţigarete de chihlimbar sau bastoane cu măciulii din fildeş. Şi, fireşte, are o soţie frumoasă…

Omul acesta scund, cu gîtul gros, fasonat din material grosier, nu era atît de simplu, munca lui atingea secretul secretelor din sufletele omeneşti, iar în agerimea minţii lui mai că putea vorbi cu zeii.

Ieşiră împreună din spital, iar Nikolai Viktorovici văzu că la uşa atenansei stau două santinele germane. Nimeni nu mai putea să iasă sau să intre liber în şi din spital.

Funcţionarul de la Gestapo îi propuse lui Nikolai Viktorovici să-l conducă pînă acasă. Şezînd pe canapelele tari ale automobilului militar de stat-major,

priveau în tăcere străzile cochete, clădirile confortabile ale oraşelului-staţiune cunoscut în întreaga lume.

Înainte de a-şi lua rămas-bun de la Nikolai Viktorovici, germanul repetă pe scurt cele spuse deja:

Dimineaţă va veni o maşină după doctor. Tot personalul de la spital va trebui îndepărtat cît mai repede, iar după ce Nikolai Viktorovici va executa partea medicală a chestiunii şi furgoanele sanitare vor pleca, personalului i se va explica faptul că toţi răniţii grav şi mutilaţii au fost duşi din dispoziţia comandamentului german la un spital special, aflat în afara oraşului. Desigur că Nikolai Viktorovici va trebui să tacă; la urma urmei, el însuşi este cel mai tare interesat ca toată chestiunea să nu fie făcută publică.

După ce Nikolai Viktorovici a povestit despre acestea Elenei Petrovna şi i-a spus „iartă-mă“, au tăcut amîndoi.

Apoi ea zise:

— Ţi-am pregătit costumul şi mi-am călcat rochia pentru teatru. El tăcu, după care ea adăugă: N-aveai cum să faci altfel.

— Ştii, mă gîndeam… în douăzeci de ani nu am fost niciodată fără tine la teatru.

— Şi astăzi voi fi cu tine. Şi la acest teatru vom merge împreună.

— Ai înnebunit, ţipă el. Tu de ce?

— Tu nu mai ai cum rămîne. Deci nici eu.

El începu să-i sărute mîinile, ea îl cuprinse după gît şi îl sărută pe buze, îi sărută capul încărunţit.

— Iubitul meu, zise ea, cîţi orfani vom lăsa!

— Bieţii copii, dar nu pot să fac nimic decît, uite, asta.

— Nu de ei vorbesc, ci despre aceşti orfani ai noştri.

S-au purtau ca de obicei. Se îmbrăcară în costumele pregătite pentru teatru, îşi dădură cu parfumuri franţuzeşti, după care cinară, mîncară icre presate, băură vin, iar el ciocni cu ea cîte-un pahar, îi sărută degetele, de parcă erau nişte îndrăgostiţi veniţi la restaurant. Apoi puseră patefonul şi dansară pe un cîntec banal al lui Vertinski şi plînseră, fiindcă îl adorau pe Vertinski. Apoi se despărţiră de copii lor – şi asta a fost tare banal: au sărutat de rămas-bun

ceşcuţele de porţelan, tablourile, au mîngîiat covoarele, mahonul… El a deschis şifonierul, a sărutat albiturile ei, pantofii…

Pe urmă ea zise cu glas aspru:

— Acum otrăveşte-mă ca pe un cîine turbat şi otrăveşte-te şi tu!

1962-1963

Două scrisoriale lui Grossman către mama sa

15 septembrie 1950

„Dragă mamă,

Am aflat despre moartea ta în iarna lui 1944. Am venit la Berdicev, am intrat în casa în care ai locuit şi din care au plecat mătuşa Aniuta, unchiul David şi Nataşa, şi am înţeles că nu mai eşti printre cei vii. Însă încă din septembrie 1941 am simţit cu inima că nu mai eşti. Într-o noapte, pe front, am avut un vis. Intram într-o cameră, ştiind limpede că este camera ta, şi am văzut un fotoliu gol, ştiind limpede că tu ai dormit în el; pe fotoliu atîrna broboada cu care îţi acopereai picioarele. Am privit mult timp acel fotoliu gol, iar cînd m-am trezit ştiam că nu mai eşti pe acest pămînt. Dar nu am ştiut de ce moarte îngrozitoare ai sfîrşit, despre asta am aflat cînd am venit la Berdicev şi i-am întrebat pe oamenii care ştiau despre execuţia în masă din 15 septembrie 1941. De zeci de ori sau poate chiar de sute de ori am încercat să-mi imaginez cum te-ai stins, cum ai mers la moarte, încercînd să mi-l imaginez pe omul care te-a ucis. A fost ultimul care te-a văzut. Ştiu că te gîndeşti foarte mult la mine în tot acest timp.

Sînt nouă ani de cînd nu-ţi scriu scrisori, nu-ţi povestesc despre viaţa şi treburile mele. Şi în aceşti nouă ani s-au strîns atîtea în sufletul meu, încît am hotărît să-ţi scriu, să-ţi povestesc şi desigur să mă plîng, fiindcă pînă la urmă nimănui nu i-a păsat de tristeţile mele, numai ţie singură ţi-a păsat.

Voi fi sincer cu tine şi-ţi voi povesti totul aşa cum simt, dar poate că nu va fi tot adevărul despre mine, fiindcă eu nu simt numai adevărul, de bună seamă că multe din simţămintele mele sînt false şi deşarte. Însă mai înainte de orice vreau să-ţi spun că în aceşti nouă ani mi-am dat seama cu adevărat că te iubesc, fiindcă dragostea mea faţă de tine nu a scăzut cîtuşi de puţin, nu te uit, nu mă liniştesc, nu mă mîngîi, timpul nu mă lecuieşte. Te simt astăzi la fel de

vie cum erai în ziua cînd ne-am văzut ultima dată şi la fel ca atunci cînd, mic copil fiind, ascultam cum îmi citeai cu glas tare. Şi durerea mea este la fel ca în ziua cînd o vecină care stătea pe strada Ucilişcinaia mi-a spus că nu mai eşti şi nu sînt speranţe să mai fii găsită printre cei vii. Şi m-am gîndit că iubirea mea şi jalea mea adîncă nu se vor schimba pînă la sfîrşitul meu."

15 septembrie 1961[1]

„Dragă mamă,

Iată, au trecut 20 de ani de la data morţii tale. Te iubesc, te pomenesc în fiecare zi a vieţii mele şi jalea nu mi-a dat pace în toţi aceşti douăzeci de ani. Ţi-am scris acum zece ani. Şi atunci, cînd ţi-am scris prima scrisoare după moartea ta, erai ca în timpul vieţii tale – mama mea, în carnea şi inima mea. Eu sînt tu, iubită mamă. Şi cît sînt eu viu, eşti vie şi tu. Iar cînd voi muri, vei trăi în cartea pe care ţi-am dedicat-o şi care are un destin asemănător cu al tău.

În aceşti douăzeci de ani, mulţi oameni care te-au iubit au murit, nu mai eşti în inima tatei, în inima Nadiei, a mătuşii Liza – ei nu mai sînt pe pămînt.

Şi mi se pare că iubirea mea faţă de tine este tot mai mare şi mai responsabilă, pentru că sînt atît de puţine inimi vii în care trăieşti. M-am gîndit aproape tot timpul la tine, cînd lucram în aceşti ultimi zece ani; lucrarea mea este dedicată iubirii mele, datoriei faţă de oameni, de aceea îţi este oferită ţie. Tu eşti pentru mine omenescul şi destinul tău cumplit este destinul, soarta omului într-o vreme neomenească.

Voi păstra toată viaţa credinţa că tot ce este drept, cinstit, bun, iubirea mea – toate acestea sînt de la tine. Tot ce este rău în mine nu este de la tine. Însă tu mă iubeşti, mamă, şi cu tot răul din mine mă iubeşti.

Astăzi, cum fac de mulţi ani, răsfoiesc cîteva dintre scrisorile tale către mine, păstrate din acele sute şi sute pe care mi le-ai trimis, răsfoiesc scrisorile tale către tata. Şi astăzi am plîns iarăşi, citind scrisorile tale. Am plîns, deasupra cuvintelor tale: «Şi încă ceva, Zema[2], nu mă cred veşnică, aşa că aştept ceva să se ivească de după colţ, voi fi brusc bolnavă, greu şi mult; ce va face sărmanul meu băiat cu mine, cîtă jale se va aduna».

Plîng cînd tu, singură şi socotind că unica lui lumină este să fie sub un acoperiş cu mine, îi scrii tatei: «… mi se pare, judecînd cumpătat, că dacă

Vasea ar avea loc îndeajuns, tu trebuie să te muţi cu el. Îţi repet, acum nu-mi este rău. Iar în privinţa vieţii mele sufleteşti nu te nelinişti; ştiu să-mi păzesc lumea lăuntrică de cei din jur».

Plîng pe scrisori, pentru că în ele eşti tu, bunătatea ta, curăţenia, viaţa ta amară, amară, dreptatea ta, nobleţea, iubirea ta faţă de mine, grija ta pentru oameni, mintea ta minunată.

Nu mă tem de nimic, pentru că iubirea ta este cu mine şi pentru că iubirea mea este veşnic cu tine.“

1. A doua scrisoare este scrisă de Grossman în 1961, la douăzeci de ani după moartea mamei. În februarie 1961, KGB-ul i-a luat lui Grossman romanul *Viaţă şi destin*, iar el simte nevoia să-i împărtăşească mamei moarte, dar vie în sufletul lui, suferinţele sale atroce.

2. Este vorba de Semion Osipovici (Solomon Iosifovici) Grossman, tatăl lui Vasili.